МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Кафедра історії

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ КОМПЛЕКС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Етноконфесійні процеси в Україні в ХХ столітті
Ступінь «магістр»
Галузь знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальність 032 Історія та археологія
Освітня программа Етнологія

Автори:
д.і.н., в.о.проф. Буглай Н.М.
Затверджено на засіданні кафедри історії
від «_____» _____ 20__р.
_____

Затверджено на засіданні навчально-методичної комісії історичного факультету «_____» _____ 20__р.

Затверджено на засіданні Вченої ради історичного факультету
від «_____» _____ 20__р. _____

Миколаїв 2019

2. Зміст НМК

1. Титульна сторінка
2. Зміст НМК
3. Витяги з ОКХ, ОПП спеціальності
4. Навчальна програма дисципліни
5. Робоча навчальна програма дисципліни
6. Засоби діагностики навчальних досягнень студентів
7. Конспект лекцій з дисципліни
8. Комплекс завдань для поточного контролю знань
9. Інструктивно-методичні матеріали до семінарських, практичних і лабораторних занять
10. Завдання на курсові та дипломні проекти
11. Контрольні завдання до семінарських, практичних і лабораторних занять
12. Питання до екзаменаційних білетів, екзаменаційні білети
13. Тести для підсумкового контролю
14. Список методичних рекомендацій та розробок викладача
15. Методичні матеріали, що сприяють самостійній роботі студентів
16. Інші матеріали

3. Витяг з ОПП, ОКХ спеціальності

Витяг з ОПП

Метою курсу "Етноконфесійні процеси в Україні в ХХ столітті" є донести студентам знання з історії та теорії етносу та релігії, дати розуміння феномену етноконфесійних відносин, їх основних історичних форм, визначальних положень, їх основних форм, видатних пам'яток етноконфесійної літератури. Програма курсу включає велике коло питань з історії та сучасного розвитку етноконфесійних відносин в Україні, особливостей становлення традицій та звичаїв, багатої культової обрядовості етносів, що проживають на території України, їх впливу на самобутній характер українського народу.

***Завдання курсу*:** забезпечення правильного орієнтування в складних питаннях етнічного та релігійно-церковного життя; вміння практично вирішувати проблеми на основі конституційно-правових норм свободи совісті. Значення загальнолюдських норм моральності, багатої духовної спадщини, втілених в етнорелігійних вченнях, розуміння механізму складання зв'язків етносів та релігії з різними суспільними структурами стане запорукою прагнення студента до набуття гуманності, терпимості до інакомислячих, глибшого розуміння духовного світу людини, її почуттів та роздумів. У результаті вивчення навчальної дисципліни студент отримує здатність встановлювати закономірності історичного розвитку етнорелігійного життя в українських землях; особливості становлення етнічних груп та конфесій в українських земель у складі різних державних утворень; багатогранність і суперечливість етнорелігійного життя українського народу; історіографічну традицію розгляду ключових проблем курсу. Крім того, даний курс надає можливість здобути уміння і навички, що дозволять вільно володіти конкретним історичним матеріалом з історії етнорелігійних відносин в Україні; виділяти головні етапи та чинники історичного розвитку етнорелігійних громад в українських землях; користуватися необхідною спеціальною літературою, джерелами і на основі цього викладати актуальні

проблеми історії етноконфесійного розвитку України в середніх школах, професійно-технічних училищах; давати консультації для учнівської молоді, засобам масової інформації.

Витяг з ОКХ

У результаті вивчення курсу студент оволодіває теками ***компетентностями:***

І. Загальнопредметні:

Критичність та самокритичність. Думати науковими термінами, формулювати задачі, збирати дані, аналізувати їх та пропонувати рішення.

Працювати самостійно, приймати ініціативу та керувати часом. Здатність організовувати комплексні завдання протягом певного періоду часу та подавати результат вчасно.

Працювати з іншими. В мультидисциплінарному та мультинаціональному середовищі.

Набуття і розвиток здатності:

– володіння вітчизняною та світовою культурною спадщиною, культурою міжособистісних стосунків, дотримання принципів толерантності;

– аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності;

– застосовувати засоби й технології міжкультурної взаємодії;

– опановувати й реалізувати моделі толерантної поведінки та стратегії конструктивної діяльності в умовах культурного, мовного, релігійного розмаїття;

– орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного суспільства;

– використовувати інформаційно-комунікаційні технології та відповідні засоби для виконання особистісних, професійних і суспільно значущих завдань;

– застосовувати знання, уміння та особистий досвід у предметно-перетворювальній діяльності;

продуктивно співпрацювати з партнерами у групі та команді, виконувати різні ролі та функції у колективі.

ІІ. Фахові:

Базові загальні знання. Володіти базовими загальними знаннями, а саме: історичні події сьогодення та знання світової хронології.

Застосування знань на практиці. Використовувати фонову інформацію та інформаційно-пошукові навички для формування послідовної дискусії історичної задачі.

Бути обізнаними та обговорювати **поточний стан** історичних досліджень.

Знати **зв'язок між** проблемами сьогодення та минулого.

Знати **загальні історичні основи** (діахронічний аспект) минулого.

Володіти **спеціальними знаннями з хронології** та історико-географічної інтерпретації колонізації, деколонізації, сучасності, постмодернізму та глобалізації.

Здатність знаходити та використовувати інформацію з різних джерел (електронних, письмових, архівних та усних) згідно з задачею,формуючи цю інформацію критично в обґрунтовану розповідь.

Здатність використовувати відповідну термінологію та способи вираження дисципліни в усній та письмовій формах рідною чи іноземною мовами.

Набуття і розвиток здатності:

– розглядати суспільні явища в розвитку та в конкретних історичних умовах певного часу;

– зіставляти історичні події, явища з періодами (епохами), орієнтуватися в науковій періодизації історії;

– використовувати періодизацію як спосіб пізнання історичного процесу.

– співвідносити розвиток історичних явищ і процесів з географічним положенням країн та природними умовами;

– користуючись картою, визначати причини та наслідки історичних подій, процесів, основні тенденції розвитку міжнародних відносин і місця в них України, пов’язані з геополітичними чинниками і факторами навколишнього середовища;

– характеризувати, спираючись на карту, історичний процес та його регіональні особливості.

– критично аналізувати й оцінювати історичні джерела, виявляти тенденційну інформацію та пояснювати її необ’єктивність;

– користуватись довідковою літературою, Інтернетом тощо для самостійного пошуку інформації;

– самостійно інтерпретувати зміст історичних джерел та відбиті в них історичні факти, явища, події;

– оцінювати, порівнювати, пояснювати факти і явища дійсності на основі інформації, отриманої з різних джерел знань;

– розрізняти інші погляди, визнавати та сприймати цю різноманітність;

– розповідати про історичні події та явища й описувати їх;

– брати участь у дискусії, аргументувати, посилаючись на джерело, власну позицію.

– складати різні типи планів, формулювати доречні питання до історичних текстів;

– готувати аналітичні доповіді, реферати, складати тези, розгорнутий та опорний конспекти й будувати відповідь на цій основі;

– надавати усну та письмову історичну характеристику подіям, явищам, видатним діячам;

– користуватися науковою термінологією; застосовувати поняття як інструмент пізнання нового;

– визначати роль людського фактора в історії, давати всебічну характеристику історичних особистостей, розкривати внутрішні мотиви їхніх дій, створювати політичні й історичні портрети;

– визначати причини, сутність, наслідки та значення історичних явищ і подій;

– проводити дослідження різного рівня складності;

– порівнювати, пояснювати, узагальнювати та критично оцінювати факти й діяльність осіб, спираючись на набуті знання, власну систему цінностей, з позиції загальнолюдських і національних цінностей;

– виявляти суперечності в позиціях, різні інтереси, потреби соціальних груп і окремих осіб та їх роль в історичному процесі, тенденції й напрями історичного розвитку;

– оцінювати різні версії й думки про минулі історичні події, визнаючи, що деякі джерела можуть бути необ’єктивними.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Історичний факультет

Кафедра історії

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор із науково-педагогічної

роботи_____ Кузнецова О.А.

27 серпня 2019 р.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Етноконфесійні процеси в Україні в XX столітті

Ступінь «магістр»

Галузь знань 03 Гуманітарні науки

Спеціальність 032 Історія та археологія

Освітня програма Етнологія

Миколаїв – 2019

Програму розроблено та внесено: Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: Буглай Наталя Михайлівна, професор кафедри історії, доктор історичних наук.

Програму схвалено на засіданні кафедри історії

Протокол № 1 від «27» серпня 2019 р.

Завідувач кафедри

історії _____ (_____)

Програму погоджено навчально-методичною комісією навчально-наукового інституту історії, політології та права

Протокол № 1 від «27» серпня 2019 р.

Голова навчально-методичної комісії_____(Калкутіна Н.В.)

Програму погоджено навчально-методичною комісією університету

Протокол № 1 від «27» серпня 2019 р.

Голова навчально-методичної комісії університету_____(Кузнецова О.А.)

ВСТУП

Програма вивчення нормативної навчальної дисципліни «Етноконфесійні процеси в Україні в ХХ столітті» складена відповідно до освітньо-професійної програми підготовки магістрів спеціальності 032 Історія та археологія. Освітня програма Етнологія.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є: історія етноконфесійних відносин в Україні (ХХ ст.).

Міждисциплінарні зв'язки: всесвітня історія, українська мова, українська література, філософія, політологія, релігієзнавство, соціологія, правознавство, історія української культури

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета: донести студентам знання з історії та теорії етносу та релігії, дати розуміння феномену етноконфесійних відносин, їх основних історичних форм, визначальних положень, їх основних форм, видатних пам'яток етноконфесійної літератури. Програма курсу включає велике коло питань з історії та сучасного розвитку етноконфесійних відносин в Україні, особливостей становлення традицій та звичаїв, багатої культової обрядовості етносів, що проживають на території України, їх впливу на самобутній характер українського народу.

Завдання: забезпечення правильного орієнтування в складних питаннях етнічного та релігійно-церковного життя; вміння практично вирішувати проблеми на основі конституційно-правових норм свободи совісті. Значення загальнолюдських норм моральності, багатої духовної спадщини, втілених в етнорелігійних вченнях, розуміння механізму складання зв'язків етносів та релігії з різними суспільними структурами стане запорукою прагнення студента до набуття гуманності, терпимості до інакомислячих, глибшого розуміння духовного світу людини, її почуттів та роздумів. У результаті вивчення навчальної дисципліни студент отримує здатність встановлювати закономірності історичного розвитку етнорелігійного життя в українських землях; особливості становлення етнічних груп та конфесій в українських

земель у складі різних державних утворень; багатогранність і суперечливість етнорелігійного життя українського народу; історіографічну традицію розгляду ключових проблем курсу. Крім того, даний курс надає можливість здобути уміння і навички, що дозволять вільно володіти конкретним історичним матеріалом з історії етнорелігійних відносин в Україні; виділяти головні етапи та чинники історичного розвитку етнорелігійних громад в українських землях; користуватися необхідною спеціальною літературою, джерелами і на основі цього викладати актуальні проблеми історії етноконфесійного розвитку України в середніх школах, професійно-технічних училищах; давати консультації для учнівської молоді, засобам масової інформації.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент оволодіває такими **компетентностями:**

І. Загальнопредметні:

- Критичність та самокритичність. Здатність формулювати задачу, для її вирішення використовувати потрібну інформацію та методологію для досягнення обґрунтованого висновку.
- Якість та етичні зобов’язання. Знання стандартів, необхідних для наукового дослідження та публікування, зокрема критична обізнаність та інтелектуальна чесність.
- Міжособистісні навики та командна робота. Здатність працювати в команді, виконуючи провідну роль, в міжнародній та мультикультурній групі.
- Гнучкість мислення. Набуття гнучкого образу мислення, який дозволяє зрозуміти та розв’язати проблеми та задачі, зберігаючи при цьому критичне ставлення до сталих наукових компетенцій.
- Популяризаційні навички. Здатність провести усну презентацію та написати зрозумілу статтю за результатами проведених досліджень, а також щодо сучасних наукових концепцій в етнології для загальної публіки (не фахівців).
- Здатність студента розв’язувати складні задачі і проблеми в галузі освіти та науки, що передбачає проведення самостійних досліджень та здійснення

інноваційних підходів у вирішенні професійних задач

- Спеціалізовані концептуальні знання, набуті у процесі навчання на рівні новітніх досягнень з етноконфесійної історії України, які є основою для оригінального мислення та інноваційної діяльності, зокрема в контексті дослідницької роботи

- Розв'язання складних задач і проблем з етноконфесійної історії України, що потребує оновлення та інтеграції знань, часто в умовах неповної історіографічної та джерелознавчої інформації

- Зрозуміле і недвозначне донесення власних висновків, які є результатом самостійних наукових досліджень студента з етноконфесійної історії України, а також знань та пояснень, що їх обґрунтовують, до фахівців і нефахівців, зокрема до осіб, які навчаються, тобто учнів шкіл

- Прийняття рішень у складних і непередбачуваних умовах професійної діяльності в галузі освіти, що потребує застосування нових підходів та прогнозування

- Критичне осмислення проблем у навчанні та професійній діяльності з використанням міждисциплінарних методів

- Провадження дослідницької діяльності з актуальних проблем етноконфесійної історії України

- Використання іноземних мов у професійній діяльності

- Відповідальність за розвиток професійного знання і набутої практики, оцінку стратегічного розвитку діяльності трудового колективу

- Здатність до подальшого навчання і поглиблення знань з етноконфесійної історії України, яке значною мірою є автономним та самостійним

ІІ. Фахові:

- Володіння комплексним, системним, проблемно-історичним підходами та етнологічними методами дослідження.

- Ґрунтовні знання про польові методики дослідження етнографічних об'єктів та організацію науково-дослідних етнографічних експедицій.

- Використання відповідної термінології та форм вираження дисципліни в

усній та письмовій формах рідною чи іноземною мовами.

- Уміння обирати необхідні етнологічні та історичні методи дослідження.
- Уміння роботи з етнографічними музейними колекціями.
- Володіння методикою джерелознавчої та історіографічної критики.
- Здатність використовувати інструменти інших гуманітарних наук відповідно до наукового проекту.
- Планування та представлення індивідуального внеску до історико-етнічних знань на основі дослідження.
- Здатність досліджувати причини, аналізувати процеси пов’язані з виникненням, формуванням та розпадом етнічних спільнот, особливостями їх самоорганізації.
- Здатність розуміти та оцінювати життєво важливі парадигми буття; набуття і розвиток здатності до конструктивної діяльності в умовах культурних, мовних, релігійних відмінностей між народами, опановувати моделі толерантної поведінки.
- Набуття обізнаності з основними вченнями в галузі гуманітарних та соціальних наук, основними науковими школами, напрямками, концепціями, джерелами гуманітарних знань і видами роботи з ними.
- Глибокі знання та розуміння: здатність використовувати методи безпосередніх спостережень для вивчення культурних й побутових особливостей різних народів світу, історичних змін і розвитку цих особливостей, проблеми етногенезу, розселення для опису культурно-історичних взаємовідносин народів.
- Розв’язання проблем. Здатність вирішувати комплекс проблем, пов’язаних з етнічністю людських спільнот та мозаїчністю етнічних процесів та явищ. Здатність характеризувати етно-конфесійні процеси у XX-XXI ст. Здатність використовувати наукову класифікацію конфесій світу; визначати соціально-культурні і біологічні процеси, які проявляються при функціонуванні етносів та конфесій від початку виникнення до складання обличчя етнічних спільнот та їх зникнення.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 120 годин/4 кредити ECTS.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни

Кредит 1. Етноконфесійні процеси в Україні в довоєнний період (1917-1939 роки).

Тема 1. Релігійна політика українських урядів 1917 – 1919 років. Православна церква в 1920 – 1939 роках

Проголошення автокефалії православної церкви в Україні на соборі 1921 року; Василь Липківський - перший єпископ УАПЦ і митрополит Київ-ський і всієї Русі, один із фундаторів Руху за автокефалію української церкви; Особливості канону та церковного устрою УАПЦ.

Період незалежного існування української державності в роки визвольних змагань залишив взірці релігійної політики чотирьох державних формацій: Центральної ради, Гетьманату, Директорії та Західно-Української Народної Республіки.

Ставлення Центральної Ради до проблем релігії та церкви більшістю істориків оцінюється як негативне. Частково це пояснюється соціалістичною спрямованістю державної інституції, не бажанням впускати реакційне духовенство до владних структур, а також особистим ставленням окремих представників уряду до церкви. Під час перебування на посаді генерального писаря О.Лотоцького – історика церкви з вищою духовною освітою – справа церкви і створення окремого державного органу з метою координації стосунків церкви і держави постійно піднімалось, однак не вирішувалось. Після заміни О.Лотоцького – Іваном Мірним на посаді генерального писаря в листопаді 1917 року, справа була покладена у «довгу скриню».

Однак це не означає, що Центральна Рада протягом майже року взагалі не займалася справами церкви. Мова йде лише про появу чітко оформленої державної доктрини.

Загалом, враховуючи наявність серед членів Ц.Р. представників різних політичних сил а також церковних діячів, окремі питання що торкалися

духовної сфери періодично вирішувались.

Проголошення 22 січня 1919 року акта злуки УНР і ЗУНР в одну державу поставило українських провідників перед фактом співіснування в одній державі двох українських традиційних церков — Православної та Греко-Католицької. В практичній площині Директорія відреагувала на це заснуванням української дипломатичної місії при Ватикані. В теоретичній площині обговорювалась можливість обрання Митрополита Андрія Шептицького на Київську митрополичу кафедру з наступним прийняттям православними унії і проголошенням Папою Українського Патріархату. Один із можливих авторів цієї ідеї В. Винниченко вважав, що таким чином вдасться відгородити Україну в конфесійному відношенні як від Польщі, так і від Росії.

Щодо церковної політики уряду Західно-Української Народної Республіки, то вона практично не була задекларована, хоча Греко-Католицька Церква на практиці функціонувала як державна, а українсько-польській війні були притаманні виразні конфесійні ознаки. Влада ЗУНР гарантувала усім громадянам республіки рівні права незалежно від їхнього віросповідання, національності тощо, але подібні гарантії були чимось звичайним у деклараціях усіх новостворюваних держав Східної Європи.

Підбиваючи підсумок заходам українських урядів 1917—1919 рр., слід зауважити, що вповні успішним виявився лише компромісний план гетьманської адміністрації щодо утворення Української Православної Церкви та проголошення і визнання її автономного статусу. Проблеми української православної автокефалії та взаємовідносин між Православною і Греко-Католицькою церквами були в цей час уперше поставлені на державному рівні, і деякі підходи до вирішення цих питань, вагомо вплинули на церковну політику незалежної України взірця 1991 року.

Активізація процесу відродження національно-релігійного життя в Україні в 20-х роках; II Всеукраїнський православний собор УАПЦ 1927 р., переобрання митрополита Василя Липківського, початок переслідувань УАПЦ з боку радянських державних органів; Ліквідація УАПЦ в 1930 р,

репресії та масове закриття парафій, звинувачення церкви у контрреволюційних і націоналістичних поглядах.

Радянська релігійна політика бере свої початки з прийняття відомого декрету про відокремлення церкви від держави та школи від церкви (січень 1918 р.) і в головних своїх рисах вкладається у рамки «антицерковної» моделі побудови державно-церковних відносин. З 1920 по 1939 роки вона характеризується відкритою антирелігійною поставою держави, яка поборювала церкви всіма доступними їй засобами. Серед останніх чільне місце займали прямий тиск та репресії, сприяння розколам у церковному середовищі та натравлювання однієї церкви на іншу. Саме в цей час влада дозволила тимчасове існування Української Автокефальної Православної Церкви, яку вона використовувала для підриву позицій Московської Патрі-архії.

Оформившись організаційно у жовтні 1921 р. як самостійний церковний організм, УАПЦ одразу ж заявила про свій намір бути аполітичною організацією, займатись проблемами суто церковного і духовного характеру. Проте це не врятувало церкву від репресій в умовах по-будови більшовиками нової держави, в якій місця для церкви не залишалося.

Проте УАПЦ була не єдиною церквою в Україні, що зазнала значних утисків з боку влади. Не в кращому становищі були й інші православні церкви, що існували чи тільки утворилися на той час в Україні. Для цього більшовицькими лідерами була спровокована акція вилучення церковних і монастирських коштовностей. Паралельно з нею більшовиками проводилася кампанія по розколу православного духовенства. Її метою була підтримка так званої прогресивної частини кліру й утиску «реакційної». Завдяки підтримці влади розгорнувся обновленський рух, що трактувався в радянській літерату-рі як реакція парафіян та кліру на «антинародну» позицію патріарха Тихона.

Банкрутство тихонівщини начебто призвело до появи двох основних напрямів у православній церкві — тихонівського (староцерковники) та обновленського. Останні відмовилися від політики ворожнечі з радянським ладом і виступили

також за проведення внутрішньоцерковних реформ з метою «оновлення», пристосування церкви до нових суспільних умов, що виникли в країні.

Більш об'єктивною, на наш погляд, є думка, що розгортання обновленського руху відбулося завдяки значній підтримці партійно-державного апарату, якому було вигідно мати цілком лояльну до радянської влади православну церкву.

В Україні обновленський рух поширився, ймовірно, влітку 1922 р. Його парафії одразу ж опинилися під захистом органів ДПУ, інших партійно-державних органів. Всіляке заохочення обновленців не могло не супрово-джуватися утисками вірних патріарху Тихону кліриків. Однією із перших жертв у кампанії розгрому тихонівців в Україні став екзарх Михайло (Єрмаков). Попри його особисту лояльність щодо радянської влади, але зважаючи на виступ проти «Живої церкви», якою були представлені на перших порах обновленці в Україні, він був усунений від керівництва церквою 3 січня 1923 р. А через два дні екзарх був заарештований органами ДПУ. Митрополит був висланий до Москви, а згодом засланий у Туркестан. Подібна доля спіткала багатьох кліриків церкви.

Типовим явищем стає насильницька передача обновленцям православних храмів, які належали тихонівцям. Радянська влада навіть брала активну участь у підготовці собору обновленців у жовтні — грудні 1923 р., кошторис якого було затверджено на засіданні політбюро ЦК КП(б)У. З'їзд у Харкові утворив Українську синодальну церкву на чолі з митрополитом Пименом.

Антирелігійна комісія при ЦК КП(б)У і надалі «опікувала» обновленський рух в Україні. Про це свідчить постійне заслуховування у ЦК стану справ у цій церкві. Зокрема, зазначена комісія 1 березня 1925 р. поста-новила через радянські, адміністративні та інші органи всіляко обмежувати діяльність тихонівців. Поряд з цим були встановлені всілякі полегшення обновленцям — знижено податки, надано допомогу в пошуках приміщень тощо. На виконання цієї постанови всі види податків з парафій тихонівської орієнтації стягувалися у максимальних (не менше одного відсотка), а з обновленців - у мінімальних

(не більше 0,25 відсотків) розмірах.

Проте всі спроби дискредитації прихильників тихонівської церкви не привели до бажаного для радянської влади занепаду цієї церкви. На початок 1925 р. патріаршої орієнтації продовжували дотримуватися майже 6 тис. парафій, а обновленської — вдвоє менше — близько 3 тис.

Паралельно з роботою щодо активізації обновленського руху як опозиції тихонівцям радянські владні структури не забували і про УАПЦ, на противагу якій було утворено і активно підтримано церковне угруповання з виразною ідеєю національно незалежної церкви. Його мали очолити «суворо канонічні», з точки зору віруючих, єпископи-українці. Розрахунок був зроблений на те, що значна частина віруючих негативно поставилася до нетрадиційної висвяти В. Липківського та інших єпископів УАПЦ.

Завдяки певній підготовчій роботі, що проводилася ДПУ, у червні 1925 р. у Лубнах Полтавської губернії було проведено організаційний Собор нового об'єднання, яке назвалося як Братське об'єднання українських автокефальних церков (БОУАЦ). Очолили нову церкву архієпископ Іоаникій та єпископи Павло (Погорілко), Сергій (Лабунцев), Сергій (Іваницький) та Феофіл (Булдовський). Щодо ставлення до інших православних угруповань, то лубенський Собор проголосив боротьбу з тихонівцямн та липківцями і лояльне ставлення до обновленства. За оцінками ДПУ, булдовщина (так за прізвищем одного з її лідерів в народі називали цей церковний рух) була лівим крилом тихонівщини, оскільки стала на «шлях активної діяльності у ставленні до радянської влади».

Сфера впливу БОУАЦ поширювалася в основному на Харківщину, Донеччину, Катеринославщину, Полтавщину, Чернігівщину та Поділля і в кращі для церкви часи її підтримували майже 2 тис. парафій.

Таким чином, ми можемо констатувати, що курс комуністичної партії та держави щодо православної церкви після захоплення України більшовицьким режимом визначався тут (як і в цілому по СРСР) партійними інтересами, політичними амбіціями партійного, та державного апарату, лівацькі настрої

якого певною мірою обумовили нинішню дегуманізацію українського суспільства. Для виконання своїх завдань влада активно використовувала репресивно-каральний апарат. Наприкінці 30-х років можна говорити про практично повну ліквідацію православної церкви на території як радянської України, так і СРСР у цілому. З 1935 р. перестав функціо-нувати Священний Синод, більшість членів якого перебувала у в'язницях та концтаборах. На території радянської України не було жодного православного єпископа. Неприховано ворожий курс більшовиків щодо ре-лігії і церкви — характерна закономірність існування СРСР довоєнних років.

Також необхідно зазначити, що за урядування Української Центральної Ради, Гетьманату й Директорії в Україні не зазнав насильницької смерті жоден архієрей, навіть від рук анархістів. Натомість, при більшовиках лише упродовж 1918-1920 років у колишній Російській імперії було вбито 28 єпископів і митрополитів, тисячі священиків і загинули за віру та церкву близько 12 тисяч мирян. В 20-30 роках кількість репресованих, розстріляних священнослужителів владою сягає свого апогею. Досить сказати, що на весь Союз на початок 1939 р. залишалося лише близько 100 православних парафій і на волі було лише чотири ієрархи — Сергій (Страгородський), Олексій (Симанський), Миколай (Ярушевич) і Сергій (Воскресенський).

Кредит 2. Етноконфесійні політика в роки Другої світової війни.

Тема 2. Церковне життя в Україні під час Другої Світової війни

Протистояння УГКЦ сталінському тоталітарному режиму (1939-1941 рр.); Греко-католицька церква в період німецької окупації України; Православна церква України в період окупації; Становище УГКЦ в умовах відновленого радянського тоталітаризму.

З початком Другої світової війни від антицерковної політики більшовиків почала потерпати і приєднана у вересні 1939 р. Західна Україна. Зазначимо, що радянська історіографія всіляко викривляла змістовний аналіз відносин радянської держави і церкви у передвоєнні роки і подавала значне зниження релігійної активності віруючих православної церкви 1939—1941 рр. як

наслідок соціалістичних перетворень. Проте, як це не парадоксально, навіть фашисти, в умовах зростаючого руху опору новим окупантам, в цілому були більше лояльними у ставленні до православної церкви і релігії взагалі, аніж більшовики. Репресії останніх майже повністю паралізували діяльність церкви не тільки в Україні, а й по всьому СРСР.

На радянській території України у 1939 р. не було жодного єпископа, тоді як на захоплених радянськими військами західноукраїнських землях їх було п'ять - архієпископи Олександр (Іноземцев) та Олексій (Громадський, і єпископи Антоній (Марченко), Симон (Іванівський), Полікарп (Сікорський). Незважаючи на це, патріарший місцеблюститель митрополит Сергій віддав перевагу архієпископу (згодом митрополиту) Миколаю (Ярушевичу), надавши йому титул архієпископа Волинського і Луцького та екзарха Західної України і Західної Білорусії.

РПЦ одразу ж почала активно висвячувати нових єпископів, зокрема було висвячено єпископів Дамаскіна (Малюту) і Пантелеймона (Рудика). Така поспішність свідчить про те, що перед церквою було поставлене чітке завдання з боку радянських владних структур — сприяти асиміляції нових земель. Тобто на нових територіях паралельно відбувалися два процеси — зняття з реєстрації громад та репресії проти кліру церкви і уніфікація всіх уцілілих православних громад на платформі митрополита Сергія (Страгородського).

На приєднаних територіях одразу ж почав реалізовуватися традиційний курс комуністичної партії щодо церкви, хоча і в деяких специфічних виявах: непомірне оподаткування громад і священиків, конфіскація церковного майна та земель, закриття храмів, арешти кліру тощо. Специфіка ж полягала в активному витісненні української мови з богослужінь, заміни її церковнослов'янською з російською вимовою. Одночасно чинився тиск на місцеве духовенство, архієреїв з метою їх переходу під юрисдикцію Московської патріархії. Тому незважаючи на те, що такий перехід — компетенція Помісного собору, на якому вирішувалося б питання про зміну

церковної юрисдикції, у Кремлі вважали, що згоди архієпископа Олексія (Громадського), інших єпископів на перехід достатньо, аби перевести у своє підпорядкування всі релігійні громади. З-поміж українських єпископів лише Олександр і Полікарп відмовилися підпорядкуватися Московській патріархії. Від розправи їх врятувала війна.

Але до нападу фашистської Німеччини повністю асимілювати нові парафії патріарша церква не встигла.

Нова окупаційна влада, виконуючи вимоги доктрини Розенберга про насадження антиросійських настроїв в Україні, на початку війни симпатизувала націоналістам та автокефальній церкві. Окрім того, фашисти сподівалися, що пожвавлення церковної діяльності, звернення до релігії відверне значну частину населення від активного опору новій владі, від участі у партизанській війні. Наказ не чинити перешкод поширенню впливу православ'я, не перешкоджати діяльності релігійних сект містився і в директиві начальника СД Гейдріха. Щоправда, шеф німецької контррозвідки вказував і на те, що сильна в адміністративному відношенні церква «теж не відповідає інтересам рейху». Тому, на думку Д. Поспєловського та багатьох інших дослідників, поки націоналістичний рух збуджував антиросійські почуття, він підтримувався окупаційною владою. Але коли він став виходити з-під контролю, коли став чимось більшим, аніж інструмент для виконання певних завдань, німці дозволили паралельний розвиток і ненаціоналістичних формувань, в т. ч. Автономної православної церкви (АПЦ), незважаючи на визнання останньою протекторату московського митрополита Сергія.

Взаємовідносини німецького окупаційного режиму і православних церков в Україні не були однаковими протягом окупації і залежно від успіхів чи невдач воюючих сторін еволюціонували від дуже лояльного ставлення фашистів до церкви та підтримки церквою нового режиму до відкритих репресій щодо кліру та мирян і підтримки останніми антифашистського руху. Ю. Волошин та деякі інші дослідники розрізняють три періоди у становищі православних церков в умовах німецької окупації. Перший — від початку окупації до червня

1942 р. — найбільш сприятливий період, в який активно відкривалися закриті більшовиками церкви, відновлювалися церковні ради, єпархіальні управління, богословські курси тощо. Нові окупанти сприймали-ся, особливо в Західній Україні, як визволителі, що допоможуть становленню і церкви, і держави. Другий період, який тривав з червня і до кінця 1942 р., був пов'язаний з активним втручанням німецької влади у церковне життя, з намаганням максимально використати потенціал церкви для боротьби з рухом опору, для вивезення молоді до Німеччини тощо. На території рейхскомісаріату «Україна» нові відносини влади і церкви закріплювалися розпорядженням Е. Коха «Про правові відносини релігійних організацій». В цей період змінюються і настрої духовенства, в т. ч. ієрархів церкви до влади. Третій період охоплює 1943 р. (до кінця окупації), характеризується повним підпорядкуванням церкви окупаційній владі. Участь кліру в антифашистському русі чи навіть співчуття до нього жорстоко каралися загарбниками.

Підсумовуючи вищесказане, спробуємо зробити деякі узагальнюючі висновки щодо діяльності православної церкви в час воєнного лихоліття.

Серед багатьох аспектів, котрі характеризують православ'я періоду Другої світової війни, головним, на наш погляд, є розкол, поява двох православних ієрархій — автономної та автокефальної, взаємна неприязнь, а то й ворожнеча між ними, які негативно впливали на відродження конфесії після сумнозвісного погрому її сталінською системою протягом 20—30-х років. «Каменем спотикання» було невизнання автономістами канонічності автокефальних ієрархів, яке започатковувалося Собором 1921 р. Намагання автокефалістів якомога швидше досягти повної незалежності від Москви, нехтування фактором консерватизму, традиційності православ'я негативно відбилися на розвитку церковного руху. І хоча сама Москва домагалася автокефалії протягом тривалого часу і здобула її, власне, силою, у свідомості віруючих XX ст. вірність канонам посідала чільне місце. Проголошення прихильниками митрополита Полікарпа, незалежності явочним порядком, без

згоди Московської патріархії визнавалося далеко не всіма. Багато шкоди в справі становлення українського православ'я завдала і особиста неприязнь чи навіть ворожнеча не тільки між ієрархами конкуруючих напрямів православ'я, а й навіть у межах однієї церкви.

Досить важливим є питання про те, чи були об'єктивними звинувачення радянської атеїстичної, історичної літератури на адресу УАПЦ у прислужництві окупантам. Проведений аналіз дає певні аргументи для спрос-тування усталеної точки зору. Православ'я обох орієнтацій опинилося у лабетах жорстоких вимог окупантів служити справі перемоги фашистської Німеччини. Вони вбачали місце церкви тільки як слуги, котрий проголошу-вав би здравиці «фюреру та його непереможному воїнству», закликав поневолене населення до покори тощо. Час показав, що окупаційна влада подавляла будь-яку самостійність, спрямовану навіть на розвиток внутрішньоцерковного життя. Заявляючи про лояльне ставлення до автономної та автокефальної церков, окупанти підтримували здебільшого той напрям, який мав у тому чи іншому регіоні слабші позиції.

Звичайно, чимало священиків, єпископів були відкритими супротивниками радянської влади, оскільки зазнали від неї переслідувань, репресій. Вони добре усвідомлювали масштаби злочинів, вчинених тоталітарною системою проти українського народу у попередні десятиліття. Тому, ймовірно, щиро бажали їй найшвидшої загибелі, вбачаючи на початку війни у гітлерівській Німеччині визволительку України. Показово, що німецькі війська, встановивши окупаційний режим, вважали за потрібне рахуватися з релігійними почуттями віруючих на відміну від богоборства більшовиків. Проте сподівання на краще життя при німцях досить швидко змінилися розчаруванням — всі окупанти однакові. Попри все, клірики православної церкви усвідомлювали, що доля і час покликали їх служити Богу і людям у час лихоліття. І більшість з них чесно виконувала свій обов'язок і перед Богом, і перед людьми.

Кредит 3. Етноконфесійні політика в повоєнні роки.

Тема 3. Церковне життя в Україні в повоєнні роки

Духовне життя в Україні у другій половині 40 - на початку 50-х років XX ст.; Духовне життя в Україні часів хрущовської «відлиги»; Правовий статус православної церкви в Україні в повоєнний період; Українська православна церква в 70-80-х роках.

Перші повоєнні роки у житті православної церкви в Україні, як і в усьому Радянському Союзі, проходили під впливом перелому у політиці радянських владних органів у ставленні до церкви, що почався у 1943 р. Такий перелом спричинили передусім об'єктивні умови існування релігії в суспільстві — народ найшвидше можна було згуртувати навколо близьких йому ідеалів і символів, що мали багатовікову історію у його духовній тради-ції. Крім того, переважна більшість уцілілого духовенства та віруючих з перших днів Вітчизняної війни зайняли патріотичну позицію — в одну ніч більшість віруючих із опозиціонерів перетворилася на захисників соціалістичного ладу. У зв'язку з цим, і з огляду на потребу нейтралізації наслідків широкого використання релігійного фактора фашистами на окупованих територіях, наприкінці Вітчизняної війни центральне союзне керівництво запропонувало нову модель державно-церковних відносин, яка поступово впроваджувалася і в Україні. ЦК КП(б)У своїми розпорядженнями і постановами намагався протидіяти самочинному закриттю храмів, почав дозволяти їх відкриття. Однак навіть у часи найтіснішого зближення РПЦ з тоталітарним режимом останній ніколи не виходив за межі ортодоксальних підходів до релігійності як чужого за своєю природою явища для соціалістичного суспільства.

Не можна також забувати і те, що у стратегічних планах Сталіна православна церква мала стати вагомим чинником духовної експансії на тих європейських територіях, які планувалося утримати в зоні радянського впливу, а також і в позасоціалістичному світі. Керівництво Союзу зрозуміло, що формування наддержави, оточеної країнами-сателітами, потребувало не лише світської а й сакральної санкції. Історія підтвердила доцільність такого розрахунку, хоча перенести центр світового православ'я із Константинополя в Москву так і не

вдалося. На думку деяких дослідників, не зумівши стати «православним Ватиканом», Московський патріархат втратив своє значення в очах Сталіна. Адже помпезне святкування 500-річчя автокефалії РПЦ і претензії ієрархів церкви виступити ініціаторами восьмого Вселенського Собору були фактично проігноровані східними патріархами, з яких до Москви в 1948 р. не приїхав жоден.

Але повернемося до стану повоєнного православ'я. В церкві в цей час відбуваються значні зміни — в її лоно повертається обновленський клір та віруючі; до неї приєднуються парафії Румунської православної церкви на територіях Ізмаїльської, Одеської, Чернівецької та інших областей. Триває складний процес ліквідації в Україні структур відродженої під час війни УАПЦ та «возз'єднання» з православ'ям греко-католицизму. Всі ці заходи не завжди мають однозначне пояснення. Окрім імперських амбіцій та намагання уникати конкуренції шляхом ліквідації самих конкурентів, церква часто не мала вибору, виконуючи соціальне замовлення владних структур. І, як про це пишуть деякі дослідники, не її вина, а біда полягала лише в тому, що вона історично виявилася більш здатною до компромісів зі світською владою і була використана у тогочасній політичній кон'юнктурі. Інша справа, що ця церква не зробила спроби при першій же нагоді виправити помилки історії.

Постановою союзного уряду від 22 серпня 1945 р. були прийняті доповнення до закону 1929 р. про церковні організації. Останнім, включаючи і монастирі, надано права юридичної особи у справах оренди, будівництва і купівлі у власність для церковних потреб будинків, транспорту, знарядь праці. Знімалось багато обмежень у діяльності громад; місцевим органам навіть пропонувалося не перешкоджати діяльності монастирів. Це сприяло швидкому відродженню РПЦ. Для контролю за православною церквою при Раді Міністрів СРСР та союзних республік були створені окремі ради у справах РПЦ, які були об'єднані з радами у стравах всіх інших релігійних культів лише під час нового наступу на релігію - у 1965 р.

Післявоєнна релігійна ситуація в Україні мала значну специфіку порівняно з

іншими союзними республіками, оскільки тут багато громад з'явилося в період гітлерівської окупації. Окупаційна влада не заперечувала, а іноді навіть була ініціатором відновлення діяльності закритих більшовиками церков. Адже перед Вітчизняною війною у Вінницькій, Кіровоградській, Донецькій, Миколаївській, Сумській, Хмельницькій областях не діяла жодна православна церква. У Ворошиловградській, Полтавській, Харківській областях — діяло по одному храму. Тому не дивно, що в Україні були такі області, як, наприклад, Ворошиловградська, де всі православні церкви відкрилися у 1942 р. — з приходом німецьких військ, у Чернігівській області всі 412 громад, що діяли тут на кінець війни, теж були відкриті у 1941— 1944 рр., у Київській — близько 370, у Одеській — близько 500. І такі приклади можна навести по всіх окупованих у роки війни областях.

Після визволення України ці православні храми залишалися діючими. Крім того, після Львівського собору 1946 р. під контроль лояльної радянському режиму РПЦ було поставлено понад три тисячі громад, і загальна кількість парафій православної церкви в Україні на 1 січня 1946р. становила 8815 громад (52%з них були відкриті в період тимчасової окупації України). Нагадаємо, що в Російській Федерації тоді діяло лише 3082 православні громади.

Однак уже наприкінці 50-х років новий лідер компартії М. Хрущов висунув тезу, що висока релігійність радянських людей не має соціальних коренів, а зумовлюється незадовільною антирелігійною пропагандою, пасив-ністю партії у цьому питанні та надмірними свободами, наданими державою релігійним конфесіям. Така оцінка церкви та релігії в цілому, на наш погляд, була пов'язана з тим, що радянська влада не потребувала сакралізації — комуністична ідеологія сама претендувала на те місце, що його до листопада 1917 р. посідала православна церква. Тому не випадково, що з перших днів утвердження більшовиків, репресивна система взялась за знищення церкви як суспільного інституту.

Зменшення антирелігійних репресій у 40-х роках не означало повну відмову

від них. Уже в середині 50-х років державний маховик остаточного «викорчовування» релігії запрацював з новою силою. Почалася чергова хвиля антицерковної істерії, яка звелася в основному до ліквідації матеріальних проявів релігійності — закриття і нищення монастирів, храмів, ікон, книг. Окрім того, здійснювався масований економічний, політичний та моральний тиск на православне духовенство та віруючих.

Таке своєрідне «одержавлення» церкви, яке було неминучим, оскільки стало наслідком «одержавлення» всіх сфер життя радянського суспільства, допомагало церкві не тільки виживати, а й розправлятися з конкурентами за допомогою влади. Цілком логічним є і те, що в самій церкві встановилися порядки, дуже близькі до суспільних — тобто тоталітарні. І не дивно, що за умов відокремлення церкви від держави патріарх та єпископи наго-роджувалися радянськими орденами і медалями, грамотами Президій Верховних Рад союзних республік, отримували привілеї, що їх мали вищі урядові чиновники (прикріплення до поліклінік Четвертого управління Мінохорони здоров'я, санаторно-курортне обслуговування тощо).

Позитивним для православної церкви наслідком такого одержавлення було пом'якшення у 70-80-х роках репресивної політики радянської влади щодо неї, хоча репресії не були відмінені зовсім. На той час уже був відпра-цьований жорсткий механізм контролю над церквою — ніяке рукопокладення в сан, кадрові переміщення не могли бути здійснені без узгодження з державними органами — залежно від рангу клірика рішення приймала відповідна Рада у справах релігій. Духовенство класифікувалося за мірою його «лояльності соціалістичному суспільству», готовністю проповідувати радянський патріотизм і брати участь у всесвітньому русі за мир. Масовий розмах набуло вербування ієрархів та причту церкви з боку КДБ, особливо після вступу РПЦ у Всесвітню раду церков, Християнську мирну конференцію, Конференцію європейських церков тощо. Співпраця з КДБ допомагала багатьом нинішнім ієрархам робити церковну кар'єру. Церква також всілякими засобами утримувалася від інтенсивного розвитку, від відродження нею внутрішньо

притаманних їй форм суспільно значущої діяльності і спрямовувалася на шлях екстенсивний, який, власне, вів не до розвитку, а до затухання церкви, оскільки повністю залежав від свавілля владних органів, які займалися реєстрацією чи зняттям церковних громад з обліку. З цього видно, що радянська влада не збиралася повністю знищувати православну церкву як інституцію, але хотіла мати її слухняним елементом своєї як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Проте це не знімало, а навпаки — нагнітало напруженість у православному релігійному середовищі України, яке наприкінці 80-х років досягло свого апогею, оскільки пов'язано було з піднесенням національно-визвольного руху, який потребував національно зорієнтованої церкви.

І навіть помпезне святкування 1000-ліття хрещення Русі (під яким мали на увазі хрещення сучасної Росії, адже основні урочистості відбувалися в Москві) не зняли, а навпаки, загострили ситуацію в Україні, оскільки част-кові заходи влади, спрямовані на поліпшення становища церкви, не виходили за межі старого розуміння суті і ролі релігії в суспільстві. На тлі зростаючого плюралізму думок та ідей наприкінці 80-х років таке розуміння було вже анахронізмом. На порядку денному постало питання прийняття принципово нового закону про свободу совісті.

Кредит 4. Етноконфесійні відносини на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Тема 4. Сучасний стан церковно-державних відносин. Вплив міжконфесійних відносин на стан етноконфесійної політики в Україні

Демократизація церковного устрою і життя в Україні після проголошення державної незалежності; Зростання напруженості у православному релігійному середовищі через церковний розкол; Утворення окремих православних конфесій УПЦ МП на чолі з митрополитом Володимиром /В. Сабодан/, УПЦ КП на чолі з патріархом Філаретом / М.Денисенко/, що постала в червні 1992 р., УАПЦ на чолі з патріархом Дмитром /В.Ярема/.

Українське національне відродження 1988-1991 років, проголошення

української мови державною, політика обмеженої українізації, яку проводив український уряд, - усе це працювало на користь консолідації української національної громади, хоча держава та політичні угруповання України не пішли курсом Балтійських держав, що набрали статусу національних держав з меншинами. Замість цього було докладено великих зусиль щодо уникнення українсько-російського конфлікту, а відтак — виявлення відданості Україні усіх її громадян. Безумовно, велика кількість росіян в Україні, лінгвістична русифікація багатьох українців і низький рівень національної свідомості багатьох українців роблять цю політику розважливою. Важкий економічний та політичний стан України та зростаючі заклики Росії до російської меншості останнім часом довели, що відданість українській державності найдужча серед українців з високим рівнем національної свідомості.

У 1990 році Верховна Рада України прийняла Закон «Про свободу совісті та релігійні організації», який, як і старі радянські акти, проголошував повне відокремлення церкви від держави, але був демократичнішим за них. Цей Закон у багатьох відношеннях можна було б назвати декларацією інтенцій (намірів) з боку держави, в той час як успадкована суспільством історична традиція та обставини реальної політики штовхали державні чинники в бік активного втручання у справи церкви. На серпень 1991 року, коли було прийнято Акт про незалежність України, українські церкви були вже глибоко втягнуті в політичну боротьбу. Кожна з церков мала своїх політичних протекторів, а ці протектори в свою чергу користали з підтримки церков у ході виборів, політичних акцій тощо.

Мабуть, останнім поважним рішенням, прийнятим Москвою в справі державно-церковних відносин в Україні, було рішення про легалізацію Української Греко-Католицької Церкви. Після того налагодження церковно-державних відносин і міжконфесійних конфліктів у державі все переходить у компетенцію Києва. Разом з тим влада Києва в галузі церковно-державних відносин була досить примарною. Розвал влади, який розпочався у Москві, не зупинився на рівні Києва, а пішов далі. Київське

керівництво не змогло сконцентрувати в своїх руках випущену Москвою владу. Цьому сприяло і фактичне двовладдя в Києві (боротьба між Верховною Радою на чолі з Л. Кравчуком та ЦК Компартії на чолі з С. Гуренком), і посилення на місцях влади регіональних еліт та новообраних навесні 1990 р. місцевих Рад.

На початок 1990 року на місці колишнього Українського Екзархату Російської Православної Церкви опинилося, принаймні, три чисельні церковні організації — Українська Православна Церква (УПЦ) в юрисдикції Московського Патріарха на чолі з колишнім Екзархом митрополитом Філаретом (Денисенком); Українська Греко-Католицька (УГКЦ) і Українська Автокефальна (УАПЦ) Церкви. ЦК Компартії України і місцева влада на Сході та Півдні України були в союзі з УПЦ Московського Патріархату на чолі з митрополитом Філаретом, місцева влада Галичини активно підтримувала греко-католиків, група депутатів Верховної Ради та міська інтелігенція українського спрямування підтримувала УАПЦ. Остання була гнана місцевою владою і в Галичині, й у Великій Україні. Керівництво Верховної Ради на чолі з Л. Кравчуком вимушене було балансувати в цій ситуації між різними політичними фракціями та церквами.

Серпневий переворот у Москві 1991 року, розпуск Компартії та проголошення незалежної України передали політичну ініціативу до рук Верховної Ради. Відтоді балансування її керівництва між різними релігійними угрупованнями змінилося цілеспрямованою релігійною політи-кою, її головним лейтмотивом стала ідея автокефалії для найбільшої Православної Церкви — УПЦ, що належала до юрисдикції Московського Патріархату. В цьому відношенні українська влада опинилася приблизно там, де завершив свій шлях уряд гетьмана Скоропадського 1918 року: найбільша Церква України — Українська Православна — входила до складу Московського Патріархату на правах автономної. Щоправда, тепер рамки автономії нібито стали дещо ширші. Відродженій на початку 1990 року УПЦ були даровані «незалежність і самостійність в управлінні». Насправді, як показали наступні події, ця

незалежність була досить умовною.

Адміністрація Президента Л. Кравчука, так само, як колись гетьманський уряд, головну ставку в справі досягнення автокефалії робила не на малочисельні проукраїнські церковні організації (в 1918 р. це було братство св. Кирила і Мефодія, а в 1991 р. — УАПЦ), а на потужну і чисе-льну Православну Церкву, підпорядковану Московському Патріархатові. Незважаючи на те, що Адміністрація Президента Л. Кравчука, на відміну від гетьманського уряду, не проголошувала православ'я «передовою» релігією, вся її діяльність у галузі церковно-державних відносин була спрямована на створення по суті державної Української Православної Автокефальної Церкви.

Урядової підтримки для УАПЦ як мабутньої державної Церкви від Президента Л. Кравчука марно домагався Патріарх Мстислав, але малочисельна (і базована по суті винятково в колишніх греко-католицьких областях) УАПЦ в планах уряду посідала явно другорядне місце. Головні надії урядових чиновників покладалися на справу автокефалії УПЦ і пов'язувалися з митрополитом Філаретом. У особі цього ієрарха, що посідав Київський митрополичий престол з 1966 року і був відомий своїми антиуніатськими та антиавтокефальними поглядами, влада знайшла ревного прихильника та виконавця своїх планів. Порівняно з безуспішними спробами Гетьманату, а згодом Директорії, прихилити на свій бік Київського митрополита, це було безумовним успіхом президентської адміністрації. Причина його полягала у відзначеному вище зрощуванні церковної ієрархії зі світською компартійною елітою в радянські часи.

У листопаді 1991 року, напередодні грудневого референдуму, митрополит Філарет зібрав Всеукраїнський Православний Собор, який прийняв рішення звернутися до Московського Патріарха з проханням надати автокефалію Українській Православній Церкві. В опозиції до цього рішення опинилися усього три єпископи, і хоча повної одностайності не вийшло, — рішення Собору вповні могло вважатися успіхом автокефальної політики уряду.

Однак досить скоро цим планам було завдано відчутного удару. Небезпека прийшла з Москви — звідки чекали, хоч і не знали коли — і з боку підпорядкованого Філаретові єпископату — звідки не чекали зовсім. Наприкінці березня — на початку квітня 1992 р. Архієрейський Собор Ро-сійської Православної Церкви влаштував фактичний суд над митрополитом Філаретом і змусив його пообіцяти відступитися від Київської кафедри. Коли Філарет після повернення в Київ відмовився це зробити, йому заборонили відправляти службу Божу. У травні 1992 р. в Харкові було скликано архиєрейську нараду, що перетворилася на Архиєрейський Собор УПЦ, який змістив Філарета і обрав на його місце митрополитом Київським і Галицьким ієрарха Російської Православної Церкви, українця за походженням, митрополита Володимира (Сабодана). Це втручання Москви у справи «самостійної і незалежної в управлінні» УПЦ стало можливим лише завдяки опозиції до Філарета єпископів його власної Церкви. Філарета звинувачували в тому, що він, будучи митрополитом, мав родину. Він став відомий також своїм самодержавним характером, не раз морально знущався над підлеглими йому єпископами, і чимало з них, вочевидь, вирішили скористатися з ситуації, щоб позбутися ненависного митрополита.

Рішення Харківського Собору були зустрінуті державною владою вороже і фактично засигналізували її серйозну поразку на шляху осягнення автокефалії для українського православ'я. Не тільки Москва відмовила в наданні автокефалії, відклавши справу на кілька років до скликання чергового Помісного Собору РПЦ, а й «власний» єпископат у більшості своїй висловився проти урядової політики. Офіційний Київ діяв у справі осягнення автокефалії старим, уторованим радянськими часами, шляхом адміністрування в царині державно-церковних відносин. Згідно з виробленими тоді уявленнями, єпископи повинні були, безумовно, підтримати політику уряду, глашатаєм якої виступив митрополит Філарет. Старі уявлення і стара політика, однак, не спрацювали. НезадоволеніФіларетом і перспективою іще більшого його піднесення,

єпископи, з одного боку, були підбурені Москвою і знайшли в особі патріарха Алексія повне опертя, з іншого — сперлися на повне розуміння їхньої політики з боку свого давнього союзника — колишню компартійну еліту Півдня і Сходу, яка за умов української незалежності не лише залишилася при владі, а й посилила свої впливи на місцеві справи.

Поразка уряду на Харківському Соборі не призвела до зміни цілей чи тактики його дій у царині релігійної політики. Символом цієї політики залишався митрополит Філарет. Ідею ж створення державної Церкви перенесли з УПЦ (з її збунтованим Москвою єпископатом) на колись знех-тувану урядом УАПЦ, частина єпископату якої давно шукала державної підтримки і претендувала на роль ієрархів державної Церкви.

Оскільки уряд довіряв Філаретові і не йняв віри Мстиславові, то прилучення Філарета до колись гнаної ним УАПЦ відбулося у червні 1992 року без відома Патріарха. Собор УАПЦ, терміново скликаний під тиском урядових чиновників, створив об'єднану Церкву — Українську Православну Церкву — Київський Патріархат (УПЦ КП). Собор обрав Філарета заступником Патріарха і, враховуючи, що Патріарх бував в Україні лише наїздами, практично перебрав керівництво Церквою, що де-факто стала державною і користувалася всебічною підтримкою уряду.

В самому уряді у зв'язку з цим сталися персональні зміни. Досвідчений апаратник М. Колесник, який довгий час очолював Раду у справах релігій при Кабінеті Міністрів України, був замінений палким прихильником української автокефалії А. Зінченком. Підтримка УПЦ КП як державної Церкви була цілком відкритою, і новий Голова Ради у справах релігій навіть викладав у Духовній семінарії цієї Церкви. Знову набуло актуальності в урядових колах гасло, колись спопуляризоване О. Лотоцьким: в незалежній державі має бути незалежна церква. Щоправда, явні і більш завуальовані протести ієрархів кількох церков, у тому числі Греко-Католицької, які нарікали, що подібна політика порушує принцип відокремлення церкви від держави, призвели до зняття цього гасла як офіційного.

Підтримка держави призвела кінець-кінцем до того, що УПЦ КП поширила свій вплив за межі Галичини, утвердилася на Київщині та Волині, але разом з тим втратила Львівщину. Приплив парафій відбувався за активного втручання у церковні справи урядових чиновників за рахунок УПЦ Московського Патріархату, а втрата відносилась на рахунок нової УАПЦ, створеної за підтримки Патріарха Мстислава противниками об'єднання з Філаретом.

Церковне життя, структура і діяльність кожної з окремих конфесій православної церкви; Міжконфесійні відносини в Україні: основні проблеми взаєморозуміння; Пошук можливих шляхів церковного примирення та подолання розколу.

За даними Держкомнацрелігії в Україні у 2008 році діяло понад 33 тисячі релігійних організацій 55-ти віросповідних напрямків. Серед зареєстрованих громад 97% складають фундації християнського спрямування. З них половина належить до православної традиції. Половину, майже порівну, поділяють між собою протестанти і католики. До речі, це при тому, що діяльність римо-католицьких дієцезій в Україні було відновлено нещодавно, у січні 1991 року папою Іваном Павлом II.

Згідно із статистичними даними Державного комітету України у справах національностей та релігій, найчисельніша (11539 парафій) - Українська православна церква МП, мережа якої становить 67,6 % православних громад країни. Майже третина – 3507 громад (30,4 %) УПЦ діють у центральному регіоні. Найбільша їх кількість у Вінницькій (922) та Хмельницькій (893) областях. Впродовж 2008 р. кількість релігійних громад УПЦ збільшилася на 205 одиниць. Сьогодні ця церква має 9275 священнослужителів, 177 монастирів, 34 братства, 19 духовних навчальних закладів, 12 місій та 4158 недільних шкіл.

Українська православна церква КП за кількістю релігійних громад, що становлять її мережу (4128), посідає 2 місце в країні після УПЦ МП. У структурі церкви діють патріархія, 31 єпархіальне управління, 2993 священнослужителі, 45 монастирів, 26 місій, 9 братств, 16 духовних

навчальних закладів та 1234 недільні школи. Діяльність церкви висвітлюють 36 періодичних релігійних видань. Впродовж останніх років церква розширила мережу в усіх регіонах країни. Якщо на початку свого становлення в 1993 р. вона нараховувала в західному регіоні 87,3 % парафій, то в січні 2009 р. їх кількість склала 1773 або 42,9 %. Так, 22,4 % парафій УПЦ КП має в центральному регіоні та 20,9 % в північному. В східному та південному регіонах діють лише 13,7 % від загальної кількості громад. Впродовж 2008 р. приріст релігійних громад склав 120 одиниць або 2,9 %

За період свого легального існування в Україні (з червня 1990 р.) Українська автокефальна православна церква суттєво поповнила складові своєї структури і нині має патріархію, 12 єпархіальних управлінь, 683 священнослужителі, 8 монастирів, 7 місій, 7 духовних навчальних закладів (193 слухачі), 301 недільну школу та 1 братство. Діяльність церкви висвітлюють 7 періодичних видань. 1184 громади обслуговують 683 священнослужителі. На сьогодні 838 парафій УАПЦ (70,8 %) діють у західних областях країни. У 2008 р. кількість громад УАПЦ збільшилася лише на 5 одиниць і складає 1184.

Інституційна мережа Української греко-католицької церкви почала своє відновлення у 1989 р., коли вперше після повоєнних часів були легалізовані 132 громади в т.ч. у Львівській області – 125 та Закарпатській – 7. Сьогодні УГКЦ нараховує в своєму складі 3732 релігійні організації, в тому числі має митрополію, 3 екзархати (Києво-Вишгородський, Одесько-Кримський та Донецько-Харківський), 21 єпархіальне та чернече управління, 3570 громад, 303 священнослужителі, 106 монастирів, 15 духовних навчальних закладів (1539 слухачів), 17 місій та 2 братства. Діяльність церкви висвітлюють 27 періодичних видань. 93,5 % греко-католицьких громад знаходиться в західному регіоні України. Найбільша їх кількість у Львівській (1489), Тернопільській (765) та Івано-Франківській (646) областях. Якщо на початок 1992 р. церква мала свої осередки в половині областей країни та м.Києві, то на сьогодні громади УГКЦ діють в усіх регіонах України.

Поліконфесійність України, яка мала б створити умови для толерації

суспільних взаємовідносин, навпаки викликає певне напруження. Конфлікт у середині православ'я, неоднозначні міжконфесійні відносини з греко-католицькою та римо-католицькою церквами – все це неповні складові релігійної ситуації в України, яка формувалася протягом тривалого часу.

Серед завдань, які стоять сьогодні перед церквою і суспільством, виділяється проблема пошуку варіантів порозуміння між представниками УПЦ. В 2008 році православна церква отримала цей шанс. В липні місяці в Києві проходили святкування з нагоди 1020-річчя Хрещення Русі. На урочисті заходи прибули вселенський патріарх Варфоломій та предстоятелі Помісних Православних Церков. Однак упереджене ставлення московського патріарху Алексія до української церкви, що проявилося у листах, направлених ним до Елладської Православної Церкви, предстоятелям інших Помісних Православних церков і висунуті в них звинувачення проти патріарха константинопольського у контактуванні з представниками українських раскольницьких церков, тобто УПЦ КП та УАПЦ, відклало рішення цього питання на невизначений термін. Вселенський патріарх Варфоломій, представники Помісних Православних Церков, з метою попередження імовірного конфлікту, по-перше – запевнили Алексія про гарантовану неучасть раскольницьких церков України у сумісних святкових заходах, по-друге – запропонували, для уникнення непорозумінь провести спільне служіння літургії предстоятелями усіх Помісних Православних церков, і по-третє – фесалонікійський митрополит Анфім, висловлюючи позицію ієрархів православної церкви, запевнив про невтручання у разі виникнення певних проблем під час святкових заходів. Таким чином, привід для примирення було втрачено. Останнім часом в світі спостерігається тенденція до порозуміння між католицькою та православною гілками християнства на вселенському рівні. В Україні, через відсутність єдності в православній церкві, а також активне втручання у справи релігії політичних складових, процес міжконфесійного порозуміння сприймається неоднозначно. Наприклад, ще під час візиту в Україну папи римського Івана Павла II у 2001 році, представники УПЦ МП висловили негативну реакцію на

подію, яка мала на меті відновити порозуміння між православними та католиками.

Однак потепління, толерація міжконфесійних відносин має відбутися. Сучасний світ потребує цього як ніколи. Церква з одного боку, суспільні організації з іншого, незважаючи на труднощі, поступово втілюють у життя план єднання християнських церков.

Практичною роботою на шляху пошуку спільних ідей є екуменічний рух. Акцент саме на ньому поставив II Ватиканський Собор (1962-1965рр.). Результатом роботи Собору став декрет, в якому дано визначення цього руху: «Під екуменічним рухом треба розуміти ті дії та ініціативи, що постають та організуються відповідно до різних потреб церкви та обставин часів для сприяння єдності християн…». В сучасному світі проблема єдності християнських церков, порозуміння між християнами різних конфесій особливо обстоювалась папою Іваном Павлом II. Він вважав її ключовим моментом розвитку церкви. Певною мірою актуалізував ці питання ювілей - 2000-річчя народження Ісуса Христа.

В Україні ставлення до розуміння екуменічного руху отримало різне трактування. Директор Інституту Релігії та Суспільства при Українському Католицькому Університеті, Мирослав Маринович вважає, що екуменізм в Україні «існує у вигляді «українського екуменізму», тобто як ідея об’єднання уламків Київської Церкви». Але звуженість підходу може призвести, на його думку, до втрати головного – «ми можемо взагалі не побачити світових екуменічних процесів». Тобто, певна заангажованість, закритість, концентрування уваги на вузько визначеній проблемі призводить до кризи в процесі пошуку шляхів єднання. Викладач Львівської духовної семінарії Української Православної Церкви Василь Кметь навпаки вважає, що сьогоднішній стан екуменічного руху в Україні не настільки поганий. Регулярні заходи екуменічного характеру, що проводяться на церковному, державному рівнях, створення Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій, підписання представниками християнських конфесій

«Меморандуму про неприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах» - все це є проявами екуменічного руху в Україні. Однак В.Кметь застерігає, що заходи залишаються поза увагою широких кіл населення, а це є серйозним негативом. Відомо, що саме непоінформованість суспільства призводить до напруження, конфронтації, тобто більшості проблем в міжрелігійному діалозі.

Державні інституції, міжнародні організації також займаються проблемою налагодження міжконфесійного діалогу в Україні. Зокрема ПАРЄ з метою розбудови толерантних взаємин на релігійному ґрунті, оптимізації міжконфесійного діалогу розробили рекомендації для держав-учасниць РЄ. В аналітичній записці «Про стан реалізації Україною рекомендацій ПАРЄ щодо толерації міжконфесійних відносин», яку підготувала організація, визначено чому «екуменічна» політика України значною мірою не відповідає стандартам РЄ, що саме є причиною міжконфесійних непорозумінь. В

документі зазначено: «Впродовж усієї доби незалежності України роль державного сприяння у налагодженні міжконфесійного дискурсу практично вичерпувалася низкою усталених процедур… Ця функціональна схема, дедалі більше формалізується під дією насамперед світоглядно-психологічних чинників, ускладнює проведення глибоких змістовних зрушень.» Супротив різних суспільних груп варіантам рішення проблеми, які виходять за рамки звичайних схем, пояснюється тим, що «переважна більшість вітчизняних чиновників і політиків продовжує оцінювати феномен релігійного… або в категоріях радянського ідеологічного негативізму, або в координатах прагматичної доцільності.». Результатом такої ситуації і є міжконфесійна напруженість, непорозуміння. Також в документі містяться пропозиції, направлені на покращення міжконфесійного діалогу в українському суспільстві. З ними важко не погодитися. Фактично це є скомпільований досвід суспільства у вирішенні міжкультурних, міжнаціональних, міжрелігійних проблем. Рішення стосовно толерації міжконфесійних відносин в Україні повинні прийматися у політико-правовій площині,

законодавчо-правовій, освітньо-виховній, інформаційній. Комплексний, не формалізований підхід до вирішення проблеми є запорукою нашого успіху.

Аналіз міжконфесійних відносин в Україні, їх історична ретроспектива і сучасний стан, визначення позиції православного та римо-католицького духовенства у міжконфесійному діалозі дають можливість розуміння ступені впливу церкви на суспільно-політичне життя країни. Сьогодні фактично жодне значуще суспільно-політичне дійство не обходиться без участі представників церкви. Конфесії навіть стали віддзеркаленням політичних настроїв суспільства, що безумовно не покращує рівень міжконфесійного діалогу. Коли в суспільстві відбувається протистояння, питання приналежності до тієї чи іншої конфесії стають вирішальними. Щоб уникнути подібного перебігу подій Україна має чітко визначити принципи та механізми покращення взаємовідносин між представниками різних церковних організацій. Не останню роль в цьому мають відігравати культурно-освітні заходи, поширення через засоби масової комунікації об'єктивної інформації за проблемою. Причому акцент повинен ставитися, як в освітніх програмах, так і культурно-масових заходах, на позитивних сторінках з історії церковних організацій та досвіді міжконфесійного діалогу.

3. Рекомендована література

Базова

1. Алаєв Г.Є., Горбань О.В., Мєшков В.М Лекції з релігієзнавства.-К,1996.

2. Балух В. Політичні чинники релігійних процесів у сучасній Україні: сутність і трансформації // Релігія і соціум. Часопис. – Чернівці: Рута, 2008. - №1. – С.77-80.

3. Волошин Ю. Православна церква в Україні періоду нацистської Окупації (червень 1941 - жовтень 1944 рр.).: Автореферат канд. дис. – Запоріжжя, 1997. -18с.

4. Гелей Г. Біблійний довідник.-Торонто.1985.

5. Гордиенко Н.С. Современная православная церковь.-Л.,1986.

6. Горекий В.Л. Адвентизм: історія і сучасність.-К.,1987. 5-Григулевич І.Р. Папство. Століття ХХ.-К.,1988.
7. Григулевич І.Р.Инквизиция.-М., 1985.
8. Грушевський М. Культурно-національний рух в Україні ХУІ-ХУП ст. -К,1994.
9. Докаш В.І., Лешан В.Ю. Загальне релігієзнавство: Навчальний посібник. – Чернівці, 2005.
10. Заславський У. Між Сходом і Заходом: ГКЦ як феномен української національної культури // Дзвін. - 1990. - № 10. - с. 100-107.
11. Історія християнської церкви на Україні.- К.,1992.
12. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. / Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – К., 2001.
13. Калінін Ю.А., Харьковщенко Є.А. Релігієзнавство.-К.,1998.
14. Кислюк К.В., Кучер О.М. Релігієзнавство: Навчальний посібник. – Київ, 2004.
15. Клімовська С.С. Що ти знаєш про Свідків Єгови.- Львів, 1998.
16. Ковалюк Р. В. Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні на початку другої світової війни (вересень 1939 - червень 1941 рр.): 07.00.02. - Історія України.
17. Кость О. Панас. Історія української церкви.- Львів. 1992.
18. Крывелев И.А. Библия: историко-критический анализ.-М., 1985.
19. Левицький Ю. Коротка історія Київської / української / церкви.- Львів 1993.
20. Лешан В., Чорненький Я. Релігійні конфлікти та конфліктогенні зони: особливості питання // Історія. Філософія. Релігієзнавство, 2008. С.76-78.
21. Лубський В.І., Лубська М.В. Історія релігій: Підручник. – Київ, 2004.
22. Марчук В. Церква в умовах тоталітарної недовіри (спротив УГКЦ сталінській "радянізації" 1939-1941 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2000. Виб. III. - Івано-Франківськ: Пласт, 2000, - с.19-26.
23. Марчук В. Греко-католицька церква в умовах німецького та радянського

тоталітаризму (1941-1946 рр.) // Галичина, - 2000. - Виб. 4. - с. 66-67.
24. Музичка І. Митрополит Андрей в часі німецької окупації // Богословія. – 1987. - № 51. – с. 1-15.
25. Опалко Н. Хресний шлях Иосифа Сліпого // Рідна школа. - 1998. -№1.-с. 10-14.
26. Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любіцева 0.0. Географія релігій.-К.,1999.
27. ПанченкоП.П.Релігійні конфесії в Україні.-К.1993.
28. Пасешко І. Голгота УГКЦ в час руїни // Укр. слово. - 1995. – 27 квітня. – с. 14.
29. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. - Полтава, 1997.-Ч. 1.- 1997.- с. 356.
30. Перевезій В. УГКЦ у східно-галицькому суспільстві (20-30-ті роки ХХ ст.) // Розбудова держави. - 1998. - № 11-12. - с. 120-125.

Допоміжна

31. Полянський П. Иосиф Сліпий // Історія в школі. - 1997. - № 6. - с. 38-40
32. Привалов К. Секты: досьє страха - М.,1987.
33. Реєнт О. УГКЦ і визвольний рух українського народу // Історія України. - 1998. - № 4. - с. 1-2.
34. Релігійне життя на західноукраїнських землях під час німецької окупації // Збірник праць Науково-Дослідного центру періодики. - Львів, 1997. - Вип. 3. - с. 345-362.
35. Релігія в духовному житті українського народу. Ред. Мороз О.Х.- К. 1994.
36. Саган О. Львівський собор УГКЦ і деякі проблеми українського релігійного життя // Укр. слово. - 1996. - 14 листопада. –3 с.
37. Сапеляк А. Київська церква на слов’янському сході. Канонічно-екуменічний аспект. Бусно-Айрес, Львів, 1999.
38. Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. - Київ. - "Дніпро", 2001. - 492 с.
39. Соколовський О. Господній свідок (За прослав слуги Божого Єпископа Григорія Комишина) // Нова боря. – 1995. – ч. 19. – Вересень.

40. Тожецький Р. митрополит Андрей Шептицький // Ковчег. - Ч. 1. - Львів, 1993.-с. 101-113.
41. Токарев С.А. Религия в истории народов мира.-М.,1982.
42. Уляновський В.І. Церква в українській державі 1917-20рр.-К.1997.
43. Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні ХІУ-ХУІ ст. - К,1994.
44. Черній А.М. Релігієзнавство: Посібник. – Київ, 2003.
45. Шангіна Л. Релігійність українського суспільства: окремі тенденції 2000-2007 років. //Національна безпека і оборона. – 2007. - №8 (92). - С.21- 44.
46. //Персонал плюс. Всеукраїнський загальнополітичний освітянській тижневик. - 2008. - №30 (282). – С.5.
47. //Україна сьогодні. – 2008. - 15 серпня. – С.1-2.
48. Алаєв Г.Є., Горбань О.В., Мєшков В.М Лекції з релігієзнавства.-К,1996.
49. Балух В. Політичні чинники релігійних процесів у сучасній Україні: сутність і трансформації // Релігія і соціум. Часопис. – Чернівці: Рута, 2008. - №1. – С.77-80.
50. Гордиенко Н.С. Современная православная церковь. - Л.,1986.
51. Докаш В.І., Лешан В.Ю. Загальне релігієзнавство: Навчальний посібник. – Чернівці, 2005.
52. Історія християнської церкви на Україні. - К.,1992.
53. Калінін Ю.А., Харьковщенко Є.А. Релігієзнавство.-К.,1998.
54. Кислюк К.В., Кучер О.М. Релігієзнавство: Навчальний посібник. – Київ, 2004.
55. Лешан В., Чорненький Я. Релігійні конфлікти та конфліктогенні зони: особливості питання // Історія. Філософія. Релігієзнавство, 2008. С.76-78.
56. Лубський В.І., Лубська М.В. Історія релігій: Підручник. – Київ, 2004.
57. Релігія в духовному житті українського народу. Ред. Мороз О.Х.- К. 1994.
58. Черній А.М. Релігієзнавство: Посібник. – Київ, 2003.
59. Шангіна Л. Релігійність українського суспільства: окремі тенденції 2000-2007 років. //Національна безпека і оборона. – 2007. - №8 (92). - С.21- 44.

60. //Україна сьогодні. – 2008. - 15 серпня. – С.1-2.

61. //Персонал плюс. Всеукраїнський загальнополітичний освітянській тижневик. - 2008. - №30 (282). – С.5.

Інформаційні ресурси

Видавництво «Мандрівець - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journal.mandrivets.com

Лиман І. Церковний устрій Запорозьких вольностей (1734-1775) - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cossackdom.com/book/bookzherkva.html

Ізборник - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/coss1/shch06.htm

Історія України. Електронна бібліотека з історії України та всесвітньої історії- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.vn.ua/book/history4/6.html

Медієвіст. Латиномовна українська література. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.medievist.org.ua/2013/12/blog-post_18.html

Портал сучасних педагогічних ресурсів - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.intellect-

4. Форма підсумкового контролю успішності навчання: залік

5. Засоби діагностики успішності навчання:

засоби діагностики успішності навчання з дисципліни включають поточний контроль успішності, тестовий контроль та складання підсумкового екзамену.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Історичний факультет

Кафедра історії

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор із науково-педагогічної

роботи_____ Кузнецова О.А.

27 серпня 2019 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ЕТНОКОНФЕСІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ В XX СТОЛІТТІ

Ступінь «магістр»

Галузь знань 03 Гуманітарні науки

Спеціальність 032 Історія та археологія

Освітня программа Етнологія

2019-2020 навчальний рік

Розробник: Буглай Наталя Михайлівна, доктор історичних наук, професор кафедри історії _____ Буглай Н.М.

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри історії

Протокол № 1 від « 27» серпня 2019 року

Завідувач кафедри історії _____ (_____)

«27» серпня 2019 р.

1. Опис навчальної дисципліни

<table>
<tr><td rowspan="2">Найменування показників</td><td rowspan="2">Галузь знань, спеціальність, освітній ступінь</td><td>Характеристика навчальної дисципліни</td></tr>
<tr><td>денна форма навчання</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Кількість кредитів — 4</td><td>Галузь знань
03 Гуманітарні науки</td><td rowspan="2">Варіативна</td></tr>
<tr><td>Спеціальність
032 Історія та археологія</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Індивідуальне науково-дослідне завдання — 1</td><td rowspan="3">Освітня програма
Етнологія</td><td>Рік підготовки</td></tr>
<tr><td>5-й</td></tr>
<tr><td>Загальна кількість годин — 1200</td><td>Семестр</td></tr>
</table>

		1-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних — 1 самостійної роботи студента — 1	ступінь: ***магістр***	***Лекції***
		4 год.
		Практичні, семінарські
		4 год.
		Лабораторні
		Самостійна робота
		112 год.
		Вид контролю: Залік — 5-й семестр

Мова навчання – українська.

Примітка

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить: для денної форми навчання – 120 год.: 8 год. – аудиторні заняття, 112 год. – самостійна робота (30%/70%).

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета курсу: донести студентам знання з історії та теорії етносу та релігії, дати розуміння феномену етноконфесійних відносин, їх основних історичних форм, визначальних положень, їх основних форм, видатних пам'яток етноконфесійної літератури. Програма курсу включає велике коло питань з історії та сучасного розвитку етноконфесійних відносин в Україні, особливостей становлення традицій та звичаїв, багатої культової обрядовості етносів, що проживають на території України, їх впливу на самобутній характер українського народу.

Завдання курсу:

- забезпечення правильного орієнтування в складних питаннях етнічного та релігійно-церковного життя;
- вміння практично вирішувати проблеми на основі

конституційно-правових норм свободи совісті;

- аналіз значення загальнолюдських норм моральності, багатої духовної спадщини, втілених в етнорелігійних вченнях;

- розкрити механізми складання зв'язків етносів та релігії з різними суспільними структурами;

- сприяти прагненню студента до гуманності, терпимості до інакомислячих, глибшого розуміння духовного світу людини, її почуттів та роздумів;

- створити передумови до здатності встановлювати закономірності історичного розвитку етнорелігійного життя в українських землях;

- розкрити особливості становлення етнічних груп та конфесій в українських земель у складі різних державних утворень;

- охарактеризувати багатогранність і суперечливість етнорелігійного життя українського народу;

- висвітлити історіографічну традицію розгляду ключових проблем курсу;

- набути уміння і навички, що дозволять вільно володіти конкретним історичним матеріалом з історії етнорелігійних відносин в Україні;

- навчити виділяти головні етапи та чинники історичного розвитку етнорелігійних громад в українських землях;

- аналізувати необхідну спеціальну літературу, джерела і на основі цього викладати актуальні проблеми історії етноконфесійного розвитку України в середніх школах, професійно-технічних училищах;

- давати консультації для учнівської молоді.

Передумови для вивчення дисципліни: вивчення навчальної дисципліни «Етноонфесійні процеси в Україні в XX столітті» доцільно організувати в єдиному контексті з тематикою вивчення дисциплін «Традиційна міліарна культура народів світу», «Особливості світогляду етносів світу», «Населення світу: проблеми етнодемографії», «Регіональні

аспекти історичної демографії», «Етнос і соціум», «Етнічний вимір міграційних процесів» та ін.

Навчальна дисципліна складається з 4-х кредитів.

Очікувані результати навчання:

Здатність запам'ятовувати або відтворювати:

1. глибокі знання в межах спеціалізації з позначенням новацій останнього часу;
2. специфіку розвитку історичного пізнання в конкретні історіографічні періоди, в тому числі й на сучасному етапі;
3. професійні норми в галузі історії та етнології;
4. основні етапи наукового пошуку в галузі історії та етнології та завдання кожного з них;
5. теорію й практики критичного осмислення уявлень про минуле у суспільстві, правила побудови наукових гіпотез.

Здатність розуміти та інтерпретувати:

6. основні теоретичні та методологічні проблеми сучасної етнологічної науки;
7. шляхи формування репрезентативної джерельної бази при розробці певної наукової проблематики;
8. зв'язок та різницю між історичними фактами у джерелі та історіографічними фактами у науковій літературі;
9. вибір методології та методів при здійсненні власного дослідження;
10. вузлові наукові проблеми, зв'язок між гіпотезою та методом, логічні наслідки певного припущення, зіставлення його з відомими теоретичними побудовами.

Здатність використовувати вивчений матеріал в нових ситуаціях: пояснювати взаємозв'язки між процесами у минулому та на сучасному етапі, оцінювати альтернативні варіанти інтерпретації.

11. основних тенденцій та особливостей історичного розвитку людства у певні історичні періоди;

12. аналізувати взаємозв'язки між позицією професійного етнолога та пануючими у суспільстві поглядами на минуле;

13. демонструвати навички професійного спілкування з використанням іноземної мови;

14. брати участь у здійсненні реальних дослідницьких проектів;

15. застосовувати сучасні методики викладання у вищій школі;

Здатність розбивати інформацію на відповідні компоненти і розуміти їх взаємозв'язок:

16. аналізувати явища та процеси світової етнології з урахуванням сучасних теорій суспільного розвитку;

17. визначати інформаційний потенціал конкретних етнологічних джерел при вирішенні певної наукової проблеми;

Здатність поєднувати частини разом, щоби одержати ціле з новою системною властивістю:

18. визначати соціальні функції історика в нових умовах;

19. встановлювати ефективну комунікацію з представниками інших гуманітарних та природничих наук;

20. обґрунтувати наукову новизну власного дослідження з урахуванням сучасних наукових досягнень;

21. розширювати джерельну базу за рахунок введення до наукового обігу архівних джерел, опрацювання фондів музеїв, участі у наукових експедиціях, шляхом створення нових джерел (усна історія та ін.).

Здатність оцінювати важливість матеріалу для конкретної цілі:

22. критично оцінювати ступінь розробленості дослідницької проблеми та отриманих результатів фахівцями;

23. визначати вплив на хід та результати дослідження традицій певних наукових шкіл;

24. узагальнювати результати власного дослідження;

25. аргументувати зв’язок теми обраного наукового проекту з пріоритетними напрямками розвитку світової науки;

26. рекомендувати шляхи продовження власного дослідження.

Згідно з вимогами ОПП студент оволодіває такими *компетентностями*:

І. Загальнопредметні:

- Критичність та самокритичність. Здатність формулювати задачу, для її вирішення використовувати потрібну інформацію та методологію для досягнення обґрунтованого висновку.

- Якість та етичні зобов’язання. Знання стандартів, необхідних для наукового дослідження та публікування, зокрема критична обізнаність та інтелектуальна чесність.

- Міжособистісні навики та командна робота. Здатність працювати в команді, виконуючи провідну роль, в міжнародній та мультикультурній групі.

- Гнучкість мислення. Набуття гнучкого образу мислення, який дозволяє зрозуміти та розв’язати проблеми та задачі, зберігаючи при цьому критичне ставлення до сталих наукових компетенцій.

- Популяризаційні навички. Здатність провести усну презентацію та написати зрозумілу статтю за результатами проведених досліджень, а також щодо сучасних наукових концепцій в етнології для загальної публіки (не фахівців).

- Здатність студента розв’язувати складні задачі і проблеми в галузі освіти та науки, що передбачає проведення самостійних досліджень та здійснення інноваційних підходів у вирішенні професійних задач

- Спеціалізовані концептуальні знання, набуті у процесі навчання на рівні новітніх досягнень з етноконфесійної історії України, які є основою для оригінального мислення та інноваційної діяльності, зокрема в контексті дослідницької роботи

- Розв’язання складних задач і проблем з етноконфесійної історії України, що потребує оновлення та інтеграції знань, часто в умовах неповної

історіографічної та джерелознавчої інформації

- Зрозуміле і недвозначне донесення власних висновків, які є результатом самостійних наукових досліджень студента з етноконфесійної історії України, а також знань та пояснень, що їх обґрунтовують, до фахівців і нефахівців, зокрема до осіб, які навчаються, тобто учнів шкіл

- Прийняття рішень у складних і непередбачуваних умовах професійної діяльності в галузі освіти, що потребує застосування нових підходів та прогнозування

- Критичне осмислення проблем у навчанні та професійній діяльності з використанням міждисциплінарних методів

- Провадження дослідницької діяльності з актуальних проблем етноконфесійної історії України

- Використання іноземних мов у професійній діяльності

- Відповідальність за розвиток професійного знання і набутої практики, оцінку стратегічного розвитку діяльності трудового колективу

- Здатність до подальшого навчання і поглиблення знань з етноконфесійної історії України, яке значною мірою є автономним та самостійним

ІІ. Фахові:

- Володіння комплексним, системним, проблемно-історичним підходами та етнологічними методами дослідження.

- Ґрунтовні знання про польові методики дослідження етнографічних об’єктів та організацію науково-дослідних етнографічних експедицій.

- Використання відповідної термінології та форм вираження дисципліни в усній та письмовій формах рідною чи іноземною мовами.

- Уміння обирати необхідні етнологічні та історичні методи дослідження.

- Уміння роботи з етнографічними музейними колекціями.

- Володіння методикою джерелознавчої та історіографічної критики.

- Здатність використовувати інструменти інших гуманітарних наук

відповідно до наукового проекту.

- Планування та представлення індивідуального внеску до історико-етнічних знань на основі дослідження.

- Здатність досліджувати причини, аналізувати процеси пов'язані з виникненням, формуванням та розпадом етнічних спільнот, особливостями їх самоорганізації.

- Здатність розуміти та оцінювати життєво важливі парадигми буття; набуття і розвиток здатності до конструктивної діяльності в умовах культурних, мовних, релігійних відмінностей між народами, опановувати моделі толерантної поведінки.

- Набуття обізнаності з основними вченнями в галузі гуманітарних та соціальних наук, основними науковими школами, напрямками, концепціями, джерелами гуманітарних знань і видами роботи з ними.

- Глибокі знання та розуміння: здатність використовувати методи безпосередніх спостережень для вивчення культурних й побутових особливостей різних народів світу, історичних змін і розвитку цих особливостей, проблеми етногенезу, розселення для опису культурно-історичних взаємовідносин народів.

- Розв'язання проблем. Здатність вирішувати комплекс проблем, пов'язаних з етнічністю людських спільнот та мозаїчністю етнічних процесів та явищ. Здатність характеризувати етноконфесійні процеси у XX-XXI ст. Здатність використовувати наукову класифікацію конфесій світу; визначати соціально-культурні і біологічні процеси, які проявляються при функціонуванні етносів та конфесій від початку виникнення до складання обличчя етнічних спільнот та їх зникнення.

3. Програма навчальної дисципліни

Кредит 1. Етноконфесійні процеси в Україні в довоєнний період (1917-1939 роки).

Тема 1. Релігійна політика українських урядів 1917 – 1919 років.

Православна церква в 1920 – 1939 роках

Проголошення автокефалії православної церкви в Україні на соборі 1921 року; Василь Липківський - перший єпископ УАПЦ і митрополит Київський і всієї Русі, один із фундаторів Руху за автокефалію української церкви; Особливості канону та церковного устрою УАПЦ.

Період незалежного існування української державності в роки визвольних змагань залишив взірці релігійної політики чотирьох державних формацій: Центральної ради, Гетьманату, Директорії та Західно-Української Народної Республіки.

Ставлення Центральної Ради до проблем релігії та церкви більшістю істориків оцінюється як негативне. Частково це пояснюється соціалістичною спрямованістю державної інституції, не бажанням впускати реакційне духовенство до владних структур, а також особистим ставленням окремих представників уряду до церкви. Під час перебування на посаді генерального писаря О.Лотоцького – історика церкви з вищою духовною освітою – справа церкви і створення окремого державного органу з метою координації стосунків церкви і держави постійно піднімалось, однак не вирішувалось. Після заміни О.Лотоцького – Іваном Мірним на посаді генерального писаря в листопаді 1917 року, справа була покладена у «довгу скриню».

Однак це не означає, що Центральна Рада протягом майже року взагалі не займалася справами церкви. Мова йде лише про появу чітко оформленої державної доктрини.

Загалом, враховуючи наявність серед членів Ц.Р. представників різних політичних сил а також церковних діячів, окремі питання що торкалися духовної сфери періодично вирішувались.

Проголошення 22 січня 1919 року акта злуки УНР і ЗУНР в одну державу поставило українських провідників перед фактом співіснування в одній державі двох українських традиційних церков — Православної та Греко-Католицької. В практичній площині Директорія відреагувала на це заснуванням української дипломатичної місії при Ватикані. В теоретичній

площині обговорювалась можливість обрання Митрополита Андрія Шептицького на Київську митрополичу кафедру з наступним прийняттям православними унії і проголошенням Папою Українського Патріархату. Один із можливих авторів цієї ідеї В. Винниченко вважав, що таким чином вдасться відгородити Україну в конфесійному відношенні як від Польщі, так і від Росії.

Щодо церковної політики уряду Західно-Української Народної Республіки, то вона практично не була задекларована, хоча Греко-Католицька Церква на практиці функціонувала як державна, а українсько-польській війні були

притаманні виразні конфесійні ознаки. Влада ЗУНР гарантувала усім громадянам республіки рівні права незалежно від їхнього віросповідання, національності тощо, але подібні гарантії були чимось звичайним у деклараціях усіх новостворюваних держав Східної Європи.

Підбиваючи підсумок заходам українських урядів 1917—1919 рр., слід зауважити, що вповні успішним виявився лише компромісний план гетьманської адміністрації щодо утворення Української Православної Церкви та проголошення і визнання її автономного статусу. Проблеми української православної автокефалії та взаємовідносин між Православною і Греко-Католицькою церквами були в цей час уперше поставлені на державному рівні, і деякі підходи до вирішення цих питань, вагомо вплинули на церковну політику незалежної України взірця 1991 року.

Активізація процесу відродження національно-релігійного життя в Україні в 20-х роках; II Всеукраїнський православний собор УАПЦ 1927 р., переобрання митрополита Василя Липківського, початок переслідувань УАПЦ з боку радянських державних органів; Ліквідація УАПЦ в 1930 р, репресії та масове закриття парафій, звинувачення церкви у контрреволюційних і націоналістичних поглядах.

Радянська релігійна політика бере свої початки з прийняття відомого декрету про відокремлення церкви від держави та школи від церкви (січень 1918 р.) і в головних своїх рисах вкладається у рамки «антицерковної» моделі

побудови державно-церковних відносин. З 1920 по 1939 роки вона характеризується відкритою антирелігійною поставою держави, яка поборювала церкви всіма доступними їй засобами. Серед останніх чільне місце займали прямий тиск та репресії, сприяння розколам у церковному середовищі та натравлювання однієї церкви на іншу. Саме в цей час влада дозволила тимчасове існування Української Автокефальної Православної Церкви, яку вона використовувала для підриву позицій Московської Патрі-архії.

Оформившись організаційно у жовтні 1921 р. як самостійний церковний організм, УАПЦ одразу ж заявила про свій намір бути аполітичною

організацією, займатись проблемами суто церковного і духовного характеру. Проте це не врятувало церкву від репресій в умовах побудови більшовиками нової держави, в якій місця для церкви не залишалося.

Проте УАПЦ була не єдиною церквою в Україні, що зазнала значних утисків з боку влади. Не в кращому становищі були й інші православні церкви, що існували чи тільки утворилися на той час в Україні. Для цього більшовицькими лідерами була спровокована акція вилучення церковних і монастирських коштовностей. Паралельно з нею більшовиками проводилася кампанія по розколу православного духовенства. Її метою була підтримка так званої прогресивної частини кліру й утиску «реакційної». Завдяки підтримці влади розгорнувся обновленський рух, що трактувався в радянській літерату-рі як реакція парафіян та кліру на «антинародну» позицію патріарха Тихона.

Банкрутство тихонівщини начебто призвело до появи двох основних напрямів у православній церкві — тихонівського (староцерковники) та обновленського. Останні відмовилися від політики ворожнечі з радянським ладом і виступили також за проведення внутрішньоцерковних реформ з метою «оновлення», пристосування церкви до нових суспільних умов, що виникли в країні.

Більш об'єктивною, на наш погляд, є думка, що розгортання

обновленського руху відбулося завдяки значній підтримці партійно-державного апарату, якому було вигідно мати цілком лояльну до радянської влади православну церкву.

В Україні обновленський рух поширився, ймовірно, влітку 1922 р. Його парафії одразу ж опинилися під захистом органів ДПУ, інших партійно-державних органів. Всіляке заохочення обновленців не могло не супрово-джуватися утисками вірних патріарху Тихону кліриків. Однією із перших жертв у кампанії розгрому тихонівців в Україні став екзарх Михайло (Єрмаков). Попри його особисту лояльність щодо радянської влади, але зважаючи на виступ проти «Живої церкви», якою були представлені на перших порах обновленці в Україні, він був усунений від керівництва церквою 3 січня 1923 р. А через два дні екзарх був заарештований органами ДПУ. Митрополит був висланий до Москви, а згодом засланий у Туркестан. Подібна доля спіткала багатьох кліриків церкви.

Типовим явищем стає насильницька передача обновленцям православних храмів, які належали тихонівцям. Радянська влада навіть брала активну участь у підготовці собору обновленців у жовтні — грудні 1923 р., кошторис якого було затверджено на засіданні політбюро ЦК КП(б)У. З'їзд у Харкові утворив Українську синодальну церкву на чолі з митрополитом Пименом.

Антирелігійна комісія при ЦК КП(б)У і надалі «опікувала» обновленський рух в Україні. Про це свідчить постійне заслуховування у ЦК стану справ у цій церкві. Зокрема, зазначена комісія 1 березня 1925 р. постановила через радянські, адміністративні та інші органи всіляко обмежувати діяльність тихонівців. Поряд з цим були встановлені всілякі полегшення обновленцям — знижено податки, надано допомогу в пошуках приміщень тощо. На виконання цієї постанови всі види податків з парафій тихонівської орієнтації

стягувалися у максимальних (не менше одного відсотка), а з обновленців - у мінімальних (не більше 0,25 відсотків) розмірах .

Проте всі спроби дискредитації прихильників тихонівської церкви не привели до бажаного для радянської влади занепаду цієї церкви. На початок 1925 р. патріаршої орієнтації продовжували дотримуватися майже 6 тис. парафій, а обновленської — вдвоє менше — близько 3 тис.

Паралельно з роботою щодо активізації обновленського руху як опозиції тихонівцям радянські владні структури не забували і про УАПЦ, на противагу якій було утворено і активно підтримано церковне угруповання з виразною ідеєю національно незалежної церкви. Його мали очолити «суворо канонічні», з точки зору віруючих, єпископи-українці. Розрахунок був зроблений на те, що значна частина віруючих негативно поставилася до нетрадиційної висвяти В. Липківського та інших єпископів УАПЦ.

Завдяки певній підготовчій роботі, що проводилася ДПУ, у червні 1925 р. у Лубнах Полтавської губернії було проведено організаційний Собор нового об'єднання, яке назвалося як Братське об'єднання українських автокефальних церков (БОУАЦ). Очолили нову церкву архієпископ Іоаникій та єпископи Павло (Погорілко), Сергій (Лабунцев), Сергій (Іваницький) та Феофіл (Булдовський). Щодо ставлення до інших православних угруповань, то лубенський Собор проголосив боротьбу з тихонівцямн та липківцями і лояльне ставлення до обновленства. За оцінками ДПУ, булдовщина (так за прізвищем одного з її лідерів в народі називали цей церковний рух) була лівим крилом тихонівщини, оскільки стала на «шлях активної діяльності у ставленні до радянської влади».

Сфера впливу БОУАЦ поширювалася в основному на Харківщину, Донеччину, Катеринославщину, Полтавщину, Чернігівщину та Поділля і в кращі для церкви часи її підтримували майже 2 тис. парафій.

Таким чином, ми можемо констатувати, що курс комуністичної партії та держави щодо православної церкви після захоплення України більшовицьким режимом визначався тут (як і в цілому по СРСР) партійними інтересами, політичними амбіціями партійного, та державного апарату, лівацькі настрої якого певною мірою обумовили нинішню дегуманізацію українського

суспільства. Для виконання своїх завдань влада активно використовувала репресивно-каральний апарат. Наприкінці 30-х років можна говорити про практично повну ліквідацію православної церкви на території як радянської України, так і СРСР у цілому. З 1935 р. перестав функціо-нувати Священний Синод, більшість членів якого перебувала у в'язницях та концтаборах. На території радянської України не було жодного православного єпископа. Неприховано ворожий курс більшовиків щодо ре-лігії і церкви — характерна закономірність існування СРСР довоєнних років.

Також необхідно зазначити, що за урядування Української Центральної Ради, Гетьманату й Директорії в Україні не зазнав насильницької смерті жоден архієрей, навіть від рук анархістів. Натомість, при більшовиках лише упродовж 1918-1920 років у колишній Російській імперії було вбито 28 єпископів і митрополитів, тисячі священиків і загинули за віру та церкву

близько 12 тисяч мирян. В 20-30 роках кількість репресованих, розстріляних священнослужителів владою сягає свого апогею. Досить сказати, що на весь Союз на початок 1939 р. залишалося лише близько 100 православних парафій і на волі було лише чотири ієрархи — Сергій (Страгородський), Олексій (Симанський), Миколай (Ярушевич) і Сергій (Воскресенський).

Кредит 2. Етноконфесійні політика в роки Другої світової війни.

Тема 2. Церковне життя в Україні під час Другої Світової війни

Протистояння УГКЦ сталінському тоталітарному режиму (1939-1941 рр.); Греко-католицька церква в період німецької окупації України; Православна церква України в період окупації; Становище УГКЦ в умовах відновленого радянського тоталітаризму.

З початком Другої світової війни від антицерковної політики більшовиків почала потерпати і приєднана у вересні 1939 р. Західна Україна. Зазначимо, що радянська історіографія всіляко викривляла змістовний аналіз відносин радянської держави і церкви у передвоєнні роки і подавала значне зниження релігійної активності віруючих православної церкви 1939—1941 рр.

як на-слідок соціалістичних перетворень. Проте, як це не парадоксально, навіть фашисти, в умовах зростаючого руху опору новим окупантам, в цілому були більше лояльними у ставленні до православної церкви і релігії взагалі, аніж більшовики. Репресії останніх майже повністю паралізували діяльність церкви не тільки в Україні, а й по всьому СРСР.

На радянській території України у 1939 р. не було жодного єпископа, тоді як на захоплених радянськими військами західноукраїнських землях їх було п'ять - архієпископи Олександр (Іноземцев) та Олексій (Громадський, і єпископи Антоній (Марченко), Симон (Іванівський), Полікарп (Сікорський). Незважаючи на це, патріарший місцеблюститель митрополит Сергій віддав перевагу архієпископу (згодом митрополиту) Миколаю (Ярушевичу), надавши йому титул архієпископа Волинського і Луцького та екзарха Західної України і Західної Білорусії.

РПЦ одразу ж почала активно висвячувати нових єпископів, зокрема було висвячено єпископів Дамаскіна (Малюту) і Пантелеймона (Рудика). Така

поспішність свідчить про те, що перед церквою було поставлене чітке завдання з боку радянських владних структур — сприяти асиміляції нових земель. Тобто на нових територіях паралельно відбувалися два процеси — зняття з реєстрації громад та репресії проти кліру церкви і уніфікація всіх уцілілих православних громад на платформі митрополита Сергія (Страгородського).

На приєднаних територіях одразу ж почав реалізовуватися традиційний курс комуністичної партії щодо церкви, хоча і в деяких специфічних виявах: непомірне оподаткування громад і священиків, конфіскація церковного майна та земель, закриття храмів, арешти кліру тощо. Специфіка ж полягала в активному витісненні української мови з богослужінь, заміни її церковнослов'янською з російською вимовою. Одночасно чинився тиск на місцеве духовенство, архієреїв з метою їх переходу під юрисдикцію Московської патріархії. Тому незважаючи на те, що такий перехід — компетенція Помісного собору, на якому вирішувалося б питання про зміну

церковної юрисдикції, у Кремлі вважали, що згоди архієпископа Олексія (Громадського), інших єпископів на перехід достатньо, аби перевести у своє підпорядкування всі релігійні громади. З-поміж українських єпископів лише Олександр і Полікарп відмовилися підпорядкуватися Московській патріархії. Від розправи їх врятувала війна.

Але до нападу фашистської Німеччини повністю асимілювати нові парафії патріарша церква не встигла.

Нова окупаційна влада, виконуючи вимоги доктрини Розенберга про насадження антиросійських настроїв в Україні, на початку війни симпатизувала націоналістам та автокефальній церкві. Окрім того, фашисти сподівалися, що пожвавлення церковної діяльності, звернення до релігії відверне значну частину населення від активного опору новій владі, від участі у партизанській війні. Наказ не чинити перешкод поширенню впливу православ'я, не перешкоджати діяльності релігійних сект містився і в директиві начальника СД Гейдріха. Щоправда, шеф німецької контррозвідки вказував і на те, що сильна в адміністративному відношенні церква «теж не відповідає інтересам рейху».

Тому, на думку Д. Поспєловського та багатьох інших дослідників, поки націоналістичний рух збуджував антиросійські почуття, він підтримувався окупаційною владою. Але коли він став виходити з-під контролю, коли став чимось більшим, аніж інструмент для виконання певних завдань, німці дозволили паралельний розвиток і ненаціоналістичних формувань, в т. ч. Автономної православної церкви (АПЦ), незважаючи на визнання останньою протекторату московського митрополита Сергія.

Взаємовідносини німецького окупаційного режиму і православних церков в Україні не були однаковими протягом окупації і залежно від успіхів чи невдач воюючих сторін еволюціонували від дуже лояльного ставлення фашистів до церкви та підтримки церквою нового режиму до відкритих репресій щодо кліру та мирян і підтримки останніми антифашистського руху. Ю. Волошин та деякі інші дослідники розрізняють три періоди у становищі

православних церков в умовах німецької окупації. Перший — від початку окупації до червня 1942 р. — найбільш сприятливий період, в який активно відкривалися закриті більшовиками церкви, відновлювалися церковні ради, єпархіальні управління, богословські курси тощо. Нові окупанти сприймали-ся, особливо в Західній Україні, як визволителі, що допоможуть становленню і церкви, і держави. Другий період, який тривав з червня і до кінця 1942 р., був пов'язаний з активним втручанням німецької влади у церковне життя, з намаганням максимально використати потенціал церкви для боротьби з рухом опору, для вивезення молоді до Німеччини тощо. На території рейхскомісаріату «Україна» нові відносини влади і церкви закріплювалися розпорядженням Е. Коха «Про правові відносини релігійних організацій». В цей період змінюються і настрої духовенства, в т. ч. ієрархів церкви до влади. Третій період охоплює 1943 р. (до кінця окупації), характеризується повним підпорядкуванням церкви окупаційній владі. Участь кліру в антифашистському русі чи навіть співчуття до нього жорстоко каралися загарбниками.

Підсумовуючи вищесказане, спробуємо зробити деякі узагальнюючі висновки щодо діяльності православної церкви в час воєнного лихоліття.

Серед багатьох аспектів, котрі характеризують православ'я періоду Другої світової війни, головним, на наш погляд, є розкол, поява двох православних ієрархій — автономної та автокефальної, взаємна неприязнь, а то й ворожнеча між ними, які негативно впливали на відродження конфесії після сумнозвісного погрому її сталінською системою протягом 20—30-х років. «Каменем спотикання» було невизнання автономістами канонічності автокефальних ієрархів, яке започатковувалося Собором 1921 р. Намагання автокефалістів якомога швидше досягти повної незалежності від Москви, нехтування фактором консерватизму, традиційності православ'я негативно відбилися на розвитку церковного руху. І хоча сама Москва домагалася автокефалії протягом тривалого часу і здобула її, власне, силою, у свідомості віруючих XX ст. вірність канонам посідала чільне місце. Проголошення

прихильниками митрополита Полікарпа, незалежності явочним порядком, без згоди Московської патріархії визнавалося далеко не всіма. Багато шкоди в справі становлення українського православ'я завдала і особиста неприязнь чи навіть ворожнеча не тільки між ієрархами конкуруючих напрямів православ'я, а й навіть у межах однієї церкви.

Досить важливим є питання про те, чи були об'єктивними звинувачення радянської атеїстичної, історичної літератури на адресу УАПЦ у прислужництві окупантам. Проведений аналіз дає певні аргументи для спрос-тування усталеної точки зору. Православ'я обох орієнтацій опинилося у лабетах жорстоких вимог окупантів служити справі перемоги фашистської Німеччини. Вони вбачали місце церкви тільки як слуги, котрий проголошу-вав би здравиці «фюреру та його непереможному воїнству», закликав поневолене населення до покори тощо. Час показав, що окупаційна влада подавляла будь-яку самостійність, спрямовану навіть на розвиток внутрішньоцерковного життя. Заявляючи про лояльне ставлення до

автономної та автокефальної церков, окупанти підтримували здебільшого той напрям, який мав у тому чи іншому регіоні слабші позиції.

Звичайно, чимало священиків, єпископів були відкритими супротивниками радянської влади, оскільки зазнали від неї переслідувань, репресій. Вони добре усвідомлювали масштаби злочинів, вчинених тоталітарною системою проти українського народу у попередні десятиліття. Тому, ймовірно, щиро бажали їй найшвидшої загибелі, вбачаючи на початку війни у гітлерівській Німеччині визволительку України. Показово, що німецькі війська, встановивши окупаційний режим, вважали за потрібне рахуватися з релігійними почуттями віруючих на відміну від богоборства більшовиків. Проте сподівання на краще життя при німцях досить швидко змінилися розчаруванням — всі окупанти однакові. Попри все, клірики православної церкви усвідомлювали, що доля і час покликали їх служити Богу і людям у час лихоліття. І більшість з них чесно виконувала свій обов'язок і перед Богом, і перед людьми.

Кредит 3. Етноконфесійні політика в повоєнні роки.

Тема 3. Церковне життя в Україні в повоєнні роки

Духовне життя в Україні у другій половині 40 - на початку 50-х років XX ст.; Духовне життя в Україні часів хрущовської «відлиги»; Правовий статус православної церкви в Україні в повоєнний період; Українська православна церква в 70-80-х роках.

Перші повоєнні роки у житті православної церкви в Україні, як і в усьому Радянському Союзі, проходили під впливом перелому у політиці радянських владних органів у ставленні до церкви, що почався у 1943 р. Такий перелом спричинили передусім об'єктивні умови існування релігії в суспільстві — народ найшвидше можна було згуртувати навколо близьких йому ідеалів і символів, що мали багатовікову історію у його духовній традиції. Крім того, переважна більшість уцілілого духовенства та віруючих з перших днів Вітчизняної війни зайняли патріотичну позицію — в одну ніч більшість віруючих із опозиціонерів перетворилася на захисників соціалістичного ладу.

У зв'язку з цим, і з огляду на потребу нейтралізації наслідків широкого використання релігійного фактора фашистами на окупованих територіях, наприкінці Вітчизняної війни центральне союзне керівництво запропонувало нову модель державно-церковних відносин, яка поступово впроваджувалася і в Україні. ЦК КП(б)У своїми розпорядженнями і постановами намагався протидіяти самочинному закриттю храмів, почав дозволяти їх відкриття. Однак навіть у часи найтіснішого зближення РПЦ з тоталітарним режимом останній ніколи не виходив за межі ортодоксальних підходів до релігійності як чужого за своєю природою явища для соціалістичного суспільства.

Не можна також забувати і те, що у стратегічних планах Сталіна православна церква мала стати вагомим чинником духовної експансії на тих європейських територіях, які планувалося утримати в зоні радянського впливу, а також і в позасоціалістичному світі. Керівництво Союзу зрозуміло, що формування наддержави, оточеної країнами-сателітами, потребувало не

лише світської а й сакральної санкції. Історія підтвердила доцільність такого розрахунку, хоча перенести центр світового православ'я із Константинополя в Москву так і не вдалося. На думку деяких дослідників, не зумівши стати «православним Ватиканом», Московський патріархат втратив своє значення в очах Сталіна. Адже помпезне святкування 500-річчя автокефалії РПЦ і претензії ієрархів

церкви виступити ініціаторами восьмого Вселенського Собору були фактично проігноровані східними патріархами, з яких до Москви в 1948 р. не приїхав жоден.

Але повернемося до стану повоєнного православ'я. В церкві в цей час відбуваються значні зміни — в її лоно повертається обновленський клір та віруючі; до неї приєднуються парафії Румунської православної церкви на територіях Ізмаїльської, Одеської, Чернівецької та інших областей. Триває складний процес ліквідації в Україні структур відродженої під час війни УАПЦ та «возз’єднання» з православ'ям греко-католицизму. Всі ці заходи не завжди мають однозначне пояснення. Окрім імперських амбіцій та намагання уникати конкуренції шляхом ліквідації самих конкурентів, церква часто не мала вибору, виконуючи соціальне замовлення владних структур. І, як про це пишуть деякі дослідники, не її вина, а біда полягала лише в тому, що вона історично виявилася більш здатною до компромісів зі світською владою і була використана у тогочасній політичній кон'юнктурі. Інша справа, що ця церква не зробила спроби при першій же нагоді виправити помилки історії.

Постановою союзного уряду від 22 серпня 1945 р. були прийняті доповнення до закону 1929 р. про церковні організації. Останнім, включаючи і монастирі, надано права юридичної особи у справах оренди, будівництва і купівлі у власність для церковних потреб будинків, транспорту, знарядь праці. Знімалось багато обмежень у діяльності громад; місцевим органам навіть пропонувалося не перешкоджати діяльності монастирів. Це сприяло швидкому відродженню РПЦ. Для контролю за православною церквою при Раді Міністрів СРСР та союзних республік були створені окремі ради у

справах РПЦ, які були об'єднані з радами у стравах всіх інших релігійних культів лише під час нового наступу на релігію - у 1965 р.

Післявоєнна релігійна ситуація в Україні мала значну специфіку порівняно з іншими союзними республіками, оскільки тут багато громад з'явилося в період гітлерівської окупації. Окупаційна влада не заперечувала, а іноді навіть була ініціатором відновлення діяльності закритих більшовиками церков. Адже перед Вітчизняною війною у Вінницькій, Кіровоградській, Донецькій, Миколаївській, Сумській, Хмельницькій областях не діяла жодна православна церква. У Ворошиловградській, Полтавській, Харківській областях — діяло по одному храму. Тому не дивно, що в Україні були такі області, як, наприклад, Ворошиловградська, де всі православні церкви відкрилися у 1942 р. — з приходом німецьких військ, у Чернігівській області всі 412 громад, що діяли тут на кінець війни, теж були відкриті у 1941— 1944 рр., у Київській — близько 370, у Одеській — близько 500. І такі приклади можна навести по всіх окупованих у роки війни областях.

Після визволення України ці православні храми залишалися діючими. Крім того, після Львівського собору 1946 р. під контроль лояльної радянському режиму РПЦ було поставлено понад три тисячі громад, і загальна кількість парафій православної церкви в Україні на 1 січня 1946р. становила 8815 громад (52%з них були відкриті в період тимчасової окупації України). Нагадаємо, що в Російській Федерації тоді діяло лише 3082 православні громади.

Однак уже наприкінці 50-х років новий лідер компартії М. Хрущов висунув тезу, що висока релігійність радянських людей не має соціальних коренів, а зумовлюється незадовільною антирелігійною пропагандою, пасивністю партії у цьому питанні та надмірними свободами, наданими державою релігійним конфесіям. Така оцінка церкви та релігії в цілому, на наш погляд, була пов'язана з тим, що радянська влада не потребувала сакралізації — комуністична ідеологія сама претендувала на те місце, що його до листопада 1917 р. посідала православна церква. Тому не випадково, що з

перших днів утвердження більшовиків, репресивна система взялась за знищення церкви як суспільного інституту.

Зменшення антирелігійних репресій у 40-х роках не означало повну відмову від них. Уже в середині 50-х років державний маховик остаточного «викорчовування» релігії запрацював з новою силою. Почалася чергова хвиля антицерковної істерії, яка звелася в основному до ліквідації матеріальних проявів релігійності — закриття і нищення монастирів, храмів, ікон, книг. Окрім того, здійснювався масований економічний, політичний та моральний тиск на православне духовенство та віруючих.

Таке своєрідне «одержавлення» церкви, яке було неминучим, оскільки стало наслідком «одержавлення» всіх сфер життя радянського суспільства, допомагало церкві не тільки виживати, а й розправлятися з конкурентами за допомогою влади. Цілком логічним є і те, що в самій церкві встановилися порядки, дуже близькі до суспільних — тобто тоталітарні. І не дивно, що за умов відокремлення церкви від держави патріарх та єпископи наго-роджувалися радянськими орденами і медалями, грамотами Президій Верховних Рад союзних республік, отримували привілеї, що їх мали вищі урядові чиновники (прикріплення до поліклінік Четвертого управління Мінохорони здоров'я, санаторно-курортне обслуговування тощо).

Позитивним для православної церкви наслідком такого одержавлення було пом'якшення у 70-80-х роках репресивної політики радянської влади щодо неї, хоча репресії не були відмінені зовсім. На той час уже був відпра-цьований жорсткий механізм контролю над церквою — ніяке рукопокладення в сан, кадрові переміщення не могли бути здійснені без узгодження з державними органами — залежно від рангу клірика рішення приймала відповідна Рада у справах релігій. Духовенство класифікувалося за мірою його «лояльності соціалістичному суспільству», готовністю проповідувати радянський патріотизм і брати участь у всесвітньому русі за мир. Масовий розмах набуло вербування ієрархів та причту церкви з боку КДБ, особливо після вступу РПЦ у Всесвітню раду церков, Християнську

мирну конференцію, Конференцію європейських церков тощо. Співпраця з КДБ допомагала багатьом нинішнім ієрархам робити церковну кар'єру. Церква також всілякими засобами утримувалася від інтенсивного розвитку, від відродження нею внутрішньо притаманних їй форм суспільно значущої діяльності і спрямовувалася на шлях екстенсивний, який, власне, вів не до розвитку, а до затухання церкви, оскільки повністю залежав від свавілля владних органів, які займалися реєстрацією чи зняттям церковних громад з обліку.

З цього видно, що радянська влада не збиралася повністю знищувати православну церкву як інституцію, але хотіла мати її слухняним елементом своєї як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Проте це не знімало, а навпа-ки — нагнітало напруженість у православному релігійному середовищі України, яке наприкінці 80-х років досягло свого апогею, оскільки пов’язано було з піднесенням національно-визвольного руху, який потребував національно зорієнтованої церкви.

І навіть помпезне святкування 1000-ліття хрещення Русі (під яким мали на увазі хрещення сучасної Росії, адже основні урочистості відбувалися в Москві) не зняли, а навпаки, загострили ситуацію в Україні, оскільки част-кові заходи влади, спрямовані на поліпшення становища церкви, не виходили за межі старого розуміння суті і ролі релігії в суспільстві. На тлі зростаючого плюралізму думок та ідей наприкінці 80-х років таке розуміння було вже анахронізмом. На порядку денному постало питання прийняття принципово нового закону про свободу совісті.

Кредит 4. Етноконфесійні відносини на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Тема 4. Сучасний стан церковно-державних відносин**.** Вплив міжконфесійних відносин на стан етноконфесійної політики в Україні

Демократизація церковного устрою і життя в Україні після проголошення державної незалежності; Зростання напруженості у православному релігійному середовищі через церковний розкол; Утворення

окремих православних конфесій УПЦ МП на чолі з митрополитом Володимиром /В. Сабодан/, УПЦ КП на чолі з патріархом Філаретом / М.Денисенко/, що постала в червні 1992 р., УАПЦ на чолі з патріархом Дмитром /В.Ярема/.

Українське національне відродження 1988-1991 років, проголошення

української мови державною, політика обмеженої українізації, яку проводив український уряд, - усе це працювало на користь консолідації української національної громади, хоча держава та політичні угруповання України не пішли курсом Балтійських держав, що набрали статусу національних держав з меншинами. Замість цього було докладено великих зусиль щодо уникнення українсько-російського конфлікту, а відтак — виявлення відданості Україні усіх її громадян. Безумовно, велика кількість росіян в Україні, лінгвістична русифікація багатьох українців і низький рівень національної свідомості багатьох українців роблять цю політику розважливою. Важкий економічний та політичний стан України та зростаючі заклики Росії до російської меншості останнім часом довели, що відданість українській державності найдужча серед українців з високим рівнем національної свідомості.

У 1990 році Верховна Рада України прийняла Закон «Про свободу совісті та релігійні організації», який, як і старі радянські акти, проголошував повне відокремлення церкви від держави, але був демократичнішим за них. Цей Закон у багатьох відношеннях можна було б назвати декларацією інтенцій (намірів) з боку держави, в той час як успадкована суспільством історична традиція та обставини реальної політики штовхали державні чинники в бік активного втручання у справи церкви. На серпень 1991 року, коли було прийнято Акт про незалежність України, українські церкви були вже глибоко втягнуті в політичну боротьбу. Кожна з церков мала своїх політичних протекторів, а ці протектори в свою чергу користали з підтримки церков у ході виборів, політичних акцій тощо.

Мабуть, останнім поважним рішенням, прийнятим Москвою в справі

державно-церковних відносин в Україні, було рішення про легалізацію Української Греко-Католицької Церкви. Після того налагодження церковно-державних відносин і міжконфесійних конфліктів у державі все переходить у компетенцію Києва. Разом з тим влада Києва в галузі церковно-державних відносин була досить примарною. Розвал влади, який розпочався у Москві, не зупинився на рівні Києва, а пішов далі. Київське керівництво не змогло сконцентрувати в своїх руках випущену Москвою владу. Цьому сприяло і фактичне двовладдя в Києві (боротьба між Верховною Радою на чолі з Л. Кравчуком та ЦК Компартії на чолі з С. Гуренком), і посилення на місцях влади регіональних еліт та новообраних навесні 1990 р. місцевих Рад.

На початок 1990 року на місці колишнього Українського Екзархату Російської Православної Церкви опинилося, принаймні, три чисельні церковні організації — Українська Православна Церква (УПЦ) в юрисдикції Московського Патріарха на чолі з колишнім Екзархом митрополитом Філаретом (Денисенком); Українська Греко-Католицька (УГКЦ) і Українська Автокефальна (УАПЦ) Церкви. ЦК Компартії України і місцева влада на Сході та Півдні України були в союзі з УПЦ Московського Патріархату на чолі з митрополитом Філаретом, місцева влада Галичини активно підтримувала греко-католиків, група депутатів Верховної Ради та міська інтелігенція українського спрямування підтримувала УАПЦ. Остання була гнана місцевою владою і в Галичині, й у Великій Україні. Керівництво

Верховної Ради на чолі з Л. Кравчуком вимушене було балансувати в цій ситуації між різними політичними фракціями та церквами.

Серпневий переворот у Москві 1991 року, розпуск Компартії та проголошення незалежної України передали політичну ініціативу до рук Верховної Ради. Відтоді балансування її керівництва між різними релігійними угрупованнями змінилося цілеспрямованою релігійною політи-кою, її головним лейтмотивом стала ідея автокефалії для найбільшої Православної Церкви — УПЦ, що належала до юрисдикції Московського Патріархату. В

цьому відношенні українська влада опинилася приблизно там, де завершив свій шлях уряд гетьмана Скоропадського 1918 року: найбільша Церква України — Українська Православна — входила до складу Московського Патріархату на правах автономної. Щоправда, тепер рамки автономії нібито стали дещо ширші. Відродженій на початку 1990 року УПЦ були даровані «незалежність і самостійність в управлінні». Насправді, як показали наступні події, ця незалежність була досить умовною.

Адміністрація Президента Л. Кравчука, так само, як колись гетьманський уряд, головну ставку в справі досягнення автокефалії робила не на малочисельні проукраїнські церковні організації (в 1918 р. це було братство св. Кирила і Мефодія, а в 1991 р. — УАПЦ), а на потужну і чисельну Православну Церкву, підпорядковану Московському Патріархатові. Незважаючи на те, що Адміністрація Президента Л. Кравчука, на відміну від гетьманського уряду, не проголошувала православ'я «передовою» релігією, вся її діяльність у галузі церковно-державних відносин була спрямована на створення по суті державної Української Православної Автокефальної Церкви.

Урядової підтримки для УАПЦ як мабутньої державної Церкви від Президента Л. Кравчука марно домагався Патріарх Мстислав, але малочисельна (і базована по суті винятково в колишніх греко-католицьких областях) УАПЦ в планах уряду посідала явно другорядне місце. Головні надії урядових чиновників покладалися на справу автокефалії УПЦ і пов'язувалися з митрополитом Філаретом. У особі цього ієрарха, що посідав Київський митрополичий престол з 1966 року і був відомий своїми антиуніатськими та антиавтокефальними поглядами, влада знайшла ревного прихильника та виконавця своїх планів. Порівняно з безуспішними спробами Гетьманату, а згодом Директорії, прихилити на свій бік Київського митрополита, це було безумовним успіхом президентської адміністрації. Причина його полягала у відзначеному вище зрощуванні церковної ієрархії зі світською компартійною елітою в радянські часи.

У листопаді 1991 року, напередодні грудневого референдуму, митрополит Філарет зібрав Всеукраїнський Православний Собор, який прийняв рішення звернутися до Московського Патріарха з проханням надати автокефалію Українській Православній Церкві. В опозиції до цього рішення опинилися усього три єпископи, і хоча повної одностайності не вийшло, — рішення Собору вповні могло вважатися успіхом автокефальної політики уряду.

Однак досить скоро цим планам було завдано відчутного удару. Небезпека прийшла з Москви — звідки чекали, хоч і не знали коли — і з боку підпорядкованого Філаретові єпископату — звідки не чекали зовсім. Наприкінці березня — на початку квітня 1992 р. Архієрейський Собор Ро-сійської Православної Церкви влаштував фактичний суд над митрополитом Філаретом і змусив його пообіцяти відступитися від Київської кафедри. Коли Філарет після повернення в Київ відмовився це зробити, йому заборонили відправляти службу Божу. У травні 1992 р. в Харкові було скликано архиєрейську нараду, що перетворилася на Архиєрейський Собор УПЦ, який змістив Філарета і обрав на його місце митрополитом Київським і Галицьким ієрарха Російської Православної Церкви, українця за походженням, митрополита Володимира (Сабодана). Це втручання Москви у справи «самостійної і незалежної в управлінні» УПЦ стало можливим лише завдяки опозиції до Філарета єпископів його власної Церкви. Філарета звинувачували в тому, що він, будучи митрополитом, мав родину. Він став відомий також своїм самодержавним характером, не раз морально знущався над підлеглими йому єпископами, і чимало з них, вочевидь, вирішили скористатися з ситуації, щоб позбутися ненависного митрополита.

Рішення Харківського Собору були зустрінуті державною владою вороже і фактично засигналізували її серйозну поразку на шляху осягнення автокефалії для українського православ'я. Не тільки Москва відмовила в наданні автокефалії, відклавши справу на кілька років до скликання чергового Помісного Собору РПЦ, а й «власний» єпископат у більшості своїй

висловився проти урядової політики. Офіційний Київ діяв у справі осягнення автокефалії старим, уторованим радянськими часами, шляхом адміністрування в царині державно-церковних відносин. Згідно з виробленими тоді уявленнями, єпископи повинні були, безумовно, підтримати політику уряду, глашатаєм якої виступив митрополит Філарет. Старі уявлення і стара політика, однак, не спрацювали. Незадоволені Філаретом і перспективою іще більшого його піднесення, єпископи, з одного боку, були підбурені Москвою і знайшли в особі патріарха Алексія повне опертя, з іншого — сперлися на повне розуміння їхньої політики з боку свого давнього союзника — колишню компартійну еліту Півдня і Сходу, яка за умов української незалежності не лише залишилася при владі, а й посилила свої впливи на місцеві справи.

Поразка уряду на Харківському Соборі не призвела до зміни цілей чи тактики його дій у царині релігійної політики. Символом цієї політики залишався митрополит Філарет. Ідею ж створення державної Церкви перенесли з УПЦ (з її збунтованим Москвою єпископатом) на колись знех-тувану урядом УАПЦ, частина єпископату якої давно шукала державної підтримки і претендувала на роль ієрархів державної Церкви.

Оскільки уряд довіряв Філаретові і не йняв віри Мстиславові, то прилучення Філарета до колись гнаної ним УАПЦ відбулося у червні 1992 року без відома Патріарха. Собор УАПЦ, терміново скликаний під тиском урядових чиновників, створив об'єднану Церкву — Українську Православну Церкву — Київський Патріархат (УПЦ КП). Собор обрав Філарета заступником

Патріарха і, враховуючи, що Патріарх бував в Україні лише наїздамипрактично перебрав керівництво Церквою, що де-факто стала державною і користувалася всебічною підтримкою уряду.

В самому уряді у зв'язку з цим сталися персональні зміни. Досвідчений апаратник М. Колесник, який довгий час очолював Раду у справах релігій при Кабінеті Міністрів України, був замінений палким прихильником української

автокефалії А. Зінченком. Підтримка УПЦ КП як державної Церкви була цілком відкритою, і новий Голова Ради у справах релігій навіть викладав у Духовній семінарії цієї Церкви. Знову набуло актуальності в урядових колах гасло, колись спопуляризоване О. Лотоцьким: в незалежній державі має бути незалежна церква. Щоправда, явні і більш завуальовані протести ієрархів кількох церков, у тому числі Греко-Католицької, які нарікали, що подібна політика порушує принцип відокремлення церкви від держави, призвели до зняття цього гасла як офіційного.

Підтримка держави призвела кінець-кінцем до того, що УПЦ КП поширила свій вплив за межі Галичини, утвердилася на Київщині та Волині, але разом з тим втратила Львівщину. Приплив парафій відбувався за активного втручання у церковні справи урядових чиновників за рахунок УПЦ Московського Патріархату, а втрата відносилась на рахунок нової УАПЦ, створеної за підтримки Патріарха Мстислава противниками об'єднання з Філаретом.

Церковне життя, структура і діяльність кожної з окремих конфесій православної церкви; Міжконфесійні відносини в Україні: основні проблеми взаєморозуміння; Пошук можливих шляхів церковного примирення та подолання розколу.

За даними Держкомнацрелігії в Україні у 2008 році діяло понад 33 тисячі релігійних організацій 55-ти віросповідних напрямків. Серед зареєстрованих громад 97% складають фундації християнського спрямування. З них половина належить до православної традиції. Половину, майже порівну, поділяють між собою протестанти і католики. До речі, це при тому, що діяльність римо-католицьких дієцезій в Україні було відновлено нещодавно, у січні 1991 року папою Іваном Павлом II.

Згідно із статистичними даними Державного комітету України у справах національностей та релігій, найчисельніша (11539 парафій) - Українська православна церква МП, мережа якої становить 67,6 % православних громад країни. Майже третина – 3507 громад (30,4 %) УПЦ

діють у центральному регіоні. Найбільша їх кількість у Вінницькій (922) та Хмельницькій (893) областях. Впродовж 2008 р. кількість релігійних громад УПЦ збільшилася на 205 одиниць. Сьогодні ця церква має 9275 священнослужителів, 177 монастирів, 34 братства, 19 духовних навчальних закладів, 12 місій та 4158 недільних шкіл.

Українська православна церква КП за кількістю релігійних громад, що становлять її мережу (4128), посідає 2 місце в країні після УПЦ МП. У структурі церкви діють патріархія, 31 єпархіальне управління, 2993 священнослужителі, 45 монастирів, 26 місій, 9 братств, 16 духовних навчальних закладів та 1234 недільні школи. Діяльність церкви висвітлюють 36 періодичних релігійних видань. Впродовж останніх років церква розширила мережу в усіх регіонах країни. Якщо на початку свого становлення в 1993 р. вона нараховувала в західному регіоні 87,3 % парафій, то в січні 2009 р. їх кількість склала 1773 або 42,9 %. Так, 22,4 % парафій УПЦ КП має в центральному регіоні та 20,9 % в північному. В східному та південному регіонах діють лише 13,7 % від загальної кількості громад. Впродовж 2008 р. приріст релігійних громад склав 120 одиниць або 2,9 %

За період свого легального існування в Україні (з червня 1990 р.) Українська автокефальна православна церква суттєво поповнила складові своєї структури і нині має патріархію, 12 єпархіальних управлінь, 683 священнослужителі, 8 монастирів, 7 місій, 7 духовних навчальних закладів (193 слухачі), 301 недільну школу та 1 братство. Діяльність церкви висвітлюють 7 періодичних видань. 1184 громади обслуговують 683 священнослужителі. На сьогодні 838 парафій УАПЦ (70,8 %) діють у західних областях країни. У 2008 р. кількість громад УАПЦ збільшилася лише на 5 одиниць і складає 1184.

Інституційна мережа Української греко-католицької церкви почала своє відновлення у 1989 р., коли вперше після повоєнних часів були легалізовані 132 громади в т.ч. у Львівській області – 125 та Закарпатській – 7. Сьогодні УГКЦ нараховує в своєму складі 3732 релігійні організації, в тому числі має

митрополію, 3 екзархати (Києво-Вишгородський, Одесько-Кримський та Донецько-Харківський), 21 єпархіальне та чернече управління, 3570 громад, 303 священнослужителі, 106 монастирів, 15 духовних навчальних закладів (1539 слухачів), 17 місій та 2 братства. Діяльність церкви висвітлюють 27 періодичних видань. 93,5 % греко-католицьких громад знаходиться в західному регіоні України. Найбільша їх кількість у Львівській (1489), Тернопільській (765) та Івано-Франківській (646) областях. Якщо на початок 1992 р. церква мала свої осередки в половині областей країни та м.Києві, то на сьогодні громади УГКЦ діють в усіх регіонах України.

Поліконфесійність України, яка мала б створити умови для толерації суспільних взаємовідносин, навпаки викликає певне напруження. Конфлікт у середині православ'я, неоднозначні міжконфесійні відносини з греко-католицькою та римо-католицькою церквами – все це неповні складові релігійної ситуації в України, яка формувалася протягом тривалого часу.

Серед завдань, які стоять сьогодні перед церквою і суспільством, виділяється проблема пошуку варіантів порозуміння між представниками УПЦ. В 2008 році православна церква отримала цей шанс. В липні місяці в Києві проходили святкування з нагоди 1020-річчя Хрещення Русі. На урочисті заходи прибули вселенський патріарх Варфоломій та предстоятелі Помісних Православних Церков. Однак упереджене ставлення московського патріарху Алексія до української церкви, що проявилося у листах, направлених ним до

Елладської Православної Церкви, предстоятелям інших Помісних Православних церков і висунуті в них звинувачення проти патріарха константинопольського у контактуванні з представниками українських раскольницьких церков, тобто УПЦ КП та УАПЦ, відклало рішення цього питання на невизначений термін. Вселенський патріарх Варфоломій, представники Помісних Православних Церков, з метою попередження імовірного конфлікту, по-перше – запевнили Алексія про гарантовану неучасть раскольницьких церков України у сумісних святкових заходах, по-друге – запропонували, для уникнення непорозумінь провести спільне

служіння літургії предстоятелями усіх Помісних Православних церков, і по-третє – фесалонікійський митрополит Анфім, висловлюючи позицію ієрархів православної церкви, запевнив про невтручання у разі виникнення певних проблем під час святкових заходів. Таким чином, привід для примирення було втрачено.

Останнім часом в світі спостерігається тенденція до порозуміння між католицькою та православною гілками християнства на вселенському рівні. В Україні, через відсутність єдності в православній церкві, а також активне втручання у справи релігії політичних складових, процес міжконфесійного порозуміння сприймається неоднозначно. Наприклад, ще під час візиту в Україну папи римського Івана Павла II у 2001 році, представники УПЦ МП висловили негативну реакцію на подію, яка мала на меті відновити порозуміння між православними та католиками.

Однак потепління, толерація міжконфесійних відносин має відбутися. Сучасний світ потребує цього як ніколи. Церква з одного боку, суспільні організації з іншого, незважаючи на труднощі, поступово втілюють у життя план єднання християнських церков.

Практичною роботою на шляху пошуку спільних ідей є екуменічний рух. Акцент саме на ньому поставив II Ватиканський Собор (1962-1965рр.). Результатом роботи Собору став декрет, в якому дано визначення цього руху: «Під екуменічним рухом треба розуміти ті дії та ініціативи, що постають та організуються відповідно до різних потреб церкви та обставин часів для сприяння єдності християн…». В сучасному світі проблема єдності християнських церков, порозуміння між християнами різних конфесій особливо обстоювалась папою Іваном Павлом II. Він вважав її ключовим моментом розвитку церкви. Певною мірою актуалізував ці питання ювілей - 2000-річчя народження Ісуса Христа.

В Україні ставлення до розуміння екуменічного руху отримало різне трактування. Директор Інституту Релігії та Суспільства при Українському Католицькому Університеті, Мирослав Маринович вважає, що екуменізм в

Україні «існує у вигляді «українського екуменізму», тобто як ідея об'єднання уламків Київської Церкви». Але звуженість підходу може призвести, на його думку, до втрати головного – «ми можемо взагалі не побачити світових екуменічних процесів». Тобто, певна заангажованість, закритість, концентрування уваги на вузько визначеній проблемі призводить до кризи в процесі пошуку шляхів єднання. Викладач Львівської духовної семінарії

Української Православної Церкви Василь Кметь навпаки вважає, що сьогоднішній стан екуменічного руху в Україні не настільки поганий. Регулярні заходи екуменічного характеру, що проводяться на церковному, державному рівнях, створення Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій, підписання представниками християнських конфесій «Меморандуму про неприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах» - все це є проявами екуменічного руху в Україні. Однак В.Кметь застерігає, що заходи залишаються поза увагою широких кіл населення, а це є серйозним негативом. Відомо, що саме непоінформованість суспільства призводить до напруження, конфронтації, тобто більшості проблем в міжрелігійному діалозі.

Державні інституції, міжнародні організації також займаються проблемою налагодження міжконфесійного діалогу в Україні. Зокрема ПАРЄ з метою розбудови толерантних взаємин на релігійному ґрунті, оптимізації міжконфесійного діалогу розробили рекомендації для держав-учасниць РЄ. В аналітичній записці «Про стан реалізації Україною рекомендацій ПАРЄ щодо толерації міжконфесійних відносин», яку підготувала організація, визначено чому «екуменічна» політика України значною мірою не відповідає стандартам РЄ, що саме є причиною міжконфесійних непорозумінь. В документі зазначено: «Впродовж усієї доби незалежності України роль державного сприяння у налагодженні міжконфесійного дискурсу практично вичерпувалася низкою усталених процедур… Ця функціональна схема, дедалі більше формалізується під дією насамперед світоглядно-психологічних чинників, ускладнює проведення глибоких змістовних зрушень.» Супротив

різних суспільних груп варіантам рішення проблеми, які виходять за рамки звичайних схем, пояснюється тим, що «переважна більшість вітчизняних чиновників і політиків продовжує оцінювати феномен релігійного… або в категоріях радянського ідеологічного негативізму, або в координатах прагматичної доцільності.». Результатом такої ситуації і є міжконфесійна напруженість, непорозуміння. Також в документі містяться пропозиції, направлені на покращення міжконфесійного діалогу в українському суспільстві. З ними важко не погодитися. Фактично це є скомпільований досвід суспільства у вирішенні міжкультурних, міжнаціональних, міжрелігійних проблем. Рішення стосовно толерації міжконфесійних відносин в Україні повинні прийматися у політико-правовій площині, законодавчо-правовій, освітньо-виховній, інформаційній. Комплексний, не формалізований підхід до вирішення проблеми є запорукою нашого успіху.

Аналіз міжконфесійних відносин в Україні, їх історична ретроспектива і сучасний стан, визначення позиції православного та римо-католицького духовенства у міжконфесійному діалозі дають можливість розуміння ступені впливу церкви на суспільно-політичне життя країни. Сьогодні фактично жодне значуще суспільно-політичне дійство не обходиться без участі представників церкви. Конфесії навіть стали віддзеркаленням політичних настроїв суспільства, що безумовно не покращує рівень міжконфесійного

діалогу. Коли в суспільстві відбувається протистояння, питання приналежності до тієї чи іншої конфесії стають вирішальними. Щоб уникнути подібного перебігу подій Україна має чітко визначити принципи та механізми покращення взаємовідносин між представниками різних церковних організацій. Не останню роль в цьому мають відігравати культурно-освітні заходи, поширення через засоби масової комунікації об’єктивної інформації за проблемою. Причому акцент повинен ставитися, як в освітніх програмах, так і культурно-масових заходах, на позитивних сторінках з історії церковних організацій та досвіді міжконфесійного діалогу.

4. Структура навчальної дисципліни

Денна форма навчання

Назви кредитів і тем	Кількість годин			
	усього	у тому числі		
		л	сем	с.р.
1	2	3	4	5
Кредит 1. Етноконфесійні процеси в Україні в довоєнний період (1917-1939 роки).				
Тема 1. Релігійна політика українських урядів 1917 – 1919 років. Православна церква в 1920 – 1939 роках	30	2	-	28
Разом за кредит I	**30**	**2**	**-**	**28**
Кредит 2. Етноконфесійні політика в роки Другої світової війни.				
Тема 2. Церковне життя в Україні під час Другої Світової війни	30	-	2	28
Разом за кредит II	**30**	**-**	**2**	**28**
Кредит 3. Етноконфесійні політика в повоєнні роки.				
Тема 3. Церковне життя в Україні в повоєнні роки	30	2	-	28
Разом за кредит III	**30**	**2**	**-**	**28**
Кредит 4. Етноконфесійні відносини на сучасному етапі розвитку українського суспільства.				
Тема 4. Сучасний стан церковно-державних відносин. Вплив міжконфесійних відносин на стан етноконфесійної політики в Україні	30	-	2	28
Разом за кредит IV	**30**	**-**	**2**	**28**
Разом за I семестр	**120**	**4**	**4**	**112**
Всього за рік	**30**	**4**	**4**	**112**

5. Теми лекційних занять

Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Етноконфесійні процеси в Україні в довоєнний період (1917-1939 роки).		
1	**Тема 1.** Релігійна політика українських урядів 1917 – 1919 років. Православна церква в 1920 – 1939 роках	2
Кредит 3. Етноконфесійні політика в повоєнні роки.		
2	**Тема 2.** Церковне життя в Україні в повоєнні роки	2
	Разом	**4**

6. Теми практичних, семінарських занять

Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 2. Етноконфесійні політика в роки Другої світової війни.		
1	**Тема 1.** Релігійна політика в Україні з 1917 по 1945 рр.	2
Кредит 4. Етноконфесійні відносини на сучасному етапі розвитку українського суспільства.		
2	**Тема 2.** Етноконфесійні процеси в Україні з 1945 року до наших днів	2
	Разом	**4**

7. Самостійна робота

Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
Кредит 1. Етноконфесійні процеси в Україні в довоєнний період (1917-1939 роки).		

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Релігійна політика українських урядів 1917 – 1919 років. Православна церква в 1920 – 1939 роках	28
Кредит 2. Етноконфесійні політика в роки Другої світової війни.		
2	Церковне життя в Україні під час Другої Світової війни	28
Кредит 3. Етноконфесійні політика в повоєнні роки.		
3	Церковне життя в Україні в повоєнні роки	28
Кредит 4. Етноконфесійні відносини на сучасному етапі розвитку українського суспільства.		
4	Сучасний стан церковно-державних відносин. Вплив міжконфесійних відносин на стан етноконфесійної політики в Україні	28
	Разом І семестр:	**112**
	Всього:	**112**

8. Індивідуальне науково-дослідне завдання

Індивідуальне науково-дослідне завдання складається з двох напрямів :

І – підготовка доповіді з висвітленням проблем «Новітньої історії країн Європи та Америки» (для студентів ДФН).

ІІ – підготовка та захист контрольної роботи з висвітленням проблем «Новітньої історії країн Європи та Америки» (для студентів ЗФН).

Основне завдання цього виду діяльності – навчити студентів самостійно проводити наукові дослідження, аналізувати, закріплювати й узагальнювати набуті знання, застосовувати їх для комплексного вирішення конкретних практичних завдань і обґрунтування прийнятих рішень.

Загальні вимоги до виконання індивідуального завдання:

а) при усних відповідях:

1) повнота розкриття питання;

2) логіка викладення, культура мови;

3) впевненість, емоційність, аргументованість;

4) використання основної та додаткової літератури (підручників, навчальних посібників,журналів, інших періодичних видань тощо);

5) аналітичні міркування, уміння робити порівняння, висновки.

б) при виконанні письмових завдань, контрольних робіт, опрацюванні питань для самостійної роботи:

1) повнота, правильність розкриття питання;

2) цілісність, систематичність, логічна послідовність, уміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, класифікувати, узагальнювати і формулювати висновки;

3) акуратність оформлення письмової роботи;

4) підготовка матеріалу за допомогою комп'ютерної техніки, технічних засобів.

в) при виконанні завдань додаткової самостійної роботи:

1) сучасність, актуальність, вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, виявляти проблеми та розв'язувати їх, самостійність у виконанні робіт і оцінних суджень.

2) активність під час проведення занять;

3) бажання поліпшити результати в навчанні;

4) своєчасність подання звітів, матеріалів, виконання поставлених завдань тощо.

Тематика індивідуальних науково-дослідних завдань

1. Андрей Шептицький - визначний релігійний та культурний діяч

2. Греко-католицька церква в період німецької окупації України (1941 – 1944 рр.)

3. Утворення окремих православних конфесій УПЦ МП на чолі з митрополитом Володимиром /В. Сабодан/, УПЦ КП на чолі з патріархом Філаретом / М.Денисенко/, що постала в червні 1992 р., УАПЦ на чолі з патріархом Дмитром /В.Ярема/

4. Василь Липківський - перший єпископ УАПЦ і митрополит

Київ-ський і всієї Русі, один із фундаторів Руху за автокефалію української церкви

5. Духовне життя в Україні у другій половині 40 - на початку 50-х років XX ст.

6. Сучасне становище українського православ'я

7. Ліквідація УАПЦ в 1930 р, репресії та масове закриття парафії

8. Йосип Сліпий, патріарх УГКЦ

9. Особливості канонічного права та церковного устрою УПЦ КП, УПЦ МП, УАПЦ

10. Утворення УАПЦ, її видатні провідники / В.Липківський, І.Огієнко, патріарх Мстислав/

11. Українська православна церква в 70-80-х роках XX ст.

12. Демократизація церковного устрою і життя в Україні після проголошення державної незалежності

13. Проголошення автокефалії православної церкви в Україні на соборі 1921 року

14. Релігійне дисиденство в Україні в 60-80-х рр. XX ст.

15. Пошук можливих шляхів церковного примирення та подолання розколу на сучасному етапі розвитку українського суспільства

9. Форми роботи та критерії оцінювання

Рейтинговий контроль знань студентів здійснюється за 100-бальною шкалою:

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ECTS	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5 (відмінно) / зараховано
B	80-89	4 (добре)	4 (добре) / зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3 (задовільно) / зараховано

E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	не зараховано

Форми поточного та підсумкового контролю.Комплексна діагностика знань, умінь і навичок студентів із дисципліни здійснюється на основі результатів проведення поточного й підсумкового контролю знань (КР). Поточне оцінювання (індивідуальне, групове і фронтальне опитування, самостійна робота, самоконтроль). Завданням поточного контролю є систематична перевірка розуміння та засвоєння програмового матеріалу, виконання практичних, лабораторних робіт, уміння самостійно опрацьовувати тексти, складання конспекту рекомендованої літератури, написання і захист реферату, здатності публічно чи письмово представляти певний матеріал.

Завданням підсумкового контролю (КР, залік) є перевірка глибини засвоєння студентом програмового матеріалу модуля.

Критерії оцінювання відповідей на практичних заняттях:

Студенту виставляється відмінно якщо він вільно володіє навчальним матеріалом на підставі вивченої основної та додаткової літератури, аргументовано висловлює свої думки, проявляє творчий підхід до виконання індивідуальних та колективних завдань при самостійній роботі.

Студенту виставляється дуже добре якщо він володіє навчальним матеріалом, здатний його аналізувати, але допускає несуттєві неточності при викладенні та порівнянні.

Студенту виставляється добре якщо він володіє певним обсягом матеріалу хоча допускає несуттєві неточності при його аналізі та не має достатніх знань та вмінь для формулювання висновків.

Студенту виставляється достатньо якщо він володіє навчальним матеріалом на репродуктивному рівні або володіє частиною навчального матеріалу, уміє використовувати знання в стандартних ситуаціях.

Студенту виставляється мінімальний задовільно якщо він володіє навчальним матеріалом поверхово й фрагментарно.

Оцінка *за виконання індивідуального науково-дослідного завдання, завдань самостійної роботи*виставляється з урахуванням таких параметрів:

Кількість балів у кінці **семестру** повинна складати 100 балів (за 1кредит), тобто сума балів за виконання усіх завдань.

10. Відповідний розподіл балів, які отримують студенти за 4 крд.

Поточне оцінювання та самостійна робота				КР	Накопичувальні бали (сума)
Кредит 1					
Т1 80	-	-	-	20	100
Кредит 2					
Т2 80				20	100
Кредит 3					
Т3 80				20	100
Кредит 4					
Т4 80				20	100

11. Засоби дігностики

Засобами діагностики та методами демонстрування результатів навчання є: завдання до практичних занять, завдання для самостійної та індивідуальної роботи (зокрема есе, реферати), презентації результатів досліджень, тестові завдання, контрольні роботи.

12. Методи навчання

Усний виклад матеріалу: наукова розповідь, спрямована на аналіз фактичного матеріалу;пояснення − вербальний метод навчання, за допомогою якого розкривається сутність певного явища, закону, процесу; проблемне навчання, робота з підручником та додатковими джерелами, спостереження

над усним мовленням, спостереження над мовним матеріалом, порівняльний аналіз, виразне читання текстів; ілюстрація − метод навчання, який передбачає показ предметів і процесів у їх символічному зображенні (малюнки, схеми, графіки та ін.).

13. Рекомендована література

Базова

1. Алаєв Г.Є., Горбань О.В., Мєшков В.М Лекції з релігієзнавства.-К,1996.

2. Балух В. Політичні чинники релігійних процесів у сучасній Україні: сутність і трансформації // Релігія і соціум. Часопис. – Чернівці: Рута, 2008. - №1. – С.77-80.

3. Волошин Ю. Православна церква в Україні періоду нацистської Окупації (червень 1941 - жовтень 1944 рр.).: Автореферат канд. дис. – Запоріжжя, 1997. -18с.

4. Гелей Г. Біблійний довідник.-Торонто.1985.

5. Гордиенко Н.С. Современная православная церковь.-Л.,1986.

6. Горекий В.Л. Адвентизм: історія і сучасність.-К.,1987. 5-Григулевич І.Р. Папство. Століття ХХ.-К.,1988.

7. Григулевич І.Р.Инквизиция.-М., 1985.

8. Грушевський М. Культурно-національний рух в Україні ХУІ-ХУП ст. -К,1994.

9. Докаш В.І., Лешан В.Ю. Загальне релігієзнавство: Навчальний посібник. – Чернівці, 2005.

10. Заславський У. Між Сходом і Заходом: ГКЦ як феномен української національної культури // Дзвін. - 1990. - № 10. - с. 100-107.

11. Історія християнської церкви на Україні.- К.,1992.

12. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. / Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – К., 2001.

13. Калінін Ю.А., Харьковщенко Є.А. Релігієзнавство.-К.,1998.

14. Кислюк К.В., Кучер О.М. Релігієзнавство: Навчальний посібник. – Київ, 2004.

15. Клімовська С.С. Що ти знаєш про Свідків Єгови.- Львів, 1998.

16. Ковалюк Р. В. Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні на початку другої світової війни (вересень 1939 - червень 1941 рр.): 07.00.02. - Історія України.

17. Кость О. Панас. Історія української церкви.- Львів. 1992.

18. Крывелев И.А. Библия: историко-критический анализ.-М., 1985.

19. Левицький Ю. Коротка історія Київської / української / церкви.- Львів 1993.

20. Лешан В., Чорненький Я. Релігійні конфлікти та конфліктогенні зони: особливості питання // Історія. Філософія. Релігієзнавство, 2008. С.76-78.

21. Лубський В.І., Лубська М.В. Історія релігій: Підручник. – Київ, 2004.

22. Марчук В. Церква в умовах тоталітарної недовіри (спротив УГКЦ сталінській "радянізації" 1939-1941 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2000. Виб. III. - Івано-Франківськ: Пласт, 2000, - с.19-26.

23. Марчук В. Греко-католицька церква в умовах німецького та радянського тоталітаризму (1941-1946 рр.) // Галичина, - 2000. - Виб. 4. - с. 66-67.

24. Музичка І. Митрополит Андрей в часі німецької окупації // Богословія. – 1987. - № 51. – с. 1-15.

25. Опалко Н. Хресний шлях Иосифа Сліпого // Рідна школа. - 1998. -№1.-с. 10-14.

26. Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любіцева 0.0. Географія релігій.-К.,1999.

27. ПанченкоП.П.Релігійні конфесії в Україні.-К.1993.

28. Пасешко І. Голгота УГКЦ в час руїни // Укр. слово. - 1995. – 27 квітня. – с. 14.

29. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. - Полтава,

1997.-Ч. 1.- 1997.- с. 356.

30. Перевезій В. УГКЦ у східно-галицькому суспільстві (20-30-ті роки ХХ ст.) // Розбудова держави. - 1998. - № 11-12. - с. 120-125.

Допоміжна

31. Полянський П. Иосиф Сліпий // Історія в школі. - 1997. - № 6. - с. 38-40

32. Привалов К. Секты: досьє страха - М.,1987.

33. Реєнт О. УГКЦ і визвольний рух українського народу // Історія України. - 1998. - № 4. - с. 1-2.

34. Релігійне життя на західноукраїнських землях під час німецької окупації // Збірник праць Науково-Дослідного центру періодики. - Львів, 1997. - Вип. 3. - с. 345-362.

35. Релігія в духовному житті українського народу. Ред. Мороз О.Х.- К. 1994.

36. Саган О. Львівський собор УГКЦ і деякі проблеми українського релігійного життя // Укр. слово. - 1996. - 14 листопада. –З с.

37. Сапеляк А. Київська церква на слов’янському сході. Канонічно-екуменічний аспект. Бусно-Айрес, Львів, 1999.

38. Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. - Київ. - "Дніпро", 2001. - 492 с.

39. Соколовський О. Господній свідок (За прослав слуги Божого Єпископа Григорія Комишина) // Нова боря. – 1995. – ч. 19. – Вересень.

40. Тожецький Р. митрополит Андрей Шептицький // Ковчег. - Ч. 1. - Львів, 1993.-с. 101-113.

41. Токарев С.А. Религия в истории народов мира.-М.,1982.

42. Уляновський В.І. Церква в українській державі 1917-20рр.-К.1997.

43. Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні ХІУ-ХУІ ст. - К,1994.

44. Черній А.М. Релігієзнавство: Посібник. – Київ, 2003.

45. Шангіна Л. Релігійність українського суспільства: окремі тенденції

2000-2007 років. //Національна безпека і оборона. – 2007. - №8 (92). - С.21- 44.

46. //Персонал плюс. Всеукраїнський загальнополітичний освітянській тижневик. - 2008. - №30 (282). – С.5.

47. //Україна сьогодні. – 2008. - 15 серпня. – С.1-2.

48. Алаєв Г.Є., Горбань О.В., Мєшков В.М Лекції з релігієзнавства.-К,1996.

49. Балух В. Політичні чинники релігійних процесів у сучасній Україні: сутність і трансформації // Релігія і соціум. Часопис. – Чернівці: Рута, 2008. - №1. – С.77-80.

50. Гордиенко Н.С. Современная православная церковь. - Л.,1986.

51. Докаш В.І., Лешан В.Ю. Загальне релігієзнавство: Навчальний посібник. – Чернівці, 2005.

52. Історія християнської церкви на Україні. - К.,1992.

53. Калінін Ю.А., Харьковщенко Є.А. Релігієзнавство.-К.,1998.

54. Кислюк К.В., Кучер О.М. Релігієзнавство: Навчальний посібник. – Київ, 2004.

55. Лешан В., Чорненький Я. Релігійні конфлікти та конфліктогенні зони: особливості питання // Історія. Філософія. Релігієзнавство, 2008. С.76-78.

56. Лубський В.І., Лубська М.В. Історія релігій: Підручник. – Київ, 2004.

57. Релігія в духовному житті українського народу. Ред. Мороз О.Х.- К. 1994.

58. Черній А.М. Релігієзнавство: Посібник. – Київ, 2003.

59. Шангіна Л. Релігійність українського суспільства: окремі тенденції 2000-2007 років. //Національна безпека і оборона. – 2007. - №8 (92). - С.21- 44.

60. //Україна сьогодні. – 2008. - 15 серпня. – С.1-2.

61. //Персонал плюс. Всеукраїнський загальнополітичний освітянській тижневик. - 2008. - №30 (282). – С.5.

14. Інформаційні ресурси

Видавництво «Мандрівець - [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://journal.mandrivets.com

Лиман І. Церковний устрій Запорозьких вольностей (1734-1775) - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cossackdom.com/book/bookzherkva.html

Ізборник - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/coss1/shch06.htm

Історія України. Електронна бібліотека з історії України та всесвітньої історії- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.vn.ua/book/history4/6.html

Медієвіст. Латиномовна українська література. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.medievist.org.ua/2013/12/blog-post_18.html

Портал сучасних педагогічних ресурсів - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.intellect-

6. Засоби діагностики навчальних досягнень студентів

Комплексна діагностика знань, умінь та навичок студентів з дисципліни «Етноконфесійні процеси в Україні в XX столітті» здійснюється на основі результатів проведення поточного, кредитного (тематичного) і підсумкового оцінювання знань.

Об'єктом рейтингового оцінювання знань студентів є програмний матеріал з дисципліни, засвоєння якого перевіряється під час контролю.

Поточне оцінювання здійснюється у процесі проведення занять. Його основним завданням є встановлення й оцінювання рівнів розуміння і первинного засвоєння окремих елементів кредиту, встановлення зв'язків між ними та засвоєним змістом попередніх занять, закріплення знань, умінь і навичок.

Формами поточного оцінювання є індивідуальне і фронтальне опитування студентів, робота на семінарських заняттях, виконання студентами різних видів письмових робіт.

Кредитному оцінюванню навчальних досягнень підлягають основні

результати вивчення студентами змісту тематики кредита, з урахуванням результатів контрольної роботи, поточної успішності, виконання нормативів, додаткової самостійної роботи (підготовка та презентація рефератів, кросвордів, інформаційних бюлетенів, виконання завдань з розвитку та удосконалення навчально-матеріальної бази, і т. ін.) та навчальної активності студентів.

Оцінка за кредит є сума результатів контрольної роботи і середня арифметична рейтингових балів з кожного навчального кредиту.

Завданням *підсумкового контролю* є перевірка глибини засвоєння студентами програмного матеріалу дисципліни, логіки та взаємозв'язків між окремими її розділами, здатність використання набутих знань.

Студенту ставиться «зараховано» з вивчення дисципліни за умови, що за результатами семестрового оцінювання знань він отримав 50 і більше балів за кредит.

Якщо за результатами семестрового оцінювання знань студент отримав менше 50 балів за кредит, дисципліна йому не зараховується й розглядається як академічна заборгованість.

Критерії оцінювання:

а) при усних відповідях:

- цілісність, правильність і повнота розкриття питання;
- логіка викладення, культура мови;
- впевненість та аргументованість;
- уміння використовувати положення історичних карт, плакатів, схем;
- використання основної і додаткової літератури;
- аналітичні міркування, уміння робити порівняння, висновки.

б) при виконанні письмових завдань, контрольних робіт, опрацюванні питань для самостійної роботи:

- повнота, правильність розкриття питання;
- цілісність, систематичність, логічна послідовність, уміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, класифікувати, узагальнювати і формулювати

висновки;

- акуратність оформлення письмової роботи;

- підготовка матеріалу за допомогою комп'ютерної техніки, технічних засобів.

в) при виконанні завдань додаткової самостійної роботи:

- сучасність, актуальність, вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, виявляти проблеми та розв'язувати їх, самостійність у виконанні робіт і оцінних суджень.

г) активність:

- активність під час проведення занять;

- бажання поліпшити результати в навчанні;

- своєчасність подання звітів, матеріалів, виконання поставлених завдань тощо.

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне оцінювання та самостійна робота				КР	Накопичувальні бали (сума)
Кредит 1					
Т1 80	-	-	-	20	100
Кредит 2					
Т2 80				20	100
Кредит 3					
Т3 80				20	100
Кредит 4					
Т4 80				20	100

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ECTS	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5 (відмінно) / зараховано
B	80-89	4 (добре)	4 (добре) / зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3 (задовільно) / зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	не зараховано

7. Конспект лекцій з дисципліни

Тематика лекцій

Лекція № 1.

Загальні положення. Мета вивчення

План:

Основний зміст.

Релігійна політика українських урядів 1917 – 1919 років.

Період незалежного існування української державності в роки визвольних змагань залишив взірці релігійної політики чотирьох державних формацій: Центральної ради, Гетьманату, Директорії та Західно-Української Народної Республіки.

Ставлення Центральної Ради до проблем релігії та церкви більшістю істориків оцінюється як негативне. Частково це пояснюється соціалістичною спрямованістю державної інституції, не бажанням впускати реакційне духовенство до владних структур, а також особистим ставленням окремих представників уряду до церкви. Під час перебування на посаді генерального писаря О.Лотоцького – історика церкви з вищою духовною освітою – справа церкви і створення окремого державного органу з метою координації стосунків церкви і держави постійно піднімалось, однак не вирішувалось. Після заміни О.Лотоцького – Іваном Мірним на посаді генерального писаря в листопаді 1917 року, справа була покладена у «довгу скриню».

Однак це не означає, що Центральна Рада протягом майже року взагалі не займалася справами церкви. Мова йде лише про появу чітко оформленої державної доктрини.

Загалом, враховуючи наявність серед членів Ц.Р. представників різних політичних сил а також церковних діячів, окремі питання що торкалися духовної сфери періодично вирішувались.

Так протягом березня-травня 1917 року на повістці дня стояли питання:

- про визволення митрополита Галицького і кардинала папського А.Шептицького;
- про вживання української мови служителями церкви;
- про призначення в Україну єпископів-українців;
- про автокефалію української церкви.

Таким чином не можна вважати, що позиція Ц.Р. до питань церкви визначалася як однозначно негативна. Погляди урядовців мали пережити певну еволюцію. Політичні лідери України цього періоду, не маючи досвіду у державному будівництві, доходили до всього шляхом спроб і помилок. І необхідне був час, для того, щоб зрозуміти, наскільки важливо для новозбудованої держави мати свою, незалежну, автокефальну церкву, яка мала б перетворитися на один з центрів формування державної ідеології.

Згодом реалії і потреби дня, змусили в грудні 1917 року, майже через рік з моменту приходу до влади Ц.Р., прийняти принципове рішення про створення окремого державного органу регулювання церковного життя в Україні. Тимчасовим комісаром призначили О.М.Карпінського.

Зміна в настроях представників Ц.Р. до питань церкви, насамперед пов’язана із політичними колізіями. 20 листопада 1917 року Третім Універсалом проголошено незалежність Української Народної Республіки. Ця подія і спровокувала зміну поглядів. В церкві, через її підпорядкованість Московському Патріархату, почали вбачати так звану «п’яту колонну». Саме через церковну організацію, Москва могла вплинути на зміну настроїв громадян новоствореної Української Народної Республіки. Тому вже 13

грудня 1917 року О.Карпінський надіслав розпорядження Київському єпископату про недопущення поминання і відправах «Російської держави та російського війська».

27 грудня 1917 року О.Карпінський видав розпорядження щоб усі стосунки з патріархатом та загалом російською православною церквою велися виключно за його посередництвом. Наприкінці січня 1918 року О.Карпінський, виступивши з урядовою декларацією на Всеукраїнському Соборі, заявив про недопустимість «московської гвардії» в українській церкві й зазначив, що перед Собором лише один шлях: «дати українській церкві автокефалію» - це завдання від уряду УНР.

Нарешті в січні 1918 року за нового уряду на чолі з В.Голубовичем при міністерстві внутрішніх справ був створений департамент ісповідань на чолі з колишнім єпископом Красноярським Никоном – після залишення сану – Миколою Безсоновим. Через те, що в свій час М.Безсонов був позбавлений сану і чернецтва, а також одружився з колишньою вихованкою Київської жіночої духовної школи, діячи церкви не сприймали його і відмовлялися йому коритися. Час його перебування на посаді жодним чином не змінив ситуацію в духовних справах.

М.Безсонова на цій посаді спочатку змінює на короткий термін виконуючий обов’язки директора департаменту ісповідань В.Рафальський, а пізніше В.Чехівський.

Структура департаменту ісповідань нагадувала структуру міністерства ісповідань Тимчасового Уряду: директор (М.Безсонов, В.Чехівський), віце-директор (В.Рафальський), відділ православ’я (начальник - священик Маричів), відділ інославія та іновірія (начальник - Барвінок), канцелярія (начальник - Боряківський, діловод – Пащевський). Загалом департамент не був достатньо й добре укомплектований.

Тривалий час залишалось невирішеним питання не лише з персоналом, а й з приміщенням департаменту та фінансуванням нової установи. Лише в березні (а фактично в квітні) 1918 року міністерству внутрішніх справ на

потреби департаменту ісповідань уряд виділив 50 тис. крб. Щодо приміщення, питання вирішено було до квітня. 19 березня установа отримала дозвіл на оренду вільних приміщень Митрополичого Софійського Дому за 5 тис. крб. в рік, при умові, що в разі потреби приміщення буде звільнено. До 10 квітня 1918 року департамент переїхав до митрополичих покоїв.

Новостворена державна установа зосередила свою діяльність на зясуванні й спрямуванні у відповідне річище стосунків церкви з новою Українською Державою (вимоги підтримки існуючого устрою нової влади, її законів та розпоряджень, підготовка соборного прийняття автокефалії). Водночас департамент намагався представити інтереси церкви перед

державою. В першу чергу – забезпечення її матеріального стану: державне фінансування, збереження землеволодінь, рухомого й нерухомого майна) та освітньої мережі підготовки кадрів 9духовні школи). Всі ці заходи мали безсистемний характер, були не дуже конкретними і не знайшли належного законодавчого забезпечення через низький статус департаменту в структурі Центральної Ради. Церковні інституції співпрацювали з департаментом лише в матеріально-майновій сфері, ігноруючи всі інші його розпорядження. За таких умов та при дуже короткому (менше двох місяців) фактичному функціонуванні департаменту важко було від нього чекати якихось вагомих результатів праці. Однак не зважаючи на вади в роботі, обмежену компетенцію, низький рівень впливу та авторитету як в Ц.Р. так і в церкві, це не дає нам права звинувачувати департамент в абсолютній бездіяльності.

Внутрішнє церковне життя цих часів відрізняється особливою бурхливістю. Революційні настрої вплинули і на духовенство. Навесні – влітку 1917 року єпархіальні з’їзди духовенства й мирян відбулися в усіх українських єпархіях попри спротив єпископату. Через пасивність і фактичне самоусунення владик, ініціативу на з’їздах перебрали ліберальні групи священиків та мирян. Майже скрізь була поставлена вимога широкої участі мирян та нижчого духовенства в церковному житті через систему Рад (від

парафіяльних до єпархіальних і врешті – Церковного Собору) та виборність духовенства (з єпископатом включно). Стверджувальні постанови щодо виборності були прийняті на з'їздах Київської, Полтавської, Волинської, та Одесько-Херсонської єпархій.

Такий широкий «революційний» рух у церкві був зумовлений значним впливом мирян, які до 1917 року не брали участі в з'їздах духовенства, а тепер переносили нові віяння світського життя на церковне.

В усіх українських єпархіях розпочинаються справи про усунення архієпископів, єпископів та інших. Було зміщено архієпископа Чернігівського Василія (Богоявленського), архієпископа Харківського Антонія (Храповицького). Зафіксовані також невдалі, але спроби змістити

Волинського архієпископа Євлогія (Георгієвського) і Катеринославського Агапіта (Вишневського).

Вищенаведені факти свідчать, що хвиля виступів проти місцевих архієреїв, яка піднялася навесні 1917 року, коли в церковному житті активізувалися миряни та певне коло духовних осіб реформаторів, фактично захлинулася, навіть згодом набула зворотного напряму.

Причиною тому став цілком очевидний факт, що революційні рухи були спрямовані не лише проти єпископату, а й проти всього духовного стану як символу й традиційного представника старого ладу. Нова ідеологія однозначно пов'язувала церкву та її служителів із старим режимом, вбачала в релігії та церковній організації консервативну контрреволюційну силу. Це призвело до масових зміщень священиків, особливо в селах. Миряни перебирали управління парафіями до своїх рук (ключі від церков, каси, землю, майно), самі призначали священнослужителів, виганяли неугодних. Сотні священиків, дияконів і псаломщиків залишилися без місць і поневірялися разом із своїми сім'ями. За першу половину квітня лише на Волині постановами сільських сходів було «звільнено» понад 60 священиків. У Київській єпархії революційна влада змушена була закликати селян до припинення масового гоніння на церковнослужителів. На Харківщині

священиків навіть ув'язнювали.

Усе це спричинило до різкого повороту нижчого духовенства до об'єднання з єпископатом та консервативною течією. Свідченням цьому стали єпархіальні з'їзди. Особливо показовою щодо цього стала боротьба навколо українізації церкви та всіх сфер її діяльності.

Питання про українізацію на єпархіальних з'їздах викликало гостре протистояння і в багатьох випадках – різкий спротив. Це неможливо пояснити лише політичними мотивами, особистим впливом проросійського єпископату, намаганням зберегти єдність російської православної церкви, а через неї й Росії в межах імперії.

Важливою причиною не сприйняття ідеї українізації була досить закореніла традиція літургії та сама суть православ'я, котре не припускало різних змін, навіть в обрядовості, всій системі культу, вбачаючи в спробах реформ літургійної мови, що спричиняло зміну символів і архітектоніки священного тексту, відступництво, протестантизм. У даному випадку різкі вимоги українізації без відповідної аргументації відразу викликали органічний спротив не лише ієрархів та священнослужителів, а й православних мирян.

Метод переконання був задіяний належним чином лише в Києві, де, зокрема, доцент І.Огієнко читав лекції про українську церкву та українську вимову церковнослов'янських текстів. Це була чи не єдина спроба поставити питання не про українізацію, а про дерусифікацію та повернення до старих традицій.

З огляду на вищезазначене, немає нічого дивного в тому, що на більшості єпархіальних з'їздів українізація церкви не була схвалена. За українізацію церкви в розумінні церковної автономії та мови виступили в квітні 1917 року з'їзди Волинської, Полтавської, Подільської та Київської єпархій. Однак уже наступні з'їзди в цих же єпархіях не підтримали ідеї українізації або значно обмежили її сферу.

6 грудня 1917 року на спільному зібранні ініціативного комітету по

скликанню Собору, відповідного комітету, заснованого Київською єпархіальною радою та братства «Воскресіння» було прийнято рішення про створення Тимчасової Всеукраїнської Православної Церковної Ради, яка мала підготувати проведення Всеукраїнського Православного Церковного Собору.

Головою Ради став військовий священик Олександр Маричев. Титул почесного голови належав не правлячому архієпископу Олексію (Дородніцину). Заступником голови був обраний полковник сердюцького полку В.Цівчинський, секретарем – диякон І.Дурдуківський, писарем – козак

Гамаліїв. До самої Ради ввійшло близько 60 чоловік. Рада складалась зі священників-українців і ліберально настроєної інтелігенції.

23 листопада 1917 року Рада проголосила себе тимчасовою вищою владою православної церкви в Україні до скликання Всеукраїнського Собору. На своїх установчих зборах Рада ухвалила рішення призначити в консисторіях єпархіальних комісарів, а також за маніфестувала свою мету – проголошення автокефалії української православної церкви та її загальної українізації.

Однак непослідовність дій, революційні методи боротьби, за політизованість, відсутність єдності в українській православній церкві, серед мирян, негативне ставлення патріарха Московського Тихона до української церкви не давали можливості в повному обсязі реалізувати заплановане.

На початку грудня 1917 року Ц.Р. ухвалила рішення про скликання Всеукраїнського Собору в Києві на 28 грудня 1917 року. 12 грудня делегація Всеукраїнської Православної Церковної Ради зустрічається з патріархом Тихоном, який нібито погоджується на автономію української церкви. 21 грудня Київському митрополиту Володимиру, якого вважали представником реакційних сил, представники Ради запропонували в трьохденний термін здати справи і покинути Київ. Звільнивши таким чином посаду Київського митрополита, Рада пропонує обійняти цю посаду спочатку вікарному єпископу Димитрію (Вербицькому), а потім – ректору Київської Духовної академії – єпископу Василію (Богдашевському). Проте обидва відмовились.

23 грудня 1917 року Всеукраїнська Православна Рада іде на

безпрецедентний крок – розпускає стару Київську духовну консисторію, призначає нових членів на чолі з комісаром священиком Павлом Пащевським. Так фактично в українській церкві встановлюється двовладдя.

Наприкінці грудня Центральна Рада делегувала до Всеукраїнської Православної Церковної Ради свого представника В.Рафальського і включила до свого складу представників останньої – Н.Шараєвського, О.Ходзицького, Г.Черневського. Це було офіційне визнання владою Ради легітимним

керівним церковним органом. В Генеральному Секретаріаті внутрішніх справ була відкрита посада тимчасового комісара в справах духовних, яку обійняв О.М.Карпінський.

Митрополит Володимир та його прихильники розуміли, що втрачають свій вплив. Тому, незважаючи на існуючий конфлікт із Всеукраїнською Православною Церковною Радою, вони змушені були добиватися по-перше визнання своєї влади урядом УНР, а по-друге – піти на певні поступки. На компроміс пішла і Всеукраїнська Православна Церковна Рада. Робилось це з метою як найшвидше скликати Собор. Врешті решт Собор було скликано.

Собор відкрився 7 січня 1918 року. В перший день його роботи Всеукраїнська Православна Церковна Рада згідно з своїм уставом і попередніми домовленостями оголосила про свій саморозпуск. Багато часу забрали вибори президії та комісій Собору (8 – 11 січня). Митрополита Володимира обрали почесним головою. Фактичним головою став при підтримці української групи єпископ Пимен Балтський, вікарій Подільської єпархії. До президії увійшли в основному представники з групи розпущеної Всеукраїнської Православної Церковної Ради. Собор сформував шість спеціальних комісій: урядова, з питань єпархіального управління, з проблем українізації церкви, учбова, економічна, комісія особового складу. Але нажаль діяльність Собору була перервана.

19 січня 1918 року Собор було закрито. Під тиском військової загрози делегати роз’їхались і була висловлена пропозиція про припинення його роботи. Жодних рішень на Соборі не було прийнято. Окрім того, що

наступний Собор має скликати комісія, що складається з митрополиту, і представників єпархій, по два від кожної. Під час перериву в роботі на місцях мають обговорюватись питання про українізацію і автокефалію української церкви.

Зміна влади в Києві мала трагічні наслідки для української церкви. В ніч з 25 на 26 січня 1918 року, коли війська Муравйова вступили до Києва, біля Києво-Печерської Лаври групою солдат на чолі з командиром у

матроській формі був розстріляний і поколотий штиками Київський митрополит Володимир.

На відміну від політики Української Центральної Ради, Гетьманський уряд вважав церкву важливим чинником життя суспільства і держави. 16 травня 1918 року було створено Міністерство ісповідань. Ця установа стала основним центром формування стратегії і тактики державної політики щодо церкви. Міністерство було єдиним, авторитетним і цілком відповідальним з максимальною повнотою повноважень, органом, через який церква прямо пов'язувалась із державою.

Формування кадрового складу міністерства за принципом фахового рівня й досвіду відповідної роботи було першим завданням для міністра В. Зіньківського. Однак свою увагу він сконцентрував в основному на представниках російського адміністративного апарату. Таким чином, російського походження були більшість чиновників міністерства.

В міністерстві також отримали роботу представники української течії в церковному русі, колишні діячі Всеукраїнської Православної Церковної Ради: Олександр Маричев, Макар Крамаренко. Однак це було скоріше виключенням, ніж правилом.

Абсолютно не була представлена в міністерстві офіційна церковна течія, а саме прихильники новообраного митрополита Антонія (Храповицького). Цю обставину слід особливо підкреслити. ЇЇ наслідком була самостійна діяльність міністерства, позиція якого з ряду важливих питань не збігалася з лінією митрополита Антонія й керованого ним у травні 1918 року Собору.

Штат міністерства складався з 151 працівника а в серпні з 252 співробітників. При міністерстві працювало 4 департаменти: загальних справ; православної церкви; інославія та іновірія; духовної освіти. Також в міністерстві відкрили Учений Комітет, відділ у справах Церковного Собору, Статистичний відділ, редакцію журналу «Вірі та Держава». Офіційний статус, прерогативи і функції Міністерства ісповідань були закріплені в Статуті, який складався з 13 статей. В основу документа було покладено Статут міністерства ісповідань Тимчасового Уряду, розроблений під керівництвом професора Антона Карташова.

Порядок роботи чітко регламентувався: праця з 9 по 15, або з 10 до 16 години. Щотижня всі співробітники мали подавати письмовий звіт про виконану роботу. Міністр ісповідань щотижня доповідав Гетьману. Усі законопроекти, підготовлені міністерством, міністр відносив на обговорення й затвердження Радою Міністрів, після чого їх затверджував Гетьман і вони набували чинності.

Політика Міністерства ісповідань за В.Зіньківського вироблялась на підставі як теоретико-стратегичних рішень, так і духовенства та мирян.

Міністерство ісповідань у своїй структурі охоплювало всі церкви і релігійні об’єднання, що діяли в Україні – цей принцип був визначальним у формуванні головних підрозділів міністерства. Окремі відділи мали збирати, аналізувати, повідомляти і друкувати весь можливий комплекс інформації стосовно релігійно-церковного життя в Україні та за її межами. Діяльність міністерства і релігійна ситуація в державі постійно аналізувалися з метою коригування, що робило механізм праці міністерства максимально еластичним і давало змогу відпрацьовувати систему пріоритетних та менш важливих завдань і проблем. Високий фаховий рівень працівників і глибокий інтелект міністра В.Зіньківського сприяли створенню добре відрегульованого механізму роботи міністерства, який на той час можна оцінити як зразковий.

28 лютого 1918 року на посаду міністра ісповідань вступив О.Лотоцький. З його приходом починається новий етап у відносинах між

державою і церквою, однак ситуація загалом залишається стабільною. Фахівці, що працювали в міністерстві за В.Зіньківського, були залишені. Змінена лише генеральна лінія стосовно унезалежнення та українізації православної церкви. Однак О.Лотоцький як і його наступник М.Воронович,

в зв'язку з тим, що цю посаду обіймали дуже короткий термін, не встигли увійти в курс всіх справ.

Під час роботи міністерства, православна церква України пережила певні зміни. Гостро постало питання з обранням Київського митрополита. В.Зіньківський вважав, що його обрання має відбуватися на Всеукраїнському Соборі, і ця подія покладе початок до об'єднання української церкви вже в статусі автокефальної.

Частина духовенства на чолі з вікарним Київським єпископом Никодимом, промосковської орієнтації намагалася пришвидшити перебіг подій і обрати митрополита до початку роботи другої сесії Українського Собору. Також їм необхідна була особа, яка за будь-яких обставин проводитиме проросійську політику, направлену на збереження російської православної церкви. Отримавши благословення Патріарха і Священного Синоду, якими затверджувалась програма єпархіального Собору й порядок виборів, єпископ Никодим і його прихильники починають діяти.

Результатом стало обрання 6 травня 1918 року Київським митрополитом Антонія (Храповицького).

Ця людина, його погляди і процес обрання повністю суперечили ідеям і програмі міністерства. В.Зіньківський намагався скасувати цей вибір. Але було пізно. 22 травня вийшов указ Патріарха і Священного Синоду про затвердження виборів митрополита Київського і Галицького, священноархімандрита Києво-Печерської Лаври Антонія. Митрополит Антоній активно підтримував ідею збереження єдності Російської Православної Церкви на чолі з Патріархом. Сам владика був постійним членом Священного Синоду РПЦ: згідно з рішенням Всеросійського Собору, Священний Синод мав складатися з 13 членів, при цьому лише Патріарх

(голова) і митрополит Київський були постійними членами, інші ж — виборні. Так само, за постановою Всеросійського Собору про поділ Церкви на п'ять митрополичих округів, українські єпархії мали складати єдиний митрополичий округ, що підлягав владі Патріарха. Митрополит же міг самостійно вирішувати питання: управління церковними справами, церковної дисципліни, справи віровчення. Тільки на останньому засіданні Всеросійського Помісного Собору 7 вересня 1918 р. було затверджене положення про Вищу церковну владу в Україні, в якому визнавалася автономія УПЦ. Проте навіть в умовах роботи Всеукраїнського Собору і при явній різниці становища Церкви в більшовицькій Росії та гетьманській Україні були визнані обов'язковими до виконання в Україні всі загальні постанови Всеросійського Собору, Патріарха і Священного Синоду. Відповідну інформацію про церковне життя в Україні Антоній регулярно надсилав до Москви.

Митрополит Антоній завжди займав рішучу і часто досить різку позицію. За його керівництва все замикалося на його особі й у Церкві приглушувалися будь-які рухи супротивного спрямування. Активно насаджувався старий порядок у стосунках різних категорій церковних діячів та перепинялися будь-які спроби втручання в церковне керівництво світських структур. Не варто забувати і про суто пастирський обов'язок оборони православної віри та церковного благочестя, який митрополит Антоній ревно виконував.

Разом з тим митрополит Антоній завжди рішуче реагував на повідомлення про «більшовизм» кліру. Так, на секретний лист київського губерніального старости про необхідність усунення із соборної церкви Таращі диякона Льва Мілюкова «как заведомого большевика» владика 29 жовтня (11 листопада) наказав негайно заборонити йому священнослужіння й розпочати слідство. Подібних справ по Київській консисторії налічувалося десятки і скрізь митрополит Антоній карав за «більшовизм». Будь-які дії, що суперечили прийнятим правилам, чи критику начальства, митрополит

визначав як «більшовизм».

Зазначимо, що увесь єпископат ішов за митрополитом Антонієм. Найбільшими прибічниками нерозривного зв'язку з РПЦ і супротивниками українізації та автокефалії були архієпископ Волинський Євлогій

(Георгієвський) та митрополит Одеський Платон (Рождественський). Щоправда, стосовно останнього, сучасники більше говорили про його осо-бисту вигоду, а не про ідеологію.

До активних «русофілів» сучасники відносили також єпископа Чернігівського Пахомія (Кедрова). Інші архієреї дотримувалися загальної лінії: Агапіт, архієпископ Катеринославський; Пимен, єпископ Брацлавський і Подільський; Феофан, єпископ Полтавський і Переяславський; Митрофан, єпископ Сумський, керуючий Харківською єпархією. Незначні прояви «українства» в середовищі єпископату зійшли нанівець. Лише пізніше архієпископ Агапіт (Вишневський) задекларує свою національну позицію і його 26 листопада 1919 р. у Новочеркаську піддадуть єпископському суду.

Світська влада, в особі Гетьмана і його урядовців не визнавали Київського митрополита до моменту поки його обрання не було затверджено на Українському Соборі. Тільки 26 червня міністр ісповідань видав циркуляр про підтвердження факту обрання Київським митрополитом Антонія.

Світська влада йдучи на компроміс і не бажаючи загострення стосунків із церквою, певною мірою підштовхувала і церкву до компромісу. Антоній всупереч своїм поглядам, корився владі гетьмана. Таким чином складалися достатньо своєрідні стосунки Гетьманату та його уряду з митрополитом Антонієм та єпископатом православної церкви України. Лише зовні вони були більш-менш лояльними, особливо після визнання Антонія Київським митрополитом. Насправді ж це було принципове протистояння декларацiйно-національної з боку світського уряду й великодержавної про патріаршої з боку церковних ієрархів політики та поглядів на принципи побудови церковного життя в Україні.

Протистояння між Гетьманським Урядом і митрополитом Антонієм

набуло апогею під час другої сесії Собору й проголошенням міністром ісповідань О.Лотоцьким 14 листопада вимоги про автокефалію УПЦ. Однак після обнародування грамоти Гетьмана про федерацію з Росією, ситуація відразу змінилася. Митрополит Антоній та ієрархи звернулися до населення

України із закликом підтримати Гетьманський Уряд, поборювати повстання проти Гетьмана. Це в свій час стало вирішальним моментом в майбутньому митрополита. Після повалення Гетьманату, склалася парадоксальна ситуація: митрополит Антоній, противник Гетьмана, був репресований як його прихильник і ворог нової влади Директорії УНР.

Отже, однозначно утверджувалися нерозривні зв'язки з РПЦ і підлеглість патріаршій юрисдикції всієї УПЦ та кожного її ієрарха, а з іншого боку — визнання існуючої в Україні світської влади, з якою не можна не рахуватися. Даний принцип проводився на всіх рівнях і визначав основний напрям церковного життя й фактичну незмінність його суті.

Зазначимо також, що друга сесія Собору стала найпліднішою, на ній було вирішено чимало важливих загальних і конкретних питань. Саме тут найповніше проявилося протистояння національних та консервативних загальноросійських сил у православній церкві в Україні, демонструючи сильні і слабкі сторони, успіхи і невдачі супротивників, даючи повчальний урок нашим сучасникам.

Собор урочисто відкрився 7 червня 1918 року. На другу сесію Собору прибув спочатку 251 делегат, через тиждень роботи — 429, а загалом на Собор прибуло 502 представники. З них від єпархій: Київської — 122, Подільської —64, Полтавської — 60, Харківської — 58, Чернігівської — 53, Холмської — 7, Таврійської — 4, Курську єпархію представляв єпископ Білгородський Никодим, а православних Галичини — священик Йосиф Андрійович Готський. Повноваження багатьох осіб (82) не визнали дійсними. Для перевірки всіх повноважень створили мандатну комісію (20 чоловік і по представнику від кожної єпархії) на чолі з єпископом Митрофаном (Сумським). Окрім того, була утворена «Комісія внутрішнього розпорядку»

під головуванням єпископа Прокопія (15 чоловік) для підтримки порядку й дисципліни на Соборі.

Конкретна робота розпочалася 8 червня. В перший же день з урядовою декларацією про відносини між Церквою і Державою виступив міністр

ісповідань Василь Зіньківський. Зазначимо, що для уряду найважливішим було з'ясування статусу Церкви, її автономного устрою і встановлення церковного миру, а також пристосування церковного життя до нових умов та ідеології Української Держави. Під час обговорення декларації міністра було піднято і з'ясовано цілу низку загальних і конкретних проблем.

Під час роботи другого Собору, делегати розробили кілька проектів про Вище Церковне Управління в Україні, які жваво обговорювали та вносили поправки. Найвищим органом визнавався Собор, який мав скликатися раз на три роки і складатися з правлячих єпископів, вікаріїв, котрі їх заміщають, кліриків і мирян, обраних у єпархіях. Постійним органом вищої церковної влади мав бути Собор правлячих єпископів і Вища Церковна Рада. Собори єпископів мали відбуватися щороку, а між ними діяв Малий Собор єпископів. Вища Церковна Рада мала складатися з митрополита, трьох єпископів, чотирьох кліриків, п'яти мирян (останні обиралися Собором на три роки). Головою в обох органах було визначено Київського митрополита. Українська Держава могла лише контролювати казенні кошти, виділені церкві, і законність діяльності органів церковного управління. Головою УПЦ і єдиним посередником у відносинах церкви з державою визнавався Київський митрополит, котрий мав бути членом вищого світського державного органу.

З усіма поправками проект було прийнято 213 голосами (128 делегатів утрималися). Вже після голосування від української фракції Собору А. Павлюк зачитав підписану 52 особами заяву, де було сказано, що вони утрималися від голосування, бо проект «не відповідає національно-демократичному і соборно-правному устрою Церкви». Однак ця та інші заяви не вплинули на справу й лише додавалися до протоколу.

Одночасно на Соборі прийняли без обговорення «Проект штатів для

членів Вищої Церковної Ради і Священного Собору Єпископів», який майже дослівно повторював проект Всеросійського Церковного Собору (від 3 квітня 1918 р.) Тут ішлося лише про матеріальне утримання даних інституцій, що повністю перекладалося на Державну Скарбницю.

На останньому засіданні за пропозицією голови єпископа Пимена до всього цього додали надзвичайно важливу постанову, яка нейтралізувала на певний час задекларoване положення про автономію УПЦ. 11 липня, закриваючи II сесію, Собор прийняв постанову про обов'язковість розпоряджень Московського Собору й Патріарха для всіх православних України до того часу, поки будуть остаточно вирішені питання щодо статусу Церкви в Україні та її відносин з церквою в Росії.

Укладення угоди Гетьмана про федеративне об'єднання України з Росією, відхід німців, антигетьманський заколот та припинення діяльності Собору загальмували спроби українського уряду досягти порозуміння з проводом церкви у справі автокефалії.

Автокефалія Української Православної Церкви була проголошена тільки 1 січня 1919 року, законом Директорії УНР («Закон про вищий уряд Української автокефальної православної соборної церкви»). Державно-церковні зносини за цим законом будувалися на засадах, близьких до тих, що існували в Російській імперії до 1917 року. Найвищим органом автокефальної церкви проголошувався Всеукраїнський церковний собор, якому належить церковно-законодавча, судова та адміністративна влада. Ті ж постанови собору, які мали і церковне, і державне значення, або потребували видатків коштів з державної казни, підлягали затвердженню вищих державних органів. Для управління справами церкви створювався Український церковний синод, члени якого до скликання Всеукраїнського собору мали призначатися урядом УНР. До компетенції Синоду входили релігійні, адміністративні, господарські, освітні, контрольні та ревізійні питання . Було підкреслено, що «Українська автокефальна церква з її Синодом і духовною ієрархією ні в якій залежності від Всеросійського па-тріарха не перебуває».

Цей акт був визначною подією, але його повністю втілити в життя не вдалося, оскільки становище країни ставало надзвичайно важким. Щоправда, на початку січня відновило роботу Міністерство культів, яке очолив І. Липа. Міністр культів розіслав у всі єпархії телеграми з пропозицією не поминати в богослужіннях патріарха Тихона, митрополита Антонія та архієпископа Євлогія. Певним кроком до реалізації принципу автокефалії було і звернення Івана Липи до міністра закордонних справ УНР з проханням повідомити про проголошення автокефалії української церкви Константинопольський патріархат та інші автокефальні церкви.

Ухвалою Директорії наприкінці січня термін «Синод» був замінений назвою «Українська вища священна церковна рада» і було призначено її тимчасовий склад. До неї увійшли архієпископ Агапіт, протоієрей Василь Липківський, священик Макарій Крамаренко, священик Матеюк (від військового духовенства) та диякон О. Дурдуківський .

Проголошення 22 січня 1919 року акта злуки УНР і ЗУНР в одну державу поставило українських провідників перед фактом співіснування в одній державі двох українських традиційних церков — Православної та Греко-Католицької. В практичній площині Директорія відреагувала на це заснуванням української дипломатичної місії при Ватикані. В теоретичній площині обговорювалась можливість обрання Митрополита Андрія Шептицького на Київську митрополичу кафедру з наступним прийняттям православними унії і проголошенням Папою Українського Патріархату. Один із можливих авторів цієї ідеї В. Винниченко вважав, що таким чином вдасться відгородити Україну в конфесійному відношенні як від Польщі, так і від Росії.

Умови військового стану не дали Директорії можливості вповні здійснити проголошений законом проект автокефалії, не кажучи про більш контроверсійні ідеї Винниченка. Однак Директорія не полишала своїх намірів добитись визнання автокефалії української церкви вселенським пра-вослав'ям, передусім патріархом Константинопольським. З цього приводу в

липні 1919 р. розпочались переговори професора О. Лотоцького, який став на той час послом УНР у Туреччині, з доглядачем патріаршого престолу митрополитом Дорофієм. У результаті цих переговорів митрополит повідомляв уряд УНР, що через вакантність патріаршого престолу (патріарх Германос V за його германофільство був усунутий з посади в 1918 р., а вибо-ри нового патріарха турецький уряд проводити не дозволяв) визнання автокефалії української церкви відклалалося на пізніший період.

Тривалий відступ на захід військ УНР, а з ними — й уряду спричинив до того, що питання розбудови Української автокефальної церкви декларувалися, але не вирішувалися на ділі. Тільки осівши на польській території. Міністерство сповідань знову розгорнуло практичну діяльність. Перше засідання ради при міністрі сповідань у м. Тарнові відбулось 7 грудня. Основним на ньому було питання про проведення в життя автокефалії Української православної церкви. Вирішено було послати депутацію до Константинопольського патріархату, яка б інформувала його «про становище української церкви і розвіяла б ті наклепи, що розпускає чорносотенне духо-венство».

Перепони на шляху автокефалії спричинили до ряду ініціатив з боку голови Директорії С. Петлюри. Відомо, що він звертався до І. І. Огієнка з пропозицією «злуки її з іншими християнськими організаціями, що близько підходять до неї своїми догматами». Він мав тут на увазі передусім англіканство. Крім того, Петлюра радив розпочати зносини з архієпископом Юрієм (Ярошевським), якого патріарх Тихон призначив екзархом православної церкви у Польщі. Враховуючи ці побажання, рада при міністрі сповідань діяла в цьому напрямі.

14 червня 1922 р. собор єпископів православної церкви в Польщі вирішив не визнавати зверхності московського патріарха Тихона і йти шляхом утворення автокефалії православної церкви в Польщі. Ця акція увінчалась успіхом, константинопольський патріарх Григорій VII своїм «Томосом» від 13 листопада 1924 р. надав православній церкві в Польщі

статус автокефалії. Оскільки провідники УНР змушені були виїхати з Польщі в інші держави, то діячам УНР, які займались церковними справами, лишилось співпрацювати з новою церквою.

Після відходу Директорії 5 лютого 1919 р. Київ зайняли більшовицькі війська. Однак навіть у таких умовах церковно-визвольний рух в Україні не припинявся. Відновлює свою роботу керівний орган по організації укра-їнських парафій — ВПЦР. Тимчасовим головою цієї організації було обрано земського діяча Михайла Мороза, заступником — протоієрея Василя Липківського, а секретарем — Івана Тарасенка.

Невдовзі влада передала в користування віруючим української парафії Миколаївський собор на Печерську. На перше богослужіння, яке проводилося протоієреєм В. Липківським українською мовою, зібралось так багато народу, що «не тільки в соборі, а й навкруги його було тісно, весь народ плакав, слухаючи Апостола, Євангелія, псалми рідною мовою». Ця подія викликала значне пожвавлення у церковному житті не тільки Києва. Про бажання організувати українські православні парафії заявляла дедалі більша кількість віруючих. На реєстрацію до державних органів подавалися вже видрукувані в друкарні тексти «Статуту української православної парафії», розробленого ВПЦР.

У зв'язку із збільшенням кількості українських парафій ВПЦР вирішує створити Всеукраїнську спілку українських парафій, яка могла стати значним кроком на шляху створення Української автокефальної православної церкви.

Керівними органами ВСУП були ВПЦР, президія ВПЦР і ревізійна комісія. ВПЦР здійснювала керівництво всіма справами ВСУП і скликала свої збори, які могли бути Великі й Малі. Великі збори проводилися три рази на рік: на Покрову, на Різдво і на Великдень. При цьому Великі Покровські збори ВПЦР Спілки вважалися річними зборами ВПЦР. У Великих зборах брали участь всі члени ВПЦР. Малі ж збори скликалися за потребою.

Виконавчим органом Спілки була президія ВПЦР Спілки, яка репрезентувала їх у зносинах як з установами, так і з окремими особами.

Вона здійснювала прийом до Спілки нових членів, виконувала рішення збо-рів ВПЦР Спілки, доглядала за всіма інституціям ВПЦР, координувала грошові видатки. Що стосується ревізійної комісії, то вона обиралася на Великих Покровських зборах.

Від вересня до грудня 1919 р. Київ був під денікінською окупацією. Генерал Денікін проводив антиукраїнську політику: національний рух був для нього «зрадницьким», оскільки спрямований на розподіл «єдиної Росії». Репресії, які розпочались проти цього руху, не обминули й українських парафій. Разом з денікінськими військами до Києва повернувся відомий українофоб митрополит. Антоній. За його наказом в українських парафій були відібрані всі храми, а священикам, які вели службу у цих храмах, заборонено вести службу українською мовою і призначено над ними слідство і суд.

З відновленням радянської влади ВПЦР продовжувала свою роботу уже легально. Почали відкриватись нові парафії, які вливалися до ВСУП. ВПЦР розпочала шукати шлях для спільної роботи з єпископатом РПЦ. Ке-руючому Київської єпархії єпископові Назарію було направлено прохання зняти заборону на священиків українських парафін, яку наклав на них митрополит Антоній, який виїхав з Києва разом з військами Добровольчої ар-мії. Однак єпископ відповів, що цю заборону не може зняти без рішення суду. Коли ж ВПЦР стала вимагати проведення суду в стислі строки, то єпископ відповів, що це неможливо, оскільки відповідні справи забрав з собою єпископ Никодим, який виїхав разом з митрополитом Антонієм. Врешті, коли уже парафіяни Києва розпочали вимагати, щоб ця заборона була знята до Різдва Христового, єпископ Назарій, хоч і не зняв заборони, але приватно благословив кожного «забороненого» священика служити в українських храмах. Цим він, на думку лідерів ВПЦР, «яскраво зазначив, що ніякого канонічного ґрунту для заборони українських панотців не було, а було лише політиканство та єпископське самочинство».

5 травня 1920 р. ВПЦР зібралась на своє засідання, на якому було проголошено автокефалію Української православної церкви. Після цього

історичного рішення ВПЦР спрямовує свою роботу на створення власного єпископату. Тут сподівання члени ВПЦР покладали на Полтаву, де єпархію очолював архієпископ Парфеній (Левицький), який співчував українському церковному рухові й сам був його діяльним учасником у часи російської революції 1905— 1907 рр.

У зверненні ВПЦР до архієпископа Парфенія містилося прохання очолити Українську церкву. Переговори ВПЦР з архієпископом Парфенієм завершились успішно: 8 серпня 1920 р. він дав згоду очолити українську церкву. Повідомлення про це справило велике враження на віруючих. Процес українізації церков набрав нового піднесення.

Але умови життя хворого архієпископа були досить важкими. На нього постійно чинили тиск і оточуючі його ченці і священнослужителі Хресто-Воздвиженського монастиря, єпископи РПЦ в Україні. Але Парфеній вважав, що інтереси церкви потребують того, щоб патріарх благословив його чи іншого єпископа очолювати українську церкву.

Незважаючи на те, що ніякого благословення від патріарха так і не було дано, архієпископ Парфеній розпочав виконувати обов'язки — «догляд» за українськими парафіями. Було створено орган під назвою: Церковна рада при архієпископі Всеукраїнському Парфенії. Водночас ніяк не вирішувалось питання про поїздку владики Парфенія до Києва. Невирішеність питання не перешкоджала однак тому, що на службах Божих проголошувалось не ім'я патріарха Тихона, а всеукраїнського архієпископа Парфенія.

З метою організаційного оформлення української церкви і затвердження її основних підвалин ВПЦР прийняла рішення про скликання в жовтні 1921 р. Всеукраїнського церковного собору УАПЦ. Однак у цих намірах вона отримала серйозний спротив з боку ієрархів РПЦ в Україні, які намагалися будь-яким чином перешкодити процесові створення УАПЦ. Так, святий Собор єпископів всієї України на своєму засіданні 25 лютого 1921 р.

вирішив позбавити сану і виключити з духовного відомства протоієрея Василя Липківського. Це пояснювалося тим, що він не тільки не розкаявся у

тому, що зробив, але свідомо продовжував порушувати правила церкви.

Але підготовка до Всеукраїнського собору УАПЦ йшла повним ходом. Важливою ланкою на шляху до нього був Перший Український православний церковний собор Київщини.

Цей собор відкрився урочистим богослужінням в соборі Св. Софії в м. Києві. Цього дня було зареєстровано 445 делегатів і гостей. Найбільш представницькою була делегація від Київщини (168 осіб) та від м. Києва (141). З-поміж делегатів було 48 священиків, 8 дияконів, 30 дяків, усього — 86 служителів культу. Серед мирян, присутніх на соборі: 74 делегати були селянами, 35 — робітниками, 63 — вчителями, 4 — професорами.

Почесним головою собору було обрано протоієрея Василя Липківського, головою — Михайла Мороза. Слід зазначити, що на собор були запрошені всі православні ієрархи на чолі з екзархом Михайлом. Останній не тільки відмовився від запрошення, а й заявив, що всіх свя-щеннослужителів, які підуть на собор, буде позбавляти сану.

Оскільки на соборі не було ні одного єпископа, то найважливішим завданням було набуття власної ієрархії. На пленарному засіданні 21 жовтня для обрання єпископами УАПЦ були висунуті такі кандидатури: В. Чехівський, Н. Шараївський, І. Теодорович, С. Орлик, М. Маляревський і В. Липківський. Оскільки перші п'ять кандидатів зняли свої кандидатури, то в списку претендентів залишився тільки протоієрей В. Липківський. Го-лосування дало такі результати: «за» — 232 соборянини, «проти» — 5, при одному, що утримався. Видатний діяч церковно-визвольного руху в Україні став архієпископом Всеукраїнським і митрополитом Київським і всієї України.

Заступником митрополита на соборі було обрано протоієрея Нестора Шараївського. Окрім того, обрали єпископів для всіх губерній УРСР.

Серед документів, прийнятих собором, виділимо насамперед канони УАПЦ. У них було ухвалено «непохитно тримати православну християнську віру, стверджену на семи Вселенських соборах, що її прийняли наші предки за

св. Володимира». Визнавши за доцільні і «єдино можливі» правила вселенських та місцевих соборів, собор водночас застеріг, що «вимоги життя церкви... можуть виключати їх зо вжитку». Тому «єпископсько-самодержавний устрій церкви, що утворився під впливом... державно-монархічного ладу... має бути замінений устроєм церковно-соборноправним», а собор з одних єпископів має, бути замінений соборами з представників «від усієї православної людності». Була висунута ідея про утворення «всесвітньої єдиної соборної апостольської православної християнської церкви», в якій «підлягання церкви окремого народу бути не повинно». Собор визнав акт 1686 р. про віддання української церкви під керівництво Московського патріархату недійсним і аморальним. Недійсними були визнані також постанови Московського (1917—1918 рр.) і Всеукраїнського (1918 р.) Соборів як таких, що дбали про здійснення панування над церквою єпископату, органу, що затримав частки пансько-церковної влади. Канонами проголошувався всенародно-соборноправний устрій церкви. Собор закликав парафії відновлювати всі органи життя церкви, притаманні першим століттям християнства. У церковній службі УАПЦ вживається згідно з канонами жива українська мова, на яку потрібно негайно приступити перекладати книги.

Оцінюючи рішення Всеукраїнського церковного собору УАПЦ, можна констатувати, що вони були доленосними. Собор проголосив автокефалію православної церкви в Україні, її соборноправність й українізацію богослу-жіння. Повернення до джерел духовності українського народу, відродження стародавніх народних традицій, звичаїв та обрядів, можливість нести слово Боже народові його рідною мовою — все це привернуло до церкви не тільки масу віруючих, а й ще зовсім недавно байдужу, а то і вороже настроєну проти релігії інтелігенцію.

Щодо церковної політики уряду Західно-Української Народної Республіки, то вона практично не була задекларована, хоча Греко-Католицька Церква на практиці функціонувала як державна, а українсько-польській війні

були притаманні виразні конфесійні ознаки. Влада ЗУНР гарантувала усім громадянам республіки рівні права незалежно від їхнього віросповідання, національності тощо, але подібні гарантії були чимось звичайним у деклараціях усіх новостворюваних держав Східної Європи.

Підбиваючи підсумок заходам українських урядів 1917—1919 рр., слід зауважити, що вповні успішним виявився лише компромісний план гетьманської адміністрації щодо утворення Української Православної Церкви та проголошення і визнання її автономного статусу. Проблеми української православної автокефалії та взаємовідносин між Православною і Греко-Католицькою церквами були в цей час уперше поставлені на державному рівні, і деякі підходи до вирішення цих питань, вагомо вплинули на церковну політику незалежної України взірця 1991 року.

ЛІТЕРАТУРА:

1.Грушевський М. Культурно-національний рух в Україні ХУІ-ХУП ст. -К,1994.

2.Історія християнської церкви на Україні.- К.,1992.

3.Калінін Ю.А., Харьковщенко Є.А. Релігієзнавство.-К.,1998.

4.Левицький Ю.Коротка історія Київської / української / церкви.- Львів 1993.

5.Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любіцева 0.0. Географія релігій.-К.,1999.

6.ПанченкоП.П.Релігійні конфесії в Україні.-К.1993.

7.Релігія в духовному житті українського народу. Ред. Мороз О.Х.- К. 1994.

8.Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні ХІУ-ХУІ ст. -К,1994.

9.Уляновський В.І. Церква в українській державі 1917-20р.р-К.1997.

Лекція № 2.

Загальні положення. Мета вивчення

План:

Основний зміст.

Православна церква в 1920 – 1939 роках

Радянська релігійна політика бере свої початки з прийняття відомого декрету про відокремлення церкви від держави та школи від церкви (січень 1918 р.) і в головних своїх рисах вкладається у рамки «антицерковної» моделі побудови державно-церковних відносин. З 1920 по 1939 роки вона характеризується відкритою антирелігійною поставою держави, яка поборювала церкви всіма доступними їй засобами. Серед останніх чільне місце займали прямий тиск та репресії, сприяння розколам у церковному середовищі та натравлювання однієї церкви на іншу. Саме в цей час влада дозволила тимчасове існування Української Автокефальної Православної Церкви, яку вона використовувала для підриву позицій Московської Патрі-архії.

Оформившись організаційно у жовтні 1921 р. як самостійний церковний організм, УАПЦ одразу ж заявила про свій намір бути аполітичною організацією, займатись проблемами суто церковного і духовного характеру. Проте це не врятувало церкву від репресій в умовах по-будови більшовиками нової держави, в якій місця для церкви не залишалося.

Проте УАПЦ була не єдиною церквою в Україні, що зазнала значних утисків з боку влади. Не в кращому становищі були й інші православні церкви, що існували чи тільки утворилися на той час в Україні. Для цього більшовицькими лідерами була спровокована акція вилучення церковних і монастирських коштовностей. Паралельно з нею більшовиками проводилася кампанія по розколу православного духовенства. Її метою була підтримка так званої прогресивної частини кліру й утиску «реакційної». Завдяки підтримці влади розгорнувся обновленський рух, що трактувався в радянській літерату-рі як реакція парафіян та кліру на «антинародну» позицію патріарха Тихона.

Банкрутство тихонівщини начебто призвело до появи двох основних напрямів у православній церкві — тихонівського (староцерковники) та

обновленського. Останні відмовилися від політики ворожнечі з радянським ладом і виступили також за проведення внутрішньоцерковних реформ з метою «оновлення», пристосування церкви до нових суспільних умов, що виникли в країні.

Більш об'єктивною, на наш погляд, є думка, що розгортання обновленського руху відбулося завдяки значній підтримці партійно-державного апарату, якому було вигідно мати цілком лояльну до радянської влади православну церкву.

В Україні обновленський рух поширився, ймовірно, влітку 1922 р. Його парафії одразу ж опинилися під захистом органів ДПУ, інших партійно-державних органів. Всіляке заохочення обновленців не могло не супрово-джуватися утисками вірних патріарху Тихону кліриків. Однією із перших жертв у кампанії розгрому тихонівців в Україні став екзарх Михайло (Єрмаков). Попри його особисту лояльність щодо радянської влади, але зважаючи на виступ проти «Живої церкви», якою були представлені на перших порах обновленці в Україні, він був усунений від керівництва церквою 3 січня 1923 р. А через два дні екзарх був заарештований органами ДПУ. Митрополит був висланий до Москви, а згодом засланий у Туркестан. Подібна доля спіткала багатьох кліриків церкви.

Типовим явищем стає насильницька передача обновленцям православних храмів, які належали тихонівцям. Радянська влада навіть брала активну участь у підготовці собору обновленців у жовтні — грудні 1923 р., кошторис якого було затверджено на засіданні політбюро ЦК КП(б)У. З'їзд у Харкові утворив Українську синодальну церкву на чолі з митрополитом Пименом.

Антирелігійна комісія при ЦК КП(б)У і надалі «опікувала» обновленський рух в Україні. Про це свідчить постійне заслуховування у ЦК стану справ у цій церкві. Зокрема, зазначена комісія 1 березня 1925 р. поста-

новила через радянські, адміністративні та інші органи всіляко обмежувати діяльність тихонівців. Поряд з цим були встановлені всілякі

полегшення обновленцям — знижено податки, надано допомогу в пошуках приміщень тощо. На виконання цієї постанови всі види податків з парафій тихонівської орієнтації стягувалися у максимальних (не менше одного відсотка), а з обновленців - у мінімальних (не більше 0,25 відсотків) розмірах .

Проте всі спроби дискредитації прихильників тихонівської церкви не привели до бажаного для радянської влади занепаду цієї церкви. На початок 1925 р. патріаршої орієнтації продовжували дотримуватися майже 6 тис. парафій, а обновленської — вдвоє менше — близько 3 тис.

Паралельно з роботою щодо активізації обновленського руху як опозиції тихонівцям радянські владні структури не забували і про УАПЦ, на противагу якій було утворено і активно підтримано церковне угруповання з виразною ідеєю національно незалежної церкви. Його мали очолити «суворо канонічні», з точки зору віруючих, єпископи-українці. Розрахунок був зроблений на те, що значна частина віруючих негативно поставилася до нетрадиційної висвяти В. Липківського та інших єпископів УАПЦ.

Завдяки певній підготовчій роботі, що проводилася ДПУ, у червні 1925 р. у Лубнах Полтавської губернії було проведено організаційний Собор нового об'єднання, яке назвалося як Братське об'єднання українських автокефальних церков (БОУАЦ). Очолили нову церкву архієпископ Іоаникій та єпископи Павло (Погорілко), Сергій (Лабунцев), Сергій (Іваницький) та Феофіл (Булдовський). Щодо ставлення до інших православних угруповань, то лубенський Собор проголосив боротьбу з тихонівцямн та липківцями і лояльне ставлення до обновленства. За оцінками ДПУ, булдовщина (так за прізвищем одного з її лідерів в народі називали цей церковний рух) була лівим крилом тихонівщини, оскільки стала на «шлях активної діяльності у ставленні до радянської влади».

Сфера впливу БОУАЦ поширювалася в основному на Харківщину, Донеччину, Катеринославщину, Полтавщину, Чернігівщину та Поділля і в кращі для церкви часи її підтримували майже 2 тис. парафій.

На початку 1926 р. в інформаційній записці ДПУ до ЦК КП(б)У

зазначалося, що створення нового угруповання сприяло зміцненню обновленства, оскільки тихонівщина і липківщина змушені були зосередити свої зусилля на боротьбі з новим конкурентом. Зміцненню обновленства сприяли і постанови його Помісного Собору, який у травні 1925 р. проголосив автокефалію Української православної церкви на чолі з Синодом. У жовтні цього ж року цю автокефалію затвердив Всесоюзний Собор обновленців. Ці обставини сприяли зростанню громад обновленства — у січні 1926 р. їх кількість сягала вже трьох з половиною тисяч.

Проте наприкінці 20-х років інтерес до обновленського руху втратили не тільки віруючі, а й радянська влада, оскільки він не виправдав надій, які покладалися на цю течію, — РПЦ, попри великі втрати, продовжувала функціонувати і залишалася домінуючою церквою. Радянські органи змінили тактику і основні свої зусилля спрямували на «приручення» тихонівців. Не без допомоги влади наприкінці 1925 р. невелика група ієрархів утворила прорежимну Тимчасову вищу церковну раду, яку очолив колишній обновленець митрополит Сергій (Страгородський). 13 травня Рада сформувала тимчасовий патріарший священний Синод, який проголосив місцеблюстителем патріаршого престолу цього ж митрополита. Дуже швидко більшовики визнали цей церковний орган, адже вже з перших днів існування дана течія РПЦ повністю підтримала владу. Більше того, 29 липня 1927 р. Сергій і ще 8 архієреїв звернулися до кліру церкви з декларацією, в якій закликали або переглянути негативне ставлення до радянської влади, або ж відійти від церковних справ. Цим самим Сергій і його однодумці фактично освячували не тільки репресії проти дисидентів, а й той розгром церкви, який вчинили більшовики. І в ті часи багато хто називав цю фактично нову церкву сергіанською єрессю.

У березні 1929 р. більшовики взяли курс на створення єдиного церковного управління для всіх православних церков СРСР. Можливо, що була навіть таємна домовленість між владою та митрополитом Сергієм щодо цього.

Тому не дивно, що вже на початку 30-х років обновленців, як і представників інших релігійних напрямів, все частіше зараховували до табору контрреволюціонерів. Було заборонено випуск часопису «Український православний благовісник». А дещо пізніше, у вересні 1943 р., при призначенні на посаду голови новоутвореної Ради у справах Російської православної церкви, Г. Карпов отримав чітку вказівку від Й. Сталіна ліквідувати обновленську церкву і злити її громади з РПЦ. Проте аж до смерті у 1946 р. одного із фундаторів обновленства О. Введенського громади обновленців продовжували існувати, в тому числі в Україні.

З розгромом автокефального руху зник інтерес влади і до церковного угруповання, яке очолював єпископ Феофіл (Булдовський). Ця церква так і не змогла паралізувати діяльність УАПЦ і згодом почала зазнавати таких же утисків, як і остання. У зв'язку з такими обмеженнями керівний центр церкви був спочатку перенесений до Харкова, а згодом до Луганська. Коли у 1937 р. закрили останню церкву БОУАЦ, її глава повернувся до Харкова і повністю відійшов від церковних справ.

Значно важче було владним структурам «самоліквідовувати» УАПЦ, яка на перших порах свого розвитку розглядалася ЦК КП(б)У як альтернатива тихонівщині.

Але зростання впливу УАПЦ змусило владу по-новому глянути на цю церкву. Керівництво ЦК зазначало, зокрема, що «прихильники української автокефалії за свого зовнішнього демократизму ніскільки не ближчі нам, а, навпаки, саме через свої спроби примирення з українськими масами шкідливіші й небезпечніші як провідники у селянську масу національно-демокіратичних буржуазних ідей».

Ця оцінка перекреслювала всі намагання церковного керівництва унормувати правовий статус УАПЦ, зареєструвати її статут. Не допомагали цьому і декларативні заяви ВПЦР про лояльність до влади, оцінка більшо-вицького перевороту як «моральної справедливості» і т. ін. На церкву та її прихильників починаються гоніння: в газетах їх не характеризували

інакше, як «націонал-шовіністів», «самосвятів», «людей з петлюрівською фі-зіономією». УАПЦ звинувачувалася в прихильності до куркулів, яких вона нібито зібрала в церковних радах, у претензіях на керівництво громадсько-політичним життям села. ЦК КП(б)У 13 квітня 1925 р. поставило чітке завдання органам ДПУ «збирати матеріали про антирадянську поведінку керівників ВПЦР з метою публікацій їх у пресі. У практичній роботі посилити репресії стосовно автокефальної церкви».

Значної шкоди авторитету УАПЦ завдали суперечності між церковним братством «Жива церква» та ВПЦР. Братство виникло у 1920 р. і планувало займатися питаннями освіти, культурною та видавничою діяльністю. Наприкінці жовтня 1921 р. воно влилося, до складу УАПЦ. Наявні архівні документи свідчать, що братство, яке згодом реформувалося у Діяльно-Христову церкву (ДХЦ), було якщо не цілком створене за ініціативою ДПУ, то принаймні активно ним використане для послаблення УАПЦ. Це ж підтверджує й інформаційна записка ДПУ в ЦК КП(б)У, де зазначено, що «органами ДПУ були застосовані засоби для поглиблення розбіжностей між лідерами автокефальної ВПЦР — Липківським, Чехівським, Потієнком, Ярещенком — з одного боку, а з другого — з організаторами братства — єпископами Тарнавським, Бржосньовським та Янушевським. У результаті поглиблення розколу в Києві був організований керівний центр ДХЦ губернського масштабу. З цього часу липківці активно повели боротьбу з ДХЦ як з угрупованням, що намагається захопити керівництво автокефальною церквою у свої руки.

На початку 1925 р. ВПЦР передала справу керівників ДХЦ до Вищого церковного суду, який 11 лютого виключив їх зі складу УАПЦ. З цьогочасу

ДХЦ фактично діяла як окрема церковна структура, котра намагалася ак-тивно переводити до свого складу парафії УАПЦ. У жовтні 1925 р., не без допомоги ДПУ, в соборі Михайлівського монастиря у Києві розпочав роботу з'їзд прихильників ДХЦ. Серед делегатів було 3 єпископи, 22 священики та 151 мирянин. З'їзд прийняв політичну платформу ДХЦ, відому як «Церковне

кредо членів Українського православного братства «Діяльно-Христова церква». У документі закликалось до повної християнізації людства, до утворення з усіх трудівників, «знесилених, знеможених у боротьбі за право на життя й за щастя єдиної великої сім'ї».

З'їзд ДХЦ засудив керівництво УАПЦ і зажадав передачі церковної влади новообраній Раді Всеукраїнської спілки братських об'єднань, яку очолив К. Янушевський. Раді, яка ще називалася ВПЦР — ДХЦ, доручалося не пізніше травня 1926 р. скликати Другий Всеукраїнський православний собор УАПЦ.

Розкольницька акція ДХЦ отримала високу оцінку більшовицької преси. Зокрема, газети «Комуніст», «Правда» опублікували вітання учасників з'їзду до керівництва України, охарактеризували опозиціонерів ДХЦ як таких, що проводять дворушницьку політику щодо радвлади та мають зв'язки з контрреволюційними колами в Україні і за кордоном. Спростування, надіслані ВПЦР цим газетам, не були надруковані. Проте розмах руху ДХЦ далеко не відповідав тим завданням, які покладалися на нього органами ДПУ. У 1926 р. ДХЦ мала лише близько 300 парафій у восьми округах України. Інертність віруючих у підтримці ДХЦ змусила ДПУ навіть взяти церкву на своє утримання. Крім того, щомісяця виділялось 300 крб. 24 прямим агентам у середовищі ДХЦ і ще 300 — на їхні роз'їзди по Україні. Низький авторитет ДХЦ в народі і неможливість за допомогою цієї структури розкласти УАПЦ зсередини обумовили непотрібність для влади такої структури. Припинення підтримки, в т. ч. і фінансової, з боку ДПУ, призвело згодом до злиття громад ДХЦ з УАПЦ, яке було остаточно підтверджене 8 листопада 1927 р.

Таким чином, можемо констатувати, що робота партійних і державних органів по розколу і ліквідації православ'я як течії шляхом судових процесів з надуманим обвинуваченнями, всебічної підтримки різних опозиційних до патріаршої та автокефальної церков напрямів не мала бажаних для більшовиків результатів. Репресивні органи більшовиків змушені були повернутися до прямолінійних, погромних методів боротьби майже зі всіма

релігійними течіями. Дискримінація духовенства, повсякденні утиски з боку ДПУ відігравали не останню роль у тому, що багато священиків зрікалися духовного сану. У «Мартирології українських церков> наводяться такі дані про зречення духовного сану: 1927 — 1928 рр.—179 осіб, 1928—1929 рр.—439, 1929— 1930 рр. — майже 2000 ІИ. . Після гучної кампанії 1922 р. по «вилученню» (фактично грабунку) церков, з кінця 20-х років систематично нищаться церковні дзвони та руйнуються храми, закриваються монастирі. Так, в Україні було закрито молитовних будинків: у 1924— 1925 рр. — 46, 1926 р. — 29, 1927 р. — 58, 1928 р. — 97 1И,

Перешкоди у діяльності УАПЦ, яку керівник республіканської партійної організації Л. Каганович охарактеризував як буржуазно-націоналістичну організацію, виявлялися і в тому, що уряд протягом 2,5 років не давав згоди на проведення Великих зборів ВПЦР. У церкви відбирали храми, а кліриків безпідставно заарештовували. Зокрема, півтора місяця провели у в'язниці єпископи К. Малюшкевич, Ю. Жевченко, І. Павловський, майже три місяці пробув під арештом митрополит В. Липківський та інші. Уряд дав згоду на проведення Великих Покровських зборів ВПЦР лише тоді, коли отримав гарантії про засудження «нелояльних», «антирадянських» вчинків Президії ВПЦР. Це на деякий час зняло напруження у стосунках УАПЦ і влади — зареєстровано статут церкви, з січня 1927 р. почав виходити друком місячник «Церква і життя».

Проте це була лише видимість терпимого ставлення до церкви. Питання ліквідації УАПЦ ДПУ не знімало з порядку денного. Ієрархам церкви не дозволялося відвідувати церковні округи, все частіше відкривалися

кримінальні справи на кліриків та мирян церкви. Особливо активно проводилася дискредитація імені глави церкви — митрополита Василя (Липківського). Власне основною умовою владних структур для скликання Другого Всеукраїнського Православного Собору, що відбувся у жовтні 1927 р., була відставка митрополита. Собору нічого не залишалося — у разі ігнорування цієї вимоги зібрання негайно заборонили б. Після короткої

дискусії з Василя Липківського було знято «тягар митрополичого служіння». Така легкість, з якою Собор виконав вимогу влади, пояснюється і певним протистоянням глави церкви і ВПЦР, яку на той час очолював єпископ П. Ромоданів. Основна причина розбіжностей полягала в різному баченні ієрархами церкви і ВПЦР принципу соборноправності. Адже в УАПЦ цей принцип іноді зводився до охлократії, коли священик у громаді ставав найманим робітником, требовиконавцем. Це підривало авторитет кліриків та єпископату і викликало критику з боку митрополита. Липківський полишив активну церковну діяльність, але це не врятувало його від трагічного фіналу - засудження до розстрілу у 1937 р.

Починаючи з 1927 р., УАПЦ зазнає постійних втрат своїх кліриків, яким, як «організаторам куркульської революції», «петлюрівцям», «петлюрівським агітаторам в автокефальних рясах», виносяться вироки — від висилки до розстрілу. Широко була використана для нищення УАПЦ і сфабрикована справа Спілки визволення України (СВУ).

В січні 1930 р. було остаточно завершено розгром УАПЦ. 29-30 січня нашвидкуруч зібрані єпископи та близько 40 священиків оголосили себе надзвичайним собором. Делегати засудили «контрреволюційну» діяльність церкви за минуле десятиліття та ухвалили постанову про її саморозпуск. Цікаво, що «соборна» ухвала майже дослівно повторює доповідну ДПУ про УАПЦ, що була подана слідству в час проведення процесу над СВУ. Через місяць по закінченні собору був заарештований, а згодом засуджений до 8 років концтаборів митрополит Миколай (Борецький).

Одразу ж після закінчення собору за ініціативою архієпископа Київського Малюшкевича в приміщенні Української церковної ради відбулася нарада кліру та мирян, на якій йшлося про те, щоб не розпускати парафій ліквідованої УАПЦ і організувати нову українську церкву, більш лояльну і під іншою назвою. Ініціативна група утворила Всеукраїнський організаційний церковний комітет на чолі з архієпископом Іваном Павловським. Наявність ще досить значної кількості автокефальних парафій змусила, очевидно, владні

структури 9 червня 1930 р. дозволити цьому комітетові звернутися до уцілілих українських парафій і закликати їх об'єдна-тися в єдину церковну організацію. У листопаді пройшли єпархіальні собори, на яких обрано єпископів та священиків. Останні ж змушені були підписати декларацію про беззаперечну покору режимові й відмову від будь-якої політичної діяльності.

9—12 грудня 1930 р. у Києві відбувся надзвичайний собор. Делегати його ще раз засудили діяльність провідників УАПЦ, переглянули деякі положення, що були прийняті на соборі 1921 р. З назви церкви було вилучено слово «автокефальна». Главою УПЦ було обрано архієпископа Івана (Павловського) з титулом митрополита Харківського і всієї України. До Харкова, тогочасної столиці республіки, було перенесено і церковне управління. Коли 1934 р. Київ знову стає столицею, сюди, за розпорядженням влади, повернувся й І. Павловський. Але репресії проти кліру та вірних церкві не припинялися. У 1934—1935 рр. були закриті практично всі кафедральні храми. Незабаром митрополит переїхав до Черкас і припинив релігійну діяльність. На 1936 р. практично всі ще не ліквідовані владою автокефальні громади визнали над собою зверхність Російської православної церкви.

За логікою речей, відкритий погром майже всіх православних течій в Україні мав би пом'якшитися після березневої 1930 р. постанови ЦК ВКП(б) «Про боротьбу з викривленнями партлінії в колгоспному русі», у котрій зазначалося, що «ЦК вважає за необхідне усунути зовсім неприпустимі

викривлення партійної лінії в галузі боротьби з релігійними забобонами...». Але, як і більшість постанов радянської влади, цей документ був нічим іншим, як політичною декларацією, далекою від практичного втілення. З середини 30-х років набув розмаху новий політичний курс, котрий виявився сповна у трагічних і нечуваних репресіях. Обґрунтуванням цього курсу була теза Сталіна про загострення класової боротьби в міру розвитку соціалізму.

У вересні 1937 р. ЦК ВКП(б) спеціальним рішенням проголосив «безбожну п'ятирічку» — до кінця 1937 р. у СРСР мали бути ліквідовані всі

релігійні конфесії і навіть зовнішні прояви релігійності. Одна з головних ролей у виконанні цього завдання відводилася створеній ще у 1925 р. Спілці войовничих безвірників, яку очолював Омелян Ярославський. Але головну увагу владні структури зосередили саме на економічних утисках ду-ховенства. Разом з «куркулями» влада намагалася «розкуркулити і служителів культу». І це незаконне розкуркулення проводилося під виглядом податкового тиску. Служителів культу намагалися обкласти майже всіма податками у максимальних розмірах, щоб вони не могли виконати поставлені вимоги. І тоді у них конфісковувалося майно, а сім'ї виселялися.

Таким чином, ми можемо констатувати, що курс комуністичної партії та держави щодо православної церкви після захоплення України більшовицьким режимом визначався тут (як і в цілому по СРСР) партійними інтересами, політичними амбіціями партійного, та державного апарату, лівацькі настрої якого певною мірою обумовили нинішню дегуманізацію українського суспільства. Для виконання своїх завдань влада активно використовувала репресивно-каральний апарат. Наприкінці 30-х років можна говорити про практично повну ліквідацію православної церкви на території як радянської України, так і СРСР у цілому. З 1935 р. перестав функціо-нувати Священний Синод, більшість членів якого перебувала у в'язницях та концтаборах. На території радянської України не було жодного православного єпископа. Неприховано ворожий курс більшовиків щодо ре-лігії і церкви — характерна закономірність існування СРСР довоєнних років.

Також необхідно зазначити, що за урядування Української Центральної Ради, Гетьманату й Директорії в Україні не зазнав насильницької смерті жоден архієрей, навіть від рук анархістів. Натомість, при більшовиках лише упродовж 1918-1920 років у колишній Російській імперії було вбито 28 єпископів і митрополитів, тисячі священиків і загинули за віру та церкву близько 12 тисяч мирян. В 20-30 роках кількість репресованих, розстріляних священнослужителів владою сягає свого апогею. Досить сказати, що на весь Союз на початок 1939 р. залишалося лише близько 100 православних парафій і

на волі було лише чотири ієрархи — Сергій (Страгородський), Олексій (Симанський), Миколай (Ярушевич) і Сергій (Воскресенський).

ЛІТЕРАТУРА:

1.Грушевський М. Культурно-національний рух в Україні ХУІ-ХУП ст. -К,1994.

2.Історія християнської церкви на Україні.- К.,1992.

3.Калінін Ю.А., Харьковщенко Є.А. Релігієзнавство.-К.,1998.

4.Левицький Ю.Коротка історія Київської / української / церкви.- Львів 1993.

5.Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любіцева 0.0. Географія релігій.-К.,1999.

6.ПанченкоП.П.Релігійні конфесії в Україні.-К.1993.

7.Релігія в духовному житті українського народу. Ред. Мороз О.Х.- К. 1994.

8.Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні ХІУ-ХУІ ст. -К,1994.

9.Уляновський В.І. Церква в українській державі 1917-20р.р-К.1997.

Лекція № 3.

Загальні положення. Мета вивчення

План:

Основний зміст.

Церковне життя в Україні під час Другої Світової війни

З початком Другої світової війни від антицерковної політики більшовиків почала потерпати і приєднана у вересні 1939 р. Західна Україна. Зазначимо, що радянська історіографія всіляко викривляла змістовний аналіз відносин радянської держави і церкви у передвоєнні роки і подавала значне зниження релігійної активності віруючих православної церкви 1939—1941 рр. як наслідок соціалістичних перетворень. Проте, як це не парадоксально, навіть фашисти, в умовах зростаючого руху опору новим окупантам, в цілому були більше лояльними у ставленні до православної церкви і релігії взагалі, аніж

більшовики. Репресії останніх майже повністю паралізували діяльність церкви не тільки в Україні, а й по всьому СРСР.

На радянській території України у 1939 р. не було жодного єпископа, тоді як на захоплених радянськими військами західноукраїнських землях їх було п'ять - архієпископи Олександр (Іноземцев) та Олексій (Громадський, і єпископи Антоній (Марченко), Симон (Іванівський), Полікарп (Сікорський). Незважаючи на це, патріарший місцеблюститель митрополит Сергій віддав перевагу архієпископу (згодом митрополиту) Миколаю (Ярушевичу), надавши йому титул архієпископа Волинського і Луцького та екзарха Західної України і Західної Білорусії.

РПЦ одразу ж почала активно висвячувати нових єпископів, зокрема було висвячено єпископів Дамаскіна (Малюту) і Пантелеймона (Рудика). Така поспішність свідчить про те, що перед церквою було поставлене чітке завдання з боку радянських владних структур — сприяти асиміляції нових земель. Тобто на нових територіях паралельно відбувалися два процеси — зняття з реєстрації громад та репресії проти кліру церкви і уніфікація всіх уцілілих православних громад на платформі митрополита Сергія (Страгородського).

На приєднаних територіях одразу ж почав реалізовуватися традиційний курс комуністичної партії щодо церкви, хоча і в деяких специфічних виявах: непомірне оподаткування громад і священиків, конфіскація церковного

майна та земель, закриття храмів, арешти кліру тощо. Специфіка ж полягала в активному витісненні української мови з богослужінь, заміни її церковнослов'янською з російською вимовою. Одночасно чинився тиск на місцеве духовенство, архієреїв з метою їх переходу під юрисдикцію Московської патріархії. Тому незважаючи на те, що такий перехід — компетенція Помісного собору, на якому вирішувалося б питання про зміну церковної юрисдикції, у Кремлі вважали, що згоди архієпископа Олексія (Громадського), інших єпископів на перехід достатньо, аби перевести у своє підпорядкування всі релігійні громади. З-поміж українських єпископів лише

Олександр і Полікарп відмовилися підпорядкуватися Московській патріархії. Від розправи їх врятувала війна.

Але до нападу фашистської Німеччини повністю асимілювати нові парафії патріарша церква не встигла.

Нова окупаційна влада, виконуючи вимоги доктрини Розенберга про насадження антиросійських настроїв в Україні, на початку війни симпатизувала націоналістам та автокефальній церкві. Окрім того, фашисти сподівалися, що пожвавлення церковної діяльності, звернення до релігії відверне значну частину населення від активного опору новій владі, від участі у партизанській війні. Наказ не чинити перешкод поширенню впливу православ'я, не перешкоджати діяльності релігійних сект містився і в директиві начальника СД Гейдріха. Щоправда, шеф німецької контррозвідки вказував і на те, що сильна в адміністративному відношенні церква «теж не відповідає інтересам рейху».

Тому, на думку Д. Поспєловського та багатьох інших дослідників, поки націоналістичний рух збуджував антиросійські почуття, він підтримувався окупаційною владою. Але коли він став виходити з-під контролю, коли став чимось більшим, аніж інструмент для виконання певних завдань, німці дозволили паралельний розвиток і ненаціоналістичних формувань, в т. ч. Автономної православної церкви (АПЦ), незважаючи на визнання останньою протекторату московського митрополита Сергія.

Взаємовідносини німецького окупаційного режиму і православних церков в Україні не були однаковими протягом окупації і залежно від успіхів чи невдач воюючих сторін еволюціонували від дуже лояльного ставлення фашистів до церкви та підтримки церквою нового режиму до відкритих репресій щодо кліру та мирян і підтримки останніми антифашистського руху. Ю. Волошин та деякі інші дослідники розрізняють три періоди у становищі православних церков в умовах німецької окупації. Перший — від початку окупації до червня 1942 р. — найбільш сприятливий період, в який активно відкривалися закриті більшовиками церкви, відновлювалися церковні ради,

єпархіальні управління, богословські курси тощо. Нові окупанти сприймали-ся, особливо в Західній Україні, як визволителі, що допоможуть становленню і церкви, і держави. Другий період, який тривав з червня і до кінця 1942 р., був пов'язаний з активним втручанням німецької влади у церковне життя, з намаганням максимально використати потенціал церкви для боротьби з рухом опору, для вивезення молоді до Німеччини тощо. На території рейхскомісаріату «Україна» нові відносини влади і церкви закріплювалися розпорядженням Е. Коха «Про правові відносини релігійних організацій». В цей період змінюються і настрої духовенства, в т. ч. ієрархів церкви до влади. Третій період охоплює 1943 р. (до кінця окупації), характеризується повним підпорядкуванням церкви окупаційній владі. Участь кліру в антифашистському русі чи навіть співчуття до нього жорстоко каралися загарбниками.

Ці періоди є до певної міри умовними, оскільки у чотирьох адміністративних частинах України, на які вона була поділена (рейхскомісаріат «Україна» Трансністрія, «дистрикт» Галіціон (Галичина) у складі Краківського генерал-губернаторства та територія під владою військової адміністрації (Слобожанщина і Донбас), політика фашистів у сфері релігії мала свої особливості, що відбивалося і на житті церкви. Так, найбільш жорстокі репресії були в рейхскомісаріаті, значно менший тиск на

церкву чинився на територіях, підконтрольних військовій адміністрації та в румунській зоні.

Прийшовши в Україну, німецькі та румунські війська, як вже було зазначено, намагалися максимально враховувати бажання віруючих, які при радянській владі були позбавлені можливості задовольняти свої релігійні потреби. Окрім того, тягар війни, страждання та горе провокували у багатьох людей потребу у такій розраді, якою є релігія. Це стало додатковим стимулом для масового відкриття і відбудови зруйнованих храмів. Проте ця велика організаційна робота, звичайно ж, не могла бути поза контролем влади, яка ретельно стежила за тим, щоб церкви не займалися політичною діяльністю.

Так, на початку грудня 1941 р. головний штаб збройних сил Німеччини направив інструкцію про поводження з українським населенням, в якій зазначалося: «Українська автокефальна церква, а також інші віросповідання не забороняються, поки вони не займаються політичною діяльністю. Необхідно однак не допускати, щоб колишні місця відправлення релігійного культу перетворювалися на місця паломництва, а тим самим на центри автономного руху».

Німецькі спецслужби вже наприкінці 1941 р. все частіше у своїх звітах починають звинувачувати у політичній діяльності УАПЦ. З ідеологічних міркувань цей факт замовчувався в радянській історіографії або ж подавався у різко негативному висвітленні. А тим часом Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія користувалися симпатією значної частини духовенства та віруючих, що непокоїло як німецькі окупаційні власті, так і радянське керівництво. Проблема церкви теж була однією з основних у програмних положеннях ОУН — УПА. Так, у листівці за назвою «За що бореться УПА?» проголошувалося, що завданням є боротьба за «вільне визнання і виконання культів, які не суперечать громадянській моралі» та за «відокремлення церковних організацій від держави». Тому органи НКВС мали завдання інформувати вищі партійні органи про стан релігійних справ та настрої віруючих на окупованій території. Досить було

розповсюджувати тексти Біблії чи Євангелія українською мовою, щоб опинитися в таємних чорних списках «націоналістів», «шовіністів» тощо. Те, що релігійне життя в Україні навіть за часів гітлерівської навали було предметом пильної уваги ЦК КП(б)У, органів безпеки та внутрішніх справ, свідчить, що боротьба з церковними інституціями становила важливу ланку в діяльності тоталітарної системи.

За православною традицією автокефалія церкви тісно пов'язана із самостійним державництвом. Тому з приходом німецьких військ відродження УАПЦ бачилося українцям як наслідок становлення власної держави. Тому Акт проголошення 30 червня 1941 р. у Львові незалежної Української держави

викликав позитивну реакцію проукраїнські налаштованих ієрархів.

Ідею автокефалії православної церкви в Україні підтримала і сформована за дозволом рейхскомісара Е. Коха Українська рада довір'я, яку очолював С. Скрипник. Ця найбільша громадська організація Волині провела 31 серпня — 1 вересня 1941 р. у м. Рівному нараду, на якій одним з головних було питання про становище православ'я на Волині та землях, «звільнених» уже від безбожницької влади Москви». Учасники наради прийняли ухвалу, в якій наголошували, що церква в Україні як могутній фактор національно-релігійного і морального виховання народу має бути церквою національною, українською. Такою православна церква може бути тільки тоді, коли вона буде незалежною, автокефальною. Стоячи на ґрунті закону 1 січня 1919 р. як державного акта, яким встановлено автокефалію Української православної церкви, Рада довір'я стверджувала, що осередок церковної ради «незалежної церкви не може перебувати в руках чужих по крові ієрархів та поза межами національної території. А тому Рада довір'я рішуче протестувала проти вся-ких спроб залишити Українську православну церкву в полоні московському, а також і проти спроб підпорядкувати українську церкву чужій Варшаві і сумної пам'яті Варшавській митрополії.

До часу скликання Всеукраїнського церковного собору на підставі закону 1 січня 1919 р. Рада довір'я вважала за необхідне обрати тимчасову адміністрацію УПЦ на звільнених теренах, яка, будучи українською за своїм складом, вела б справи церкви із забезпеченням національного її характеру та скликала б Всеукраїнський церковний собор у Києві.

Кандидатом на главу новоствореної УАПЦ був архієпископ Іларіон (Огієнко) — за нього висловились практично всі громадські та церковні організації окупованої німецькими військами України і навіть першоієрарх Української греко-католицької церкви митрополит А. Шептицький. Але окупанти, керуючись директивами своїх керівників на недопущення утворення єдиної церкви, не дозволили Іларіону залишити Польщу. Тому на деякий час питання про главу УАПЦ залишилося відкритим.

Сильні автокефальні настрої були і на Харківщині. Зокрема, церковна комісія при громадському комітеті м. Харкова, обговорюючи питання про церковну політику на окупованій території, ухвалила 20 листопада 1941 р. постанову, за якою «...в Україні має існувати єдина церква, автокефальна, виходячи з принципу не територіально-національного, а територіально-державного. Україна держава, в якій є Українська автокефальна церква». Комісія констатувала також, що церковний розкол, внутрішньоцерковна боротьба — явища неприпустимі. Кандидатом на предстоятеля церкви ко-місія також пропонувала митрополита Іларіона.

Паралельно з ідеєю автокефалії в Україні оформлювалася й ідея єдності, хоча й формальної, з Російською православною церквою. В умовах відносної церковної свободи, яка існувала на початку війни, єпископи РПЦ не відмовилися від підлеглості Москві (окрім іншого, цей факт свідчить і про вміння чекістів добирати кадри та працювати з ними). 18 серпня 1941 р. на таємному соборі у Почаївській лаврі архієпископ Олексій (Громадський) разом з архієпископом Симоном (Івановським) та єпископами Пантелеймоном (Рудиком) і Веніаміном (Новицьким) ухвалили залишитися у канонічній підлеглості РПЦ на правах автономії. Зазначимо, що таке рішення

ієрархів ґрунтувалося не лише на їхніх особистих симпатіях до РПЦ як до канонічної, а й на бажанні досить значної частини православних віруючих та кліру, які підтримали новоутворену церкву.

Підставою для утворення церкви слугувала постанова Помісного Собору РПЦ 1917—1918 рр. про визнання автономною православної церкви в Україні. Собор у Почаєві ухвалив: «1. До Помісного собору православної церкви в Україні в складі ієрархів, духовенства і мирян ввести українську церкву і її ієрархів в канонічну залежність від церкви російської. 2. Повернути українській церкві права автономії і автономного управління. 3. Надати старшому із наявних ієрархів православної церкви їв Україні архієпископу Олексію права обласного митрополита. 4. Вважати екзархат у Західній Україні таким, що припинив своє існування, а екзарха митрополита Миколая, що

покинув свій екзархат, єпархію Волинську і священноархімандритство у Почаївській лаврі в час великої небезпеки, втратившим свої повноваження як по екзархату, так і по єпархії та лаврі».

І. Власовський слушно зауважує, що, визнавши себе канонічно незалежним від московського патріарха, обласний собор єпископів 18 серпня 1941 р. не мав права скасовувати екзархат та звільняти митрополита Миколая з посади екзарха РПЦ на західноукраїнських та західнобілоруських землях. Цим започатковувався конфлікт із Московською патріархією та вносився розкол у саме православ'я на українських землях. Рішення собору єпископів не підтримав архієпископ Луцький і Ковельський Полікарп та його прихильники. Останній, до речі, не брав участі в ньому, хоча і направив листа з побажанням успіху в роботі.

Отже, Автономна православна церква на перших порах була в значно кращому становищі, ніж автокефальний рух. В її юрисдикції залишилися дві лаври — Київська та Почаївська, практично всі монастирі та значна частина храмів. На осінь 1941 р. ієрархія церкви складалася із шести єпископів — приєдналися ще два архієпископи — Антоній (Марченко) та Дамаскин

(Малюта). На цьому зростання церкви не припинилося — на осінь 1942 р. (до німецької заборони на висвяту) в церкві було уже 16 єпископів.

Питання про главу цієї церкви теж було відкритим аж до її грудневого собору. Архієпископ Олексій, намагаючись розширити вплив Автономної православної церкви, пробував заручитися підтримкою архієпископа Іларіона, котрий перебував у юрисдикції митрополита Варшавського Діонисія. І. Власовський свідчить, що Олексій з цією метою навіть їздив до Холму на початку грудня 1941 р.

Після відвідин Києва восени 1941 р. архієпископ Олексій скликав на 8 грудня 1941 р. собор єпископів, на якому було прийнято ухвалу, де зазначалось: «Церковне життя столиці України помаленьку налагоджується, але помічається, що беруть гору у тому житті самосвяти. Вони засіли в Церковній раді, вони захопили Андріївський собор і готуються взяти в свої

руки й інші історичні святині м. Києва. З розмов із представниками міської української влади, а також і самосвятів вдалося з'ясувати, що влада не хоче церковного розколу, та й самі самосвяти пішли б на згоду, коли б на київській кафедрі тепер же опинився єпископ, переповнений високими національними почуттями і відомий своєю довголітньою працею на користь Української православної церкви. Високопреосвященний голова собору єпископів вважає, що найбільш підходить на таку роль Високопреосвященний Іларіон, архієпископ Холмський і Підляський, якого слід би негайно запросити на київську кафедру».

Архієпископ Іларіон у листі від 26 грудня 1941 р. дав згоду. Проте вона запізнилася, бо собор єпископів АПЦ ще 9 грудня проголосив архієпископа Олексія митрополитом Волинським і Житомирським та екзархом всієї України. Факт проголошення останнього митрополитом не визнали не тільки архієпископ Полікарп і його однодумці, а і митрополит Харківський та Охтирський Феофіл Булдовський, про що мовитиметься далі. Деякі дослідники даної проблеми звинувачували новообраного митрополита у нещирості, коли він говорив про необхідність обрання Іларіона. Але, окрім

цього, проти кандидатури Іларіона виступали й окупаційні власті, вважаючи його шовіністом. Цим актом проголошення нового екзарха України автономна церква унеможливлювала і визнання з боку Московської патріархії — в Москві перебував «старий» екзарх — Миколай (Ярушевич). Німецька ж влада, керуючись проголошеним нею принципом свободи віросповідання, визнала Автономну православну церкву.

Своїми рішеннями на перших двох соборах Автономна церква, на наш погляд, припустилася ряду помилок, яких на той час можна було і уникнути. Зокрема, церква не визнавала хіротоній священиків, що були висвячені у 20—30-х роках. Синодальних священиків, наприклад, приймали лише через покаяння, обновленців — через публічне покаяння в храмах, липківців взагалі не приймали. Декларована єдність з Московською патріархією (яка підтримала радянський режим в роки війни) відштовхувала багатьох

антибільшовицьки налаштованих кліриків та парафіян.

Різко негативна реакція окупаційної влади на Акт проголошення Української держави та на будь-які інші самостійницькі дії, змусила українських патріотів шукати можливості побудови Української православної церкви на церковно-правових засадах, що на той час означало відновлення церковного зв'язку з главою Польської православної церкви митрополитом Діонисієм (Ве-лединським). Однією з причин цього було і те, що багато церковних рад не визнавали за Автономною церквою ролі конструктивного чинника у розбудові українського православ'я. Так, 13 грудня 1941 р. у м. Рівному відбулася нарада представників церковних рад Волині, на якій було ухвалено рішуче виступити проти неканонічної і надзвичайно шкідливої для Української православної церкви діяльності архієпископа Кременецького Олексія і оточуючих його єпископів з висвітленням цієї справи, тяжкого стану церковного життя і просити його блаженство (митрополита Діонисія) призначити адміністратором православної церкви на звільнених землях України єдиного по цей бік річки Буг єпископа-українця Полікарпа, архієпископа Луцького і Ковельського.

Митрополит Діонисій радо відгукнувся на прохання українських церковно-громадських кіл благословити відродження незалежної Української православної церкви. Діонисій навіть їздив до Константинопольського патріарха Веніаміна з проханням благословити встановлення церковного порядку на окупованій території України. Останній підтримав Діонисія на тій підставі, що рішення тогочасного Константинопольського патріарха про приєднання Київської митрополії до Московської патріархії від 1686 р було неканонічним.

11 серпня 1941 р. Діонисій направив листа архієпископам Олександру та Олексію і єпископу Полікарпу, яким відновлював канонічні зв'язки з Польською автокефальною православною церквою та встановлював 4 єпархії: Поліську, Кременецьку, Луцьку, Житомирську. В цьому ж листі зазначалося, що єпископ Полікарп підносився в сан архієпископа. Декретом від 24 грудня

1941 р. митрополит Діонисій призначив архієпископа Полікарпа «тимчасовим адміністратором православної Автокефальної церкви на звільнених землях України».

Зайнятися безпосередньою роботою для проведення собору єпископів східних земель та проголошення Української автокефальної православної церкви настоятель УАПЦ не міг — фашистів не влаштовувала сильна об'-єднана православна церква. Була навіть пряма вказівка Гітлера, яка забороняла утворення єдиних церков. Зокрема, фюрер проголошував, що інтересам рейху «відповідало б таке положення, при якому кожне село мало б власну секту, де розвивались би свої власні уявлення про Бога. Навіть, якщо у цьому випадку в окремих селах виникнуть шаманські культи...». Тому закономірно, що, як і у випадку із Іларіоном, митрополитові заборонили виїжджати за межі окупованої Польщі.

Незважаючи на потужний автокефальний рух в Україні та на підтримку Діонисія, організаційне становлення УАПЦ відбулося вже у 1942 р. — на Пінському соборі 7—10 лютого. На той час окупаційна влада уже визнала архієпископа Полікарпа адміністратором церкви. 24 січня 1942 р. він був

прийнятий у рейхскомісаріаті України в м. Рівному (лише 25 лютого такого ж прийому удостоївся митрополит Олексій). Висловлюючи сподівання на по-дальше співробітництво, архієпископ Полікарп у своєму посланні рейхскомісару Коху зазначав: «Зверхником церковної влади святої православної церкви, на підставі діючих правно-канонічних актів і основ мене призначено адміністратором православної церкви на звільнених від більшовиків українських землях. Доводячи про це до відома вашої екселенції як найвищого представника німецької влади в Україні і перебираючи в свої руки духовну опіку над православною українською людністю, а тим самим і відповідальність перед Богом, історією і владою, вважаю своїм обов'язком підкреслити повну свідомість великої жертви крові, крові героїчного німецького вояка, ціною якої осягнемо звільнення згаданих земель від московсько-жидівської влади, влади нечуваних насильників і варварів, що

загрожували протягом довгого часу спокою і культурі цілого світу, а пере-дусім Європі».

Проте визнання владою Полікарпа як адміністратора аж ніяк не означало, що окупанти знімуть заборону відвідувати Україну православним єпископам цієї церкви. Проблему єпископату церкви Полікарп мав вирішити сам. І допомогу у цій справі він отримав від архієпископа Пінського і Поліського Олександра (Іноземцева). Пінський Собор, що проходив з благословення митрополита Діонисія, вирішив два найважливіші питання, які в подальшому запобігли розколу автокефального руху в Україні. Перше питання — висвячення на єпископа Уманського Ігоря (Губи) і на єпископа Чигиринського Никанора (Абрамовича). Друге — прийняття до УАПЦ кліру автокефальної церкви, що була заснована у 1921 р. «у сущім сані згідно з чином, установленим у святій православній східній церкві». Останнє рішення, на думку деяких дослідників, підірвало канонічні засади УАПЦ формації 1941—1942 рр. і відштовхнуло від неї інші православні церкви. На наш погляд, ці твердження безпідставні, оскільки методи висвячення ієрархів, багато нововведень, прийнятих на соборі 1921 р. не були взяті на

службу в новій УАПЦ. Мова йшла лише про конкретних людей — єпископів (яких, до речі, на той час в Україні не було) та кілька десятків священиків, приєднання яких навряд чи могло вплинути на міжнародний імідж церкви. До того ж, вони і не могли бути пересвячені, оскільки таїнство священства не здійснюється двічі.

Так завершилось становлення двох основних центрів Українського православ'я, кожен із яких вів нелегку місіонерську роботу, займався підготовкою кадрів тощо, не забуваючи при цьому давати негативну оцінку опонентам. Але ці православні осередки не були єдиними в Україні. На деяких територіях відновилася діяльність і «Живої церкви». Але той факт, що ця церква свого часу активно підтримувалася радянськими спецслужбами, став причиною гонінь на її прихильників новою владою. Більше того — на початку окупації фашисти розстріляли 2 єпископів та 8 священиків цієї церкви. Це

призвело до того, що громади обновленців стали маскуватися — приєднуватися до однієї з дозволених владою юрисдикцій. Іншим, незалежним на перших порах православним центром стає Харківщина — про це мова йтиме далі.

Цікаво простежити у цьому відношенні релігійне життя в регіонах. Так, в окупованому Києві місцеві власті запровадили обов'язкову реєстрацію всіх колишніх священиків, ченців та черниць. Православне населення Києва наприкінці вересня 1941 р., невдовзі після зайняття міста німцями, відновили діяльність орієнтованої на автокефалію Всеукраїнської православної цер-ковної ради (ВПЦР). У жовтні до ВПЦР приєдналися представники всіх відновлених православних парафій міста. Проте в грудні 1941 р. у Київ прибув єпископ автономної церкви Пантелеймон, який одразу ж перехопив ініціативу у автокефалістів. У результаті його активної діяльності переважна більшість громад опинилася під юрисдикцією автономної церкви.

ВПЦР одразу ж після призначення адміністратора УАПЦ почала домагатися українського єпископа для Київщини. Розуміння важливості Києва для розбудови УАПЦ спонукало архієпископа Полікарпа одразу ж після Пінського Собору направити в місто обох висвячених єпископів — Никанора та Ігоря.

Водночас поява у середині березня 1942 р. у Києві ієрархів УАПЦ спричинила розкол віруючих та боротьбу між духовенством. Вже 18 березня 1942 р. єпископ автономної церкви Пантелеймон випустив відозву, в якій звинуватив опонентів у неканонічності та закликав віруючих не визнавати Никанора та Ігоря як православних архієреїв. Обопільна неприязнь безпосередньо впливала на мирян, підривала успіх християнської місії. Ці-каво й те, що послідовники того чи іншого напряму приписували противникам співробітництво з фашистами та зневагу останніх до своєї ж церкви.

До новоприбулих єпископів УАПЦ неприхильно поставились і владні структури. Генерал-комісар Київської округи і штадтс-комісар Києва

відмовилися прийняти архієреїв на тій підставі, що у Києві достатньо одного єпископа Пантелеймона. Потім, погодившись на перебування єпископа Никанора, всіляко дошкуляли йому. УАПЦ дісталися Андріївський собор та 2 церкви, тоді як автономна церква мала 8 монастирів та 14 храмів. Вона отримала приміщення духовної консисторії, де розміщувалася розпущена у лютому 1942 р. ВПЦР. Про ставлення фашистів до УАПЦ свідчить і лист головнокомандувача поліції безпеки і СД Томаса до команд СС та поліції у Києві, Житомирі, Миколаєві і Дніпропетровську від 11 лютого 1942 р. про організацію перешкод утворенню загальноукраїнської Автокефальної церкви. УАПЦ не дозволили відправляти служби в українській святині — Софійському соборі.

Слід відзначити велику організаційну роботу єпископа Никанора, який багато зробив для поширення УАПЦ на східні землі. Йому були надані повноваження заступника адміністратора УАПЦ на Східній Україні. Для ефективнішої праці Никанор утворив у квітні 1942 р. Вище церковне управління (ВЦУ), яке очолив Р. Мельниченко. ВЦУ мало чотири відділи —

адміністративний, господарчий, освітній, юридичний і досить швидко нала-годило зв'язки з церковними установами інших міст.

Проте для розширення УАПЦ в Україні потрібна була значно більша кількість єпископів, які висвячували б нових священиків, проводили організаційну, освітню та іншу роботу. Адже навіть при самовідданій праці два єпископи (Никанор та Ігор) змогли висвятити за три місяці лише 103 священики, що для України надзвичайно мало і могло задовольняти лише територію Київської області.

Більш кардинально проблему кадрів мав вирішити другий собор УАПЦ, який відбувся у Києві 9 — 17 травня. На соборі владик Ігоря та Никанора піднесено до сану архієпископів і висвячено на єпископів Григорія (Огійчука), Мануїла (Тарнавського), Михайла (Хорошого), Мстислава (Скрипника), Сильвестра (Гаєвського) та Фотія (Тимощука). Важливо, що проголосивши митрополита Діонисія місцеблюстителем Київського митрополичого

престолу, УАПЦ фактично встановила канонічні зв'язки з Константинопольським патріархатом.

Німецьку владу злякала така активність автокефалістів і уже 26 травня рейхскомісаріат наказав не проводити висвят без дозволу влади. Проте потреби церкви змусили ієрархів піти на порушення цієї вказівки і влітку 1942 р. було хіротонізовано ще чотирьох ієрархів — єпископа Черкаського Володимира (Мальця), Дубнівського В'ячеслава (Лісницького), Січеславського Геннадія (Шиприкевича), Заславського Платона (Артем'юка). Це викликало гнів німецького командування і у вересні остаточно були заборонені єпископські хіротонії — вже до кінця окупації УАПЦ змогла висвятити ще лише одного єпископа — Сергія на мелітопольську кафедру.

В розбудові УАПЦ велику роль відіграв єпископ Переяславський Мстислав (Скрипник), якого наприкінці травня 1942 р. було призначено вікарієм архієпископа Никанора, а, отже, і його заступником у місіонерській діяльності на сході України. Найбільшим успіхом Мстислава слід вважати згоду митрополита Феофіла (Булдовського) на приєднання до УАПЦ. Після

закриття у 1937 р. останньої парафії Соборно-єпископської церкви митрополит чудом вижив у роки репресій і зовсім відійшов від церковних справ. Коли з приходом німецьких військ Харків стає одним із центрів релігійного життя, 77-річний митрополит повернувся у листопаді 1941 р. до церковної діяльності.

Тут слід сказати, що після окупації у складі міської управи був утворений релігійний відділ. Його очолив Лебединський, який, мало що розуміючи у церковних справах, залучив консультантом колишнього голову ВПЦР УАПЦ В. Потієнка. Одночасно українські громадські організації створювали різноманітні церковні комісії. Так, нарком внутрішніх справ УРСР Сергієнко з інформації першому секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову від 24 березня 1943 р. писав, що з самого початку організації церковного життя українські націоналісти м. Харкова поряд із створенням неофіційних комісій з керівництва різними громадсько-політичними та адміністративними

справами, утворили церковну комісію, яка, як і всі інші комісії, була підпорядкована так званому громадському комітетові.

Міська управа, в якій переважали прихильники автокефальної церкви, зареєструвала в обов'язковому порядку колишніх священиків, дозволила відкривати храми, яких, до речі, придатних для богослужіння у місті було лише два (уже на весну 1942 р, діяло 18).

Отримавши дозвіл, митрополит Феофіл почав проводити богослужіння в першій відкритій у Харкові Гольбергівській церкві. Проте одразу ж виник конфлікт з проукраїнськи налаштованим церковним активом через відмову поминати як главу української церкви митрополита Василя (Липківського), розстріляного більшовиками у 1937 р.

Невдовзі після, реєстрації у релігійному відділі відбулася зустріч митрополита Феофіла з німецьким генералом Баумом та доктором богослов'я Вагнером. Під час тривалої бесіди митрополит погодився очолити церковне управління канонічного спрямування. Одразу ж після цього Феофіл зайнявся організацією єпархіального управління, яке з січня 1942 р. почало

функціонувати. Митрополит повністю контролював церковне життя міста, благословляв відкриття храмів, призначав священиків на парафії тощо. Тим часом у Харкові, як і в західних областях, Києві намітився розкол. Йдеться про досить прохолодні стосунки митрополита з релігійним відділом міської управи, членами «Громадського комітету», «Просвіти», котрі були прихильниками УАПЦ, утвореної в жовтні 1921 р. на чолі з митрополитом Василем (Липківським). Вони намагалися завоювати більшість місць в єпархіальному управлінні, диктувати архієрею свої умови, скасовувати його розпорядження. Так, релігійний відділ без згоди Феофіла розіслав циркуляр, зміст якого суперечив поглядам ієрарха. У ньому, зокрема, говорилось, що в Україні існує єдина УАПЦ з єдиним церковним управлінням. У всіх парафіях в Україні богослужіння має проводитись українською мовою. За наявності в громаді більше 80 % росіян богослужіння може проводитися церковнослов'янською мовою з українською вимовою. Циркуляр вводив у

всій Харківській області єдине молитовне поминання архієпископа Василя (Липківського), митрополита Київського і всієї України. Булдовського зміст циркуляра не влаштовував через внесення у поминання на перше місце митрополита Василя, а його на друге, та й то не як митрополита всієї Ук-раїни, а лише як митрополита Харківського і Охтирського. Згодом Феофіл взагалі заборонив згадувати Липківського. Однак у цілому митрополит Феофіл схилявся до ідеї автокефальної церкви, займаючи помірковані позиції, відмежовуючись водночас від УАПЦ, очолюваної архієпископом Полікарпом.

Таким чином, у Харкові на початку 1942 р. сформувався центр православ'я на чолі з митрополитом Феофілом (Булдовським). Причому юрисдикція митрополита поширювалася приблизно на 400 громад: у Харківській близько 200, Ворошиловградській, Полтавській, Сталінській, Сумській і навіть Воронезькій та Курській областях. Успіхи митрополита Феофіла пояснюються багатьма факторами, серед яких немаловажними були організаційні здібності ієрарха та те, що він діяв у зоні, підконтрольній

німецькому військовому командуванню, яке було ліберальнішим, аніж управління Е. Коха.

З цих позицій можна оцінити важливість для УАПЦ приєднання митрополита Феофіла. Після відвідин Харкова єпископом Мстиславом влітку 1942 р. це приєднання було оформлене документально. Зокрема, місцева цер-ковна рада прийняла 27 липня постанову про приєднання до УАПЦ на чолі з архієпископом Полікарпом. Такий крок для Феофіла був цілком виправданий. Адже на той час він був найстаршим за хіротонією архієреєм у церкві і, додавши близько 400 парафій, мав цілком реальні шанси стати главою УАПЦ. Це згодом підтвердив і сам митрополит на допитах у радянській службі безпеки восени 1943 р. До речі, свої претензії на посаду митрополита всієї України Феофіл висловлював ще на початку 1942 р., але його заяви не були підтримані ні ієрархами, ні окупаційною владою.

Автономна церква аж до весни 1942 р. майже не проявляла себе. Щоправда, у квітні 1942 р. парафіяни Благовіщенського собору, а за ними і

Озерянської, Петропавлівської та Преображенської церков перейшли від Феофіла до автономної церкви. Але за допомогою влади собор та Петропавлівську церкву митрополиту вдалося повернути. Настоятелі ж Озерянської та Преображенської церков Крижанівський та Стрілецький організували єпархіальне управління автономної церкви з підпорядкуванням через єпископа Полтавського Веніаміна митрополиту Олексію.

Влітку 1942 р. була зареєстрована організована у Харкові єпархіальна рада автономної церкви. Проте в цілому ця церква мала слабкі позиції на Слобожанщині — і це на територіях, суміжних з Росією, і навіть на Воронежчині та Курщині. Цей феномен можна, на думку Ю. Волошина, пояснити двома обставинами: по-перше, для прифронтових областей з невідомих причин автономістами не було висвячено жодного єпископа. По-друге, велика роль у цьому належала самому Феофілові, який, користуючись підтримкою влади, практично унеможливив перехід парафії в іншу церкву. Митрополит розіслав бургомістрам районів циркулярні листи, в яких

заборонив допускати до церковної діяльності священиків без документів з його підписом. Парафія могла перейти лише після рішення більшості парафіян, причому на зборах обов'язково мав бути представник від Феофіла та від бургомістра. Після цього постанову зборів мав затвердити бургомістр і митрополит. За умови, що більшість місцевих органів влади очолювали люди, які симпатизували УАПЦ, то обійти ці перепони було практично неможливо

Складнішими міжконфесійні відносини були в інших регіонах України, оскільки, як правило, на одних і тих же теренах діяли єпископи обох церков. Ми не маємо змоги охарактеризувати всі перипетії становлення єпархіальних управлінь, церковних рад, відбудови храмів у регіонах, але зазначимо, що це стало можливим насамперед завдяки героїчній праці простих парафіян. Один лише характерний приклад — газета «Волинь», роблячи огляд церковного життя в Україні протягом червня — жовтня 1941 р., інформувала читачів, що у

м. Кам'янці за радянських часів були зруйновані всі церкви. Залишився тільки один собор, який використовували як вугільний склад. Місцеві віруючі на власні кошти відремонтували його, і там стали проводити богослужіння. Активно відбудовувалися церкви і в інших містах та селах, особливо в селах, оскільки більшовики найчастіше розбирали сільські церкви, тоді як у містах їх використовували як складські приміщення, клуби тощо.

Гітлерівці на перших порах влаштовували справжні свята з нагоди відкриття нових храмів, дозволяли публічні богослужіння тощо. Це вселяло надію, що нова влада, поважаючи свободу совісті, поважатиме й інші людські свободи.

Зазначимо, що на тлі непривабливої міжцерковної боротьби ієрархів, ворожнечі між духовенством, автономної та автокефальної церков справді героїчною була поведінка багатьох священиків, віруючих, які опинилися на окупованій території. Так, благочинний Ямпільського району Вінницької області протоієрей В. Лавров розповідав, як жителі району намагалися

полегшити долю радянських військовополонених: передавали для них хліб, овочі, взуття, одяг. І подібної поведінки християн не за хрещенням, а за діями, способом життя, тихим, непомітним і дійсно християнським окупована Україна знає немало. Німецька влада реагувала на таку поведінку віруючих заборонами — розпорядженням Коха священикам було заборонено займатися благодійницькою діяльністю та навіть відвідувати концтабори. Також було видано «Розпорядження про правні відносини релігійних організацій», від 1 червня 1942 р. Цим документом проголошувалася свобода релігії та релігійних інституцій в Україні. Але, за словами І. Власовського, саме з того часу «почало ширитися і наростати втручання німецької влади у внутрішнє життя церкви».

Саме з введення в дію цього документа почався новий етап взаємовідносин окупаційної влади та релігійних організацій, який характеризується наступом на права віруючих та кліриків. Згідно з розпорядженням всі релігійні організації у тримісячний термін мали

зареєструватися — інакше вони підлягали розпуску. Дозвіл на організацію нових громад видавав лише рейхскомісар, який міг і розпускати існуючі громади за певних обставин. Церквам було заборонено займатися будь-якими справами, окрім церковних. Обмежувалися права правлячих єпископів, оскільки склад керівництва релігійних організацій тепер затверджували генерал-комісари у регіонах, які мали право заборонити релігійну діяльність певних осіб. Забігаючи наперед, зазначимо, що наприкінці 1942 р. була проведена перереєстрація всього духовенства і з 1 січня 1943 р. клірики не допускалися до виконання своїх обов'язків без відповідного документа, виданого у гебітскомісаріаті.

Окрім адміністративного тиску на кліриків, окупанти почали максимально обмежувати діяльність навчальних закладів обох православних церков. На той час підготовка кадрів була одним із найважливіших завдань церков — більшовицький терор та природна смертність за відсутності духовних навчальних закладів завдали непоправної шкоди кадровому

потенціалу православ'я в Україні. З дозволу німецьких адміністрацій, авто-кефальна церква відкрила у 1942 р. богословські курси у Луцьку, Дніпропетровську, Миколаєві, Кам'янці-Подільському, Полтаві та Харкові. Не меншу мережу курсів мала і автономна церква. Курси були коротко-часними (від 4 до 6 місяців). Тому хоча на них приймалися особи віком від 25 років, які мали як мінімум середню освіту, достатній рівень знань вони забезпечити не могли. Повноцінний духовний навчальний заклад змогла відкрити лише автономна церква. За свідченням Д. Поспєловського, у 1943 р. у Кременці почала діяти семінарія. Але навіть наявність таких навчальних за-кладів не влаштовувала фашистів, які почали обмежувати прийом на богословські курси та забороняли друкувати богословську літературу. У 1942—1943 рр. припинилося викладання закону Божого у початкових школах (середні і вищі навчальні заклади не функціонували). У Харкові влада відмовила митрополиту Феофілу (Булдовському) і відкритті богословських курсів. Окупаційні власті посилили втручання у внутрішньоцерковні справи,

грабували храми. За їх вказівками, священикам заборонялося проводити святкові богослужіння, якщо вони припадали на будні, подекуди наказувалося закінчувати служби до 8 години ранку, щоб вони не заважали сільськогосподарським роботам тощо.

У донесенні комендатури Дніпропетровська про релігійну обстановку за період з 15 червня по 15 липня 1942 р. підкреслювалося, що призначення архієреїв УАПЦ активізувало церковне життя. Такі донесення стали причиною того, що у вересні 1942 р. німці заборонили єпископські хіротонії, оскільки «наявна кількість єпископів достатня для функціонування як автокефальної, так і автономної церков». Єпископ Дніпропетровської єпархії Геннадій направив у Новомосковськ та Павлоград священиків для організації на місцях релігійних громад. Хоча новоприбулі нерідко вступали у конфлікт з місцевим духовенством, але подібні суперечки вдавалося гасити з допомогою керівників районів, без допомоги управлінь гарнізонних комендатур. У місцевих віруючих суперечки між духовенством не знаходили

підтримки. Тим більше, що рядовим віруючим взагалі нічого не було відомо про розбіжності між «автономістами» та «автокефалістами». Для населення існувала лише православна церква. Обновленні взагалі не мали відкритої підтримки.

Водночас ніколи церкви так не відвідувалися, як після повернення можливості молитися і єднатися з Богом. Священиків люди оточували теплою опікою. Люди приступали до виконання тих таїнств, що були ними пропущені. Вінчались, охрещувались, справляли християнський похорон для рідних, що давно відійшли з життя. З'явилися дбайливо приховані святі образи, зріс попит на молитовники.

Водночас з цим зберігалася аномальна ситуація, коли духовні пастирі на чолі з архієреями часто забували про моральний обов'язок перед парафіянами, спрямовуючи енергію на боротьбу з опонентами, тобто такими ж православними священиками. Митрополит Феофіл на допитах у радянських спецслужбах у 1943 р., відповідаючи на запитання слідчого про внутрішню

боротьбу церковних організацій та про ставлення окупантів до її загострення, заявив: "На початку окупації власті приділяли багато уваги відродженню в Україні УАПЦ, споді сподіваючись використати її в своїх цілях. Пізніше, переконавшись у тому, що профашистська діяльність автокефалістів не має підтримки з боку більшості віруючого населення України, що автокефалісти, пов'язуючи свою роботу з колами та організаціями український націоналістів, не є лояльним елементом стосовно Німеччини, змінили своє ставлення до автокефалістів, особливо до галичан, і стали підтримувати автономістів».

На діяльність автокефальної церкви у багатьох регіонах загалом негативно впливала «Просвіта», за спиною якої стояла ОУН, з її домаганням негайної українізації богослужіння. На думку багатьох архієреїв, священиків, навіть налаштованих проукраїнські, насильне впровадження української мови викликало протидію з боку частини низового духовенства та мирян, чим скористалася УАПЦ.

Остання на початку окупації України не виявляла особливої активності. А митрополит Олексій, за свідченням архієпископа Полікарпа, сподівався обійняти посаду патріарха Московського і всієї Русі після очікуваної Поразки радянських військ. Проте розгром фашистів під Москвою у грудні 1941 р змінив погляди. Олексій почав інтриги з метою захоплення церковної влади у свої руки в усій Українській православній церкві.

У цей трагічний час віруючі чекали від пастирів обох орієнтацій примирення, єдності дій. Проте замість єдності і миру на практиці панував розкол, котрий поглиблювався певною мірою ще й діями місцеблюстителя патріаршого престолу РПЦ митрополита Сергія та екзарха України митрополита Миколая.

На середину 1942 р. в УАПЦ склалася вкрай напружена ситуація. З цього часу окупаційні власті постійно виявляли своє неприхильне ставлення до церкви, її єпископів, зокрема до Никанора та Мстислава. Це викликало зворотну негативну реакцію кліру. Єпископ Лубенський Сильвестр (Гаєвський) у бесіді з митрополитом Феофілом, наприклад, заявив, що загалом

німці «...так закрутили гайку і настроїли проти себе населення, що нині уже не модно говорити про них як про визволителів, а їх втручання у справи церкви, прагнення привести її духовенство під ранжир військових закладів.., ображає і церкву, і віруючих та робить перебування німців в Україні все більш нестерпними». Подібні настрої мали і багато інших ієрархів. Митрополит Феофіл, зокрема, засвідчив на допиті у 1943 р., що єпископ Мстислав був невдоволений ставленням фашистів до УАПЦ, і в бесіді з ним говорив: «Німці масовими арештами залякують людей. Нині настав такий час, коли доводиться хитрувати. Доводиться вести політику контактів із німцями і одночасно враховувати і не забувати про масові антинімецькі настрої населення України».

Об'єднання західного і східного регіонів УАПЦ, визнання архієпископа Полікарпа єдиним главою церкви сприяло вирішенню іншої проблеми. Відчувалася гостра потреба у скликанні всеправославного Собору єпископів

для обговорення спільних завдань конфесії, координації дій в умовах воєнного часу, подолання розколу у православ'ї.

Адміністрація автокефальної церкви вирішила провести Собор єпископів на початку жовтня 1942 р. Німецька влада, довідавшись про заплановане зібрання, вирішили зірвати його. 1 жовтня заступник рейхскомісара України Даргель надіслав таємну директиву генеральним комісарам, якою діяльність обох церков обмежив територією генеральної округи. Архієпископа Полікарпа та митрополита Олексія позбавили права очолювати конфесії. Було прийнято рішення обмежити права обох архієреїв і поставити їх на один рівень з іншими єпископами. Усі ієрархи відтепер «охоронялися» німецькою адміністрацією (тобто ставилися у повну залежність від цивільної влади) і особисто були підзвітні місцевому генерал-комісару.

Даргель вирішив розпустити єпископський синод обох церков. Генеральні комісари отримали право призначати й усувати єпископів. Посвячення у сан священиків відбувалося лише з дозволу генеральних

комі-сарів. Зокрема, згідно з інструкціями Даргеля потрібно було «дотримуватися рівноваги позицій обох церков. З цієї причини треба у відповідний спосіб протидіяти будь-якому об'єднанню. Це розпорядження Даргеля, очевидно, ґрунтувалося на інструкції, яку видав 13 травня 1942 р. міністр окупованих областей А. Розенберг. Інструкція забороняла поширювати юрисдикцію правлячого єпископа за межі генерал-комісаріату. Передбачалося також, що у кожному генерал-комісаріаті має бути окрема церковна одиниця на чолі з єпископом. Третього жовтня, коли більшість єпископів УАПЦ були у Луцьку чи перебували у дорозі, рейхскомісаріат заборонив проведення Собору. Але делегати все ж вирішили обговорити найважливіші справи у «приватних» бесідах архієреїв та відбути соборну церковну урочистість, яка пройшла в Луцькому кафедральному соборі 4 жовтня 1942 р. Тут же Полікарпа возвели у сан митрополита.

Найбільш актуальною темою «приватних» розмов ієрархів, котрі прибули в Луцьк, виявилась тема подолання розколу православ'я. Спеціально створена комісія виробила проект ухвали про об'єднання автокефальної та автономної церков, з яким делегація у складі архієпископа Никанора та єпископа Мстислава відбула до Почаївської лаври на переговори з митрополитом Олексієм.

Після нетривалих переговорів 8 жовтня 1942 р. митрополит Олексій, архієпископ Никанор та єпископ Мстислав підписали «Акт примирення», в якому говорилося: «Взявши до уваги, що існуючий поділ православної цер-кви в Україні на два напрями фатально відбивається на житті церкви та українського народу і деморалізуюче впливає на вірних та негативно відбивається на справі спокою і ладу, ухвалили прикоротити церковне роз'єднання на таких засадах:

1.Визнаємо, що фактично Українська автокефальна православна церква вже існує.

2. Українська автокефальна православна церква має єднання зі всіма православними церквами через його блаженство блаженнішого митрополита

Діонисія, що до Українського помісного собору є місцеблюстителем Київського митрополичого престолу.

3.Вищим органом управління УАП церкви до Всеукраїнського помісного Собору є Священний Синод єпископів України, який керує церковним життям України через Священний Синод...».

Прихильники автокефальної церкви «Акт примирення» зустріли схвально. Але, як зазначалося вище, таке об'єднання православ'я суперечило релігійній політиці окупантів. З боку німецьких спецслужб була проведена значна робота з ієрархами автокефальної церкви. Це фашистам не важко було зробити, оскільки значна частина єпископів виступила проти такого об'єднання і з власної ініціативи. Д. Поспєловський наводить, зокрема, три головні причини, з яких більшість автономістів не хотіли об'єднання:

автокефалісти здійснювали єпископську хіротонію над одруженими та сімейними; вони прийняли священиків, рукопокладених В. Липківським та його єпископами; вони ставили політику понад суто церковні інтереси. Але, на наш погляд, якби цих трьох причин і не було, об'єднання все одно не відбулося б, оскільки головними чинниками були москвофільські переконання ієрархів та кліру автономної церкви.

Митрополит Олексій змушений був невдовзі опублікувати звернення, в якому «Акт примирення» трактував лише як проект, як пробний камінь для виявлення ставлення духовенства до ідеї об'єднання, що мусить бути затверджений собором єпископів.

Одного з ініціаторів об'єднання — єпископа Мстислава в середині жовтня викликали до рейхскомісаріату у м. Рівне і довели до його відома, що рішення собору окупаційна влада не визнає і об'єднання церков може відбутися лише на соборі єпископів екзархату після закінчення війни. Приблизно те ж повідомили 27 листопада і митрополиту Олексію. Таким чином, окупаційна влада, якій, повторимо, було не вигідно мати сильну об'єднану церкву, вирішила долю УАПЦ. Відступництво митрополита

Олексія від «Акта примирення» засудив митрополит Варшавський Діонисій.

Тим часом митрополит Феофіл після невдачі з «Актом примирення» вирішив проявити ініціативу і скликати у Харкові засідання Синоду УАПЦ згідно з Почаївськими ухвалами на правах найстарішого за хіротонією архієрея. Домігшись згоди харківського гестапо на скликання синоду, митрополит направив свого уповноваженого Вержбицького у міста України із запрошенням до архієреїв прибути до Харкова. Сам же він 22 і 24 грудня 1942 р. помістив у газеті «Нова Україна» два оголошення про відкриття першої сесії об'єднаної УАПЦ з метою обговорення питання боротьби « із більшовизмом у церкві котрий поширюють московський митрополит Сергій і колишній київський митрополит Миколай ».

Попри всі старання митрополита Феофіла провести синод об'єднаної УАПЦ, акція не мала успіху. Його посланець Вержбицький зустрівся з

митрополитом Полікарпом, архієпископом Никанором та єпископом Симоном. Із Рівного фашисти вислали Вержбицького назад до Харкова. Новини виявилися невтішними. Никанор та Полікарп заявили, що сесія неможлива через заборону архієреям виїжджати за межі єпархії. Причому окупанти навіть афішували свою заборону. В одній із листівок прямо говорилося, що призначена на 22—24 грудня нарада всіх єпископів православної церкви України, на якій планувалось обговорити питання нової організації об'єднаної православної церкви України та провести розподіл єпархій, не відбулося через те, що рейхскомісаріат не дав дозволу єпископам на поїздку. Митрополит Полікарп взагалі несхвально відгукнувся про кон-троль гестапо над автокефальною церквою, який сягав навіть заборони висвячувати нових єпископів. Але активна діяльність Феофіла не була залишена без уваги — йому було передано повноваження адміністратора для Лівобережної України та присвоєно титул митрополита Харківського і всієї Лівобережної України. Глава УАПЦ рекомендував йому призначити якомога швидше єпископів у Сімферополь, Полтаву, Ніжин, Мелітополь, Суми, Маріуполь, Ворошиловград.

Хибність такої позиції німецької влади у релігійних питаннях деякі аналітики із німецьких спецслужб чудово розуміли. В одному із звітів контррозвідки писалося, що заохочення розколу підривало віру українців у тривалість нової окупації. Різкіше проти помилок у релігійній політиці виступив генерал-комісар Києва Магунія, який застерігав своє керівництво не копіювати методів, які раніше використовували більшовики.

Отже, 1942 р. не став роком очікуваного зміцнення позицій православ'я в Україні, бо поряд із відкриттям храмів, остаточним формуванням двох основних керівних центрів православ'я спостерігаємо непримиренну бо-ротьбу між ними, що відповідало численним інструкціям Берліна стосовно України.

Парафіям катастрофічно не вистачало богослужбової літератури, кваліфікованих кадрів. Храми здебільшого розміщались у напівзруйнованихчи непристосованих приміщеннях. Духовенство нерідко під дулами автома-тів змушене було чинити всупереч власним переконанням і совісті. Хоча, звичайно, не варто абсолютизувати і моральний стан багатьох священнослужителів, у тому числі архієреїв.

На початку 1943 р. настав найважчий період у розвитку православ'я в Україні, який характеризується знищенням нацистами залишків будь-якої самостійності церков, припинення збільшення кількості ієрархів тощо, Ю. Волошин виділяє три головні причини посилення тиску на церкву. По-перше, поразки та значні втрати німецького війська на фронтах. Частину матеріальних і людських ресурсів гітлерівці прогнозували взяти в Україні, а це вимагало посилення режиму. По-друге, розгортання руху опору, який викликав репресії та пошуки ворогів в усіх офіційно діючих українських установах, у т. ч. у церкві. По-третє, участь кліру церков у русі опору.

З січня 1943 р. вступила в дію згадувана директива Даргеля. 11 січня з новими умовами діяльності церкви був офіційно ознайомлений митрополит Полікарп, влада якого тепер обмежувалася генерал-комісаріатством Волинь — Поділля. Ліквідовувався собор єпископів УАПЦ, а статут церкви підлягав

такій зміні, щоб він стосувався лише одного генерал-комісаріатства. 12 січня нові «правила гри» були доведені і до митрополита Олексія. Так, замість об'єднаної УАПЦ було утворено фактично по п'ять (за кількістю існуючих в Україні генерал-комісаріатів) автокефальних та автономних церков. Генерал-комісари видали кожному єпископу документ, що не мав аналогів у світовій практиці. У ньому було зазначено: «Призначаю вас єпископом у моїм генерал-комісаріаті. Скасовую вашу залежність від вищих церковних зверхників. Ви залежите тільки від мене. Про зняття або призначення священика єпископ буде повідомлений».

Особливо активно окупанти намагалися використати церкву в агітаційній роботі. Зокрема, в агітації молоді до виїзду на роботи в Німеччину та в боротьбі з рухом опору. Ще з березня 1942 р., з початком кампанії по вивезенню молоді, влада заставляла клір виголошувати проповіді

та випускати відозви із схваленням цієї акції та одночасним засудженням руху опору. Але найбільше таких звернень з'явилося саме в 1943 р. Особливо багато змушені були виступати митрополити Полікарп та Олексій. Це ще раз підтверджує те, що будь-яка окупаційна влада сприймає архієреїв та рядове духовенство лише як знаряддя поневолення народу.

7 травня 1943 р. по дорозі з Кременця до Дубно невідомі особи вбили митрополита Олексія. Ймовірно, архієрей загинув випадково, адже він їхав у автомобілі кременецького гебітскомісара, за яким полювали партизани. Думаючи, що в автомобілі перебуває високопоставлений фашист, вони відкрили вогонь. Хоча є й інші версії цього вбивства. Деякі дослідники винуватцями загибелі митрополита вважають бандерівців, які, підтримуючи УАПЦ, нібито цілеспрямовано нищили ієрархів-автономістів (згодом був вбитий ще і єпископ Мануїл (Тарковський). Є і версія про зацікавленість фашистів у такій акції — митрополит їхав без охорони. Цікаво, що, незважаючи на непримиренність один до одного, адміністратор УАПЦ митрополит Полікарп та єпископат церкви засудили вбивство митрополита Олексія.

Вбивство Олексія стало своєрідним сигналом до початку репресій влади проти УАПЦ. Приводом стали звинувачення церкви у співробітництві з ОУН — УПА. Були заарештовані та розстріляні найближчі помічники мит-рополита Полікарпа М. Малюжинський та В. Мисечко, заарештований І. Власовський. Почалися розстріли кліриків — такі факти відомі по Київщині, Чернігівщині, Луцько-Ковельській єпархії (близько 20 чол.) та ін. Деякі джерела свідчать, що священики гинули і від терористичних актів українських партизанів.

Незабаром після смерті митрополита Олексія за розпорядженням окупаційних властей було проведено собор єпископів, на якому «старшим єпископом» церкви став Дамаскин, єпископ Кам'янець-Подільський. Проте, зважаючи на швидкий наступ радянських військ у другій половині 1944 р., автономна церква як самостійна організація фактично вже нічого не робила.

На визволеній від фашистів території її парафії функціонували вже як парафії РПЦ. Українські націоналісти сприйняли це як справжню трагедію. Більшість ієрархів-автономістів не повірили, що радянська влада не звинуватить їх у співробітництві із окупантами, і почали виїджати на Захід.

У порівняно кращих умовах перебували православні віруючі півдня України, окупованого румунськими військами. Румунська православна церква була автокефальною та державною, і одним із головних завдань у релігійній політиці румуни вважали відновлення діяльності православної церкви на окупованих територіях, що і було затверджено відповідним законом від 4 вересня 1941 р. Чернівецька область опинилася під владою митрополита Буковини Тита, а на території Трансністрії було утворено митрополію, яку очолив митрополит Віссаріон, який був досить активним у місіонерській діяльності. Він доручив скласти підручник закону Божого для початкових шкіл і гімназій Трансністрії.

Значно більшу увагу приділяли румуни і підвищенню освітнього рівня священиків. У жовтні 1942 р. відновився набір студентів на теологічний факультет Чернівецького університету , а з березня 1943 р. в Одесі почала

діяти семінарія, в якій навчалося понад 60 слухачів. Було видано понад 30 тис. молитовників та 35 тис. брошур на релігійну тематику російською та румунською мовами. Вийшло кілька номерів часопису «Християнська Трансністрія», «Християнський вісник» тощо.

Румунська церква мала повну підтримку держави як матеріальну, так і політичну. Найбільші парафії отримували матеріальну допомогу, а в цілому губернаторство Буковини витрачало досить значні на той час суми для ремонту та організації храмів. Політична підтримка виявлялася в тому, що румунський уряд своїм законом заборонив діяльність всіх релігійних сект. Майно, друкована продукція всіх неправославних організацій конфісковувалося. Виконання закону забезпечувало міністерство культури спільно з поліцією. Найбільше від цього закону постраждали старообрядці (липовани), баптисти та адвентисти сьомого дня. Але лише

розпуском неправославних громад румунська влада не обмежилася — під загрозою репресій вона змушувала людей приймати православ'я. Газетні повідомлення того часу рясніють статтями про здобутки православного місіонерства. Влада навіть забезпечувала своїми декретами наповнюваність церков під час служб. Зокрема, особам допризовного віку було наказано мі-німум два рази на місяць відвідувати храм і перебувати там щоразу не менше 20 хвилин.

Велику допомогу від влади отримувала православна церква і в боротьбі із стилізмами — з використанням старого календаря, з виконанням дохристиянських народних обрядів. Більше того, поліцейські чини, що не на-давали допомоги православному священику у боротьбі з стилізмами, несли серйозні покарання. Не було винятку у використанні старого стилю навіть для старообрядців (румунська церква здійснювала керівництво також старообрядськими громадами, котрі очолювали єпископи Інокентій (Усов) та Силуан (Кравцов).

Значну увагу приділяла румунська влада вихованню у населення окупованих земель румунського патріотизму. З цією метою були

запроваджені урочисті богослужіння на честь річниць здобуття Севастополя, дня героїв, освячення військового прапора тощо, для яких відводилися спеціальні години. Під час окупації єпископи за завданням нової влади влаштовували для віруючих публічні диспути, лекції та доповіді антирадянського характеру, антибільшовицьку та прорумунську агітацію систематично проводили і священики-старообрядці. Така поведінка Румунії певною мірою виправдана — будучи окупантом, воююча сторона не могла дозволити діяти у себе в тилу духовенству юрисдикції Московської патріархії, тим більше остання активно виступила на захист сталінського режиму.

Підсумовуючи, у характеристиці розвитку православної церкви в зоні румунської окупації, зазначимо, що тут православ'я перебувало в значно кращих умовах розвитку, аніж з зонах німецької окупації. Проте такий стан

речей має своє пояснення — церква активно використовувалася як засіб румунізації населення, засіб національного гноблення. Навіть гуцулів румуни вважали не українцями, а «слов’янізованими даками» і обов'язково міняли їм українських священиків на румунських. Релігійна політика румунів з їх ідеєю державної церкви у багатьох моментах була протилежною до такої ж полі-тики німецьких керівників, яка за своєю суттю була безбожною. Так, на відміну від німців румуни законодавчо заборонили діяльність сект (німці активно заохочували розвиток сект і навіть забороняли православним вести з ними боротьбу); румуни на державному рівні підтримували церкву і матеріально і політично (німці за всяку ціну намагалися послабити церкву, накладаючи часто непомірні податки тощо); румуни плекали єдину право-славну церкву (німці всіляко пропагували розкол); румуни дбали про освітній рівень кліру — відкрили теологічний факультет, семінарію (німці ж закривали навіть короткочасні богословські курси); румуни дозволяли і навіть заохочували вплив церкви на суспільство, запроваджували викладання релігії, друкували значку кількість релігійної літератури (німці все це забо-роняли).

Завдяки своїй політиці румуни досягли значних успіхів. На території Північної Буковини (на той час — понад мільйон жителів) в роки війни діяла

471 парафія, 568 церков. Клір був представлений 14 протоієреями, 595 священиками, 510 псаломщиками. Дещо менше — 400 церков діяло на території Трансністрії, причому лише 36 із них належали УАПЦ.

Взагалі питання про кількість православних парафій в Україні в роки війни остаточно ще не з'ясоване. Централізованої статистики на той час не велося. Є свідчення Д. Бурка, що на середину 1943 р. УАПЦ нараховувала близько 3 тис, парафій. Інші автори не наводять загальних цифр, а подають дані по єпархіях. Так, єпископ Никанор у своєму звіті зазначає, що за станом на 1 вересня 1942 р. було організовано 513 парафій, з них майже 300 — на Київщині, а решта — в інших областях. І. Власовський наводить такі приблизні дані про кількість парафій по єпархіях наприкінці 1942 р.: Пол-

тавська— 150, Лубенська — 102, Дніпропетровська, Миколаївська, Кіровоградська, Одеська — у кожній понад 100. Наскільки точні ці цифри, нині сказати важко, але непрямі докази свідчать про реальність даних І. Власовського. Зокрема, уповноважений у справах РПЦ по Дніпропетровській області повідомляв, що в регіоні у 1941—1943 рр. діяло 112 громад УАПЦ. Інші радянські джерела (очевидно, з ідеологічних міркувань) зазначають, що на кінець окупації України УАПЦ налічувала близько 500 парафій, тоді як автономна церква понад 5600. На наш погляд, більш вірогідним є погляд Ю. Волошина, який твердить, що кількість громад УАПЦ та автономної церкви в роки війни була приблизно однакова. Логіка дослідника ґрунтується на тому, що наприкінці Другої світової війни в Україні діяло 6242 церкви. Відкинувши громади, що були в зоні окупації румунів, та ті парафії, що утво-рилися після визволення українських земель, то матимемо близько 5 тис. громад. Якщо врахувати, що в одних регіонах країни домінувала УАПЦ, в інших — автономна церква, то за відсутності точних даних навряд чи можна говорити про значну перевагу однієї з церков.

Ще одна велика проблема, яка хвилювала обидві церкви в роки війни — відсутність достатньої кількості приміщень для здійснення культової діяльності. Багато храмів (приблизно 70—80 %) було знищено більшовиками

«під час вирішального штурму на релігію». Свою частку додала і війна. Тому масово перероблялися під храми навіть не пристосовані для цього при-міщення (хліви, конюшні, приватні будинки). За даними радянських органів, уже після війни церква ще продовжувала орендувати у приватних осіб 682 приміщенн я.

Окрім приміщень, громадам катастрофічно не вистачало богослужбової літератури, церковного начиння, одягу тощо. Незначну частку з переліченого було населенням приховано в «атеїстичні» роки, дещо церквам повернули із музеїв, але цього було замало. Почалося відродження церковних майстерень, але в роки війни кожна така майстерня — це насамперед самовіддана праця віруючих.

Швидкий наступ Червоної Армії після Курської битви у серпні 1943 р. перекреслив усі плани УАПЦ на Лівобережній Україні. 23 серпня Харків був звільнений від фашистів. Пристосовуючись до радянської дійсності, Феофіл написав рапорт новообраному патріарху Московському Сергію з проханням прийняти під свою юрисдикцію.

Митрополит намагався врятуватися і зберегти за собою хоча б Харківську єпархію. Але це не допомогло — 11 листопада 1943 р. його заарештували. Після допитів «з пристрастю» 78-річний ієрарх потрапив 7 січ-ня 1944 р. до лікарні, де 23 січня помер.

У Західній Україні життя парафій УАПЦ йшло своїм звичаєм. До остаточного визволення від фашистів залишався ще певний час. Окупанти все нахабніше вимагали від духовенства підтримки свого курсу, осуду біль-шовизму, партизанського руху. На аргументи кліру, що партизанський рух багато в чому зумовлений нищенням фашистами мирного населення, масовими пограбуваннями тощо, влада уваги, звичайно ж, не звертала.

У повоєнні роки радянська історіографія широко експлуатувала тезу про добровільну підтримку УАПЦ фашистського режиму та ОУН, що після сталінських репресій само по собі не є алогічним. Не будемо широко дискутувати про її спірність, а додамо до сказаного вище про стосунки цієї

церкви з окупаційними властями лише те, що поки що не вдалося знайти матеріалів про широку підтримку духовенством, єпископатом УАПЦ злочинної діяльності збройних формувань проти мирного населення.

Основними причинами антирадянських звернень, підготовлених архієреями автокефальної церкви, на наш погляд, були, по-перше, вимоги, головним чином, гестапо до кліру, боротися через церковні канали з наступаючою Червоною Армією. По-друге, не слід забувати, що практично всі ієрархи та священики УАПЦ зазнали утисків, переслідувань з боку радянської влади протягом 20—30-х років. Вони не були палкими прихильниками соціалістичного ладу, за якого, як відомо, церкві відмовляли у праві на існування. Духовенство та архієреї добре усвідомлювали, що з

приходом радянських військ їх можуть чекати лише репресії, концтабори, а, можливо, і смерть. Тому багато з них особливої радості від перемог Червоної Армії, очевидно, не відчувало і емігрувало разом з відступаючими німецькими військами.

Так трагічно закінчилася спроба відродити УАПЦ під час Вітчизняної війни.

Використання німецькою владою потенціалу православної церкви змусило радянське керівництво переглянути своє ставлення до кліру та віруючих. Цьому сприяла патріотична діяльність церкви, збір пожертвувань для потреб фронту. Жодна громада, в тому числі й на звільненій від фашистів території, не ухилялася від збору коштів, речей у фонд перемоги. Так, під час пасхальних богослужінь у травні 1943 р. у двох церквах визволеного Ворошиловграда зібрали 1500 посилок, які негайно відправили фронтовикам. У Куп'янську Харківської області за один святковий день зібрано 5 тис. крб. пожертвувань та багато фруктових посилок. Подібні акції пройшли і в інших містах та селах Донецької, Харківської та інших областей.

Різкий поворот Й. Сталіна у ставленні до церкви реально почався 4 вересня 1943 р. У цей день до нього були викликані митрополити Сергій (Страгородський), Олексій (Симанський) і Миколай (Ярузевич). На нараді

було вирішено дозволити відкривати храми і духовні навчальні заклади, видавати загальноцерковний часопис, обрати патріарха. Вже через 4 дні відбувся Архієрейський Собор РПЦ, на якому 19 архієреїв, більшість з яких була привезена на Собор прямо із радянських таборів, обрали патріархом митрополита Сергія (Страгородського) і утворили Священний Синод, який до того був розпущений самим же Сергієм у зв'язку з тим, що майже всі його члени були заарештовані.

Новостворену релігійну організацію — Московську патріархію — Сталін і Берія назвали також по-новому: Руська православна церква замість традиційного «Російська», підкресливши її шовіністичний характер і визначивши її роль у боротьбі з так званим націоналізмом.

Тим часом на землях України, в деяких інших республіках СРСР продовжувала тривати жорстока війна. На час обрання митрополита Сергія патріархом територія УРСР була визволена частково. Тому його влада, зро-зуміло, поширювалася безпосередньо лише на частину громад і опосередковано, на парафії автономної церкви в окупованих областях. Фашисти ж, особливо наприкінці війни, остаточно втратили бодай якісь елементи людяності, моралі. Розбій стосовно церкви став буденним явищем. У Полтаві, наприклад, перед відступом окупанти спалили Покровську церкву, яка була історичною музейною цінністю, пам'яткою архітектури XVII ст. Взагалі у місті у вогні загинуло 500 ікон та предметів церковного призначення. У Чернігові фашисти зруйнували стародавній Борисоглібський собор, церкву Параскеви-П'ятниці та в Торзі — найціннішу пам'ятку давньоруської архітектури XII ст. і собор полоцького Спасо-Єфросиніївського монастиря, збудованого до 1159 р.

Загалом, за даними Української республіканської комісії сприяння у роботі Надзвичайної комісії з виявлення і розслідування злочинів фашистських загарбників та їх спільників, за час війни окупанти зруйнували і пошкодили майже 470 православних храмів. А на визволеній території для православної церкви, незважаючи на всі труднощі, пов'язані з війною, настали

на деякий час порівняно сприятливі часи, оскільки примітивна, вуль-гарна антирелігійна пропаганда була припинена. РПЦ отримала право на відкриття пастирських курсів, друкувала часопис «Журнал Московской патриархии». На той час гостро постало питання про долю тих храмів, які були відкриті за німецької окупації. 1 грудня 1944 р. Раднарком СРСР прийняв у зв'язку з цим спеціальну постанову «Про порядок відкриття церков і молитовних будинків на території, звільненій від німецької окупації». Документ зобов'язував місцеві органи влади утримуватися від закриття цих культових будівель, не перешкоджати їх ремонту, а у випадку вилучення для громадських потреб надавати віруючим рівноцінні приміщення.

В Україні були відкриті богословсько-пастирські курси у Києві, Львові, Луцьку, Одесі. Віруючим залишили Києво-Печерську лавру, поступово нормалізувалося життя в інших монастирях. Із сховищ було повернуто незначну частину культових предметів, мощі тощо.

Проте церква мала і багато проблем, і не тільки матеріального характеру. Однією із найактуальніших наприкінці війни була проблема врегулювання стосунків з колишніми автокефальними парафіями на визволених територіях. Адже в Україні було відкрито їх сотні.

Проте питання було вирішено доволі швидко. Автокефальні парафії механічно перейшли в юрисдикцію Московського патріархату. Щоправда, перехід цей виявився надто складним, суперечливим і трагічним, адже при німецькій владі священиками часто ставали люди не підготовлені (їм просто ніде було вчитися як при радянській, так і при німецькій владах). Тому багато кадрів православного духовенства було звільнено.

15 жовтня 1944 р. у Києві у Володимирському соборі відбулося урочисте богослужіння з нагоди остаточного звільнення України. Його провів митрополит Іоанн. Аналогічні акції відбувалися в усіх храмах республіки. Поступова нормалізація стосунків між керівниками тоталітарної держави та РПЦ зміцнювала авторитет Московської патріархії. Однак дуже скоро «турбота» влади про церкву переросла у поліцейський нагляд. Радянський

уряд союзного і особливо республіканського рівнів уже наприкінці війни почав грубо втручатися у справи церкви — від зняття з реєстрації парафій, злиття кількох в одну і закриття храму і т. ін. до «регулювання» навіть церковних канонів — встановлення верхньої межі віку, до якого дозволялося хрещення тощо.

31 січня — 2 лютого 1945 р. у Москві відбувся Помісний Собор РПЦ, який обрав патріархом митрополита Олексія (Симанського). Важливо, що на соборі було затверджене «Положення про управління РПЦ», яке мало велике значення для подальшого розвитку церкви.

Свято Перемоги ознаменувалося десятками і сотнями привітань, звернень архієреїв до віруючих, духовенства. Екзарх України митрополит Київський і Галицький Іоанн, наприклад, змальовуючи всі жахи життя в умовах окупації, зазначав, що Господь не допустив вірних до зневіри та відчаю, не залишив без втіхи та заступництва. А гаряча молитва породжувала у них надію на якнайшвидше визволення.

Підсумовуючи вищесказане, спробуємо зробити деякі узагальнюючі висновки щодо діяльності православної церкви в час воєнного лихоліття.

Серед багатьох аспектів, котрі характеризують православ'я періоду Другої світової війни, головним, на наш погляд, є розкол, поява двох православних ієрархій — автономної та автокефальної, взаємна неприязнь, а то й ворожнеча між ними, які негативно впливали на відродження конфесії після сумнозвісного погрому її сталінською системою протягом 20—30-х років. «Каменем спотикання» було невизнання автономістами канонічності автокефальних ієрархів, яке започатковувалося Собором 1921 р. Намагання автокефалістів якомога швидше досягти повної незалежності від Москви, нехтування фактором консерватизму, традиційності православ'я негативно відбилися на розвитку церковного руху. І хоча сама Москва домагалася автокефалії протягом тривалого часу і здобула її, власне, силою, у свідомості віруючих XX ст. вірність канонам посідала чільне місце. Проголошення прихильниками митрополита Полікарпа, незалежності явочним порядком, без

згоди Московської патріархії визнавалося далеко не всіма. Багато шкоди в справі становлення українського православ'я завдала і особиста неприязнь чи навіть ворожнеча не тільки між ієрархами конкуруючих напрямів православ'я, а й навіть у межах однієї церкви.

Досить важливим є питання про те, чи були об'єктивними звинувачення радянської атеїстичної, історичної літератури на адресу УАПЦ у прислужництві окупантам. Проведений аналіз дає певні аргументи для спростування усталеної точки зору. Православ'я обох орієнтацій опинилося у лабетах жорстоких вимог окупантів служити справі перемоги фашистської

Німеччини. Вони вбачали місце церкви тільки як слуги, котрий проголошу-вав би здравиці «фюреру та його непереможному воїнству», закликав поневолене населення до покори тощо. Час показав, що окупаційна влада подавляла будь-яку самостійність, спрямовану навіть на розвиток внутрішньоцерковного життя. Заявляючи про лояльне ставлення до автономної та автокефальної церков, окупанти підтримували здебільшого той напрям, який мав у тому чи іншому регіоні слабші позиції.

Звичайно, чимало священиків, єпископів були відкритими супротивниками радянської влади, оскільки зазнали від неї переслідувань, репресій. Вони добре усвідомлювали масштаби злочинів, вчинених тоталітарною системою проти українського народу у попередні десятиліття. Тому, ймовірно, щиро бажали їй найшвидшої загибелі, вбачаючи на початку війни у гітлерівській Німеччині визволительку України. Показово, що німецькі війська, встановивши окупаційний режим, вважали за потрібне рахуватися з релігійними почуттями віруючих на відміну від богоборства більшовиків. Проте сподівання на краще життя при німцях досить швидко змінилися розчаруванням — всі окупанти однакові. Попри все, клірики православної церкви усвідомлювали, що доля і час покликали їх служити Богу і людям у час лихоліття. І більшість з них чесно виконувала свій обов'язок і перед Богом, і перед людьми.

Література:

1.Марчук В. Греко-католицька церква в умовах німецького та радянського тоталітаризму (1941-1946 рр.) // Галичина, - 2000. - Виб. 4. - с. 66-67

2.Марчук В. Церква в умовах тоталітарної недовіри (спротив УГКЦ сталінській "радянізації" 1939-1941 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2000. Виб. III. - Івано-Франківськ: Пласт, 2000, - с. 19-26.

3.Музичка І. Митрополит Андрей в часі німецької окупації // Богословія. – 1987. - № 51. – с. 1-15.

4.Опалко Н. Хресний шлях Иосифа Сліпого // Рідна школа. - 1998. -№1.-с. 10-14.

5.Пасешко І. Голгота УГКЦ в час руїни // Укр. слово. - 1995. – 27 квітня. – с. 14.

6.Заславський У. Між Сходом і Заходом: ГКЦ як феномен української національної культури // Дзвін. - 1990. - № 10. - с. 100-107

7.Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. - Полтава, 1997.-Ч. 1.- 1997.-с. 356

8.Перевезій В. УГКЦ у східно-галицькому суспільстві (20-30-ті роки XX ст.) // Розбудова держави. - 1998. - № 11-12. - с. 120-125

9.Полянський П. Иосиф Сліпий // Історія в школі. - 1997. - № 6. - с. 38-40

10.Реєнт О. УГКЦ і визвольний рух українського народу // Історія України. - 1998. - № 4. - с. 1-2

11.Релігійне життя на західноукраїнських землях під час німецької окупації // Збірник праць Науково-Дослідного центру періодики. - Львів, 1997. - Вип. 3. - с. 345-362

12.Саган О. Львівський собор УГКЦ і деякі проблеми українського релігійного життя // Укр. слово. - 1996. - 14 листопада. –З с.

13.Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. - Київ. - "Дніпро", 2001. - 492 с.

14.Сапеляк А. Київська церква на слов’янському сході.

Канонічно-екуменічний аспект. Бусно-Айрес, Львів, 1999.

15. Соколовський О. Господній свідок (За прослав слуги Божого Єпископа Григорія Комишина) // Нова боря. – 1995. – ч. 19. – Вересень.

16.Тожецький Р. митрополит Андрей Шептицький // Ковчег. - Ч. 1. - Львів, 1993.-с. 101-113

17.Волошин Ю. Православна церква в Україні періоду нацистської Окупації (червень 1941 - жовтень 1944 рр.).: Автореферат канд. дис. – Запоріжжя, 1997. -18с.

18.Ковалюк Р. В. Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні на початку другої світової війни (вересень 1939 - червень 1941 рр.): 07.00.02. - Історія України.

Лекція № 4.

Загальні положення. Мета вивчення

План:

Основний зміст.

Церковне життя в Україні в повоєнні роки

Перші повоєнні роки у житті православної церкви в Україні, як і в усьому Радянському Союзі, проходили під впливом перелому у політиці радянських владних органів у ставленні до церкви, що почався у 1943 р. Такий перелом спричинили передусім об'єктивні умови існування релігії в суспільстві — народ найшвидше можна було згуртувати навколо близьких йому ідеалів і символів, що мали багатовікову історію у його духовній тради-ції. Крім того, переважна більшість уцілілого духовенства та віруючих з перших днів Вітчизняної війни зайняли патріотичну позицію — в одну ніч більшість віруючих із опозиціонерів перетворилася на захисників соціалістичного ладу.

У зв'язку з цим, і з огляду на потребу нейтралізації наслідків широкого використання релігійного фактора фашистами на окупованих територіях, наприкінці Вітчизняної війни центральне союзне керівництво запропонувало

нову модель державно-церковних відносин, яка поступово впроваджувалася і в Україні. ЦК КП(б)У своїми розпорядженнями і постановами намагався протидіяти самочинному закриттю храмів, почав дозволяти їх відкриття. Однак навіть у часи найтіснішого зближення РПЦ з тоталітарним режимом останній ніколи не виходив за межі ортодоксальних підходів до релігійності як чужого за своєю природою явища для соціалістичного суспільства.

Не можна також забувати і те, що у стратегічних планах Сталіна православна церква мала стати вагомим чинником духовної експансії на тих європейських територіях, які планувалося утримати в зоні радянського впливу, а також і в позасоціалістичному світі. Керівництво Союзу зрозуміло, що формування наддержави, оточеної країнами-сателітами, потребувало не лише світської а й сакральної санкції. Історія підтвердила доцільність такого розрахунку, хоча перенести центр світового православ'я із Константинополя в Москву так і не вдалося. На думку деяких дослідників, не зумівши стати «православним Ватиканом», Московський патріархат втратив своє значення в очах Сталіна. Адже помпезне святкування 500-річчя автокефалії РПЦ і претензії ієрархів церкви виступити ініціаторами восьмого Вселенського Собору були фактично проігноровані східними патріархами, з яких до Москви в 1948 р. не приїхав жоден.

Але повернемося до стану повоєнного православ'я. В церкві в цей час відбуваються значні зміни — в її лоно повертається обновленський клір та віруючі; до неї приєднуються парафії Румунської православної церкви на територіях Ізмаїльської, Одеської, Чернівецької та інших областей. Триває складний процес ліквідації в Україні структур відродженої під час війни УАПЦ та «возз’єднання» з православ'ям греко-католицизму. Всі ці заходи не завжди мають однозначне пояснення. Окрім імперських амбіцій та намагання уникати конкуренції шляхом ліквідації самих конкурентів, церква часто не мала вибору, виконуючи соціальне замовлення владних структур. І, як про це пишуть деякі дослідники, не її вина, а біда полягала лише в тому, що вона історично виявилася більш здатною до компромісів зі світською владою і була

використана у тогочасній політичній кон'юнктурі. Інша справа, що ця церква не зробила спроби при першій же нагоді виправити помилки історії.

Постановою союзного уряду від 22 серпня 1945 р. були прийняті доповнення до закону 1929 р. про церковні організації. Останнім, включаючи і монастирі, надано права юридичної особи у справах оренди, будівництва і купівлі у власність для церковних потреб будинків, транспорту, знарядь

праці. Знімалось багато обмежень у діяльності громад; місцевим органам навіть пропонувалося не перешкоджати діяльності монастирів. Це сприяло швидкому відродженню РПЦ. Для контролю за православною церквою при Раді Міністрів СРСР та союзних республік були створені окремі ради у справах РПЦ, які були об'єднані з радами у стравах всіх інших релігійних культів лише під час нового наступу на релігію - у 1965 р.

Післявоєнна релігійна ситуація в Україні мала значну специфіку порівняно з іншими союзними республіками, оскільки тут багато громад з'явилося в період гітлерівської окупації. Окупаційна влада не заперечувала, а іноді навіть була ініціатором відновлення діяльності закритих більшовиками церков. Адже перед Вітчизняною війною у Вінницькій, Кіровоградській, Донецькій, Миколаївській, Сумській, Хмельницькій областях не діяла жодна православна церква. У Ворошиловградській, Полтавській, Харківській областях — діяло по одному храму. Тому не дивно, що в Україні були такі області, як, наприклад, Ворошиловградська, де всі православні церкви відкрилися у 1942 р. — з приходом німецьких військ, у Чернігівській області всі 412 громад, що діяли тут на кінець війни, теж були відкриті у 1941— 1944 рр., у Київській — близько 370, у Одеській — близько 500. І такі приклади можна навести по всіх окупованих у роки війни областях.

Після визволення України ці православні храми залишалися діючими. Крім того, після Львівського собору 1946 р. під контроль лояльної радянському режиму РПЦ було поставлено понад три тисячі громад, і загальна кількість парафій православної церкви в Україні на 1 січня 1946р. становила 8815 громад (52%з них були відкриті в період тимчасової окупації

України). Нагадаємо, що в Російській Федерації тоді діяло лише 3082 православні громади.

Однак уже наприкінці 50-х років новий лідер компартії М. Хрущов висунув тезу, що висока релігійність радянських людей не має соціальних коренів, а зумовлюється незадовільною антирелігійною пропагандою, пасив-ністю партії у цьому питанні та надмірними свободами, наданими державою

релігійним конфесіям. Така оцінка церкви та релігії в цілому, на наш погляд, була пов'язана з тим, що радянська влада не потребувала сакралізації — комуністична ідеологія сама претендувала на те місце, що його до листопада 1917 р. посідала православна церква. Тому не випадково, що з перших днів утвердження більшовиків, репресивна система взялась за знищення церкви як суспільного інституту.

Зменшення антирелігійних репресій у 40-х роках не означало повну відмову від них. Уже в середині 50-х років державний маховик остаточного «викорчовування» релігії запрацював з новою силою. Почалася чергова хвиля антицерковної істерії, яка звелася в основному до ліквідації матеріальних проявів релігійності — закриття і нищення монастирів, храмів, ікон, книг. Окрім того, здійснювався масований економічний, політичний та моральний тиск на православне духовенство та віруючих.

Заходи проти релігійних опонентів змінювалися, але не відзначалися оригінальністю — здебільшого не доводили переваги над релігійною ідеологією, а боролися з носіями цієї ідеології, примушуючи останніх залишати культові споруди, обкладаючи непомірними і обов'язковими державними податками, обмежуючи громадянські права віруючих, не допускаючи їх дітей до навчання у вищих навчальних закладах, практикуючи адміністративне втручання в діяльність релігійних об'єднань тощо. Рада у справах РПЦ домагалась прийняття певних обмежень на діяльність церкви самими ієрархами. Останні ж часто діяли за принципом, що краще поступитися малим для збереження великого — церкви. Саме так були

прийняті рішення патріарха Олексія про заборону святити воду в річках, озерах, а проводити освячення виключно в храмах (це, на думку ідеологів КПРС, мало зробити обряд буденним), про закриття монастирів (лише в Україні їх кількість на початку 60-х років скоротилася вдвоє) та інше.

Ще один напрям здійснення тиску на церкву з боку Ради у справах РПЦ — всебічне гальмування розвитку системи церковної освіти. Слабка підготовка священнослужителів і порівняно мала їх кількість спричинялися

обмеженнями з боку владних структур щодо вступу в духовні семінарії. Кожен, хто подавав заяву на вступ до семінарії, проходив «співбесіду» (активну ідеологічну обробку) з уповноваженим у справах релігії відповідної області. Більшість абітурієнтів після таких співбесід, як правило, забирала свої документи. Зокрема, у 1959 р. з 80 абітурієнтів, що подали заяви на 40 місць Одеської духовної семінарії, після «індивідуальної роботи» з кожним вступаючим 68 чоловік забрали свої документи; зараховано на перший курс лише 7 чоловік. У 1959 р. слухачам Київської духовної семінарії відмовили у прописці, а наступного року цей навчальний заклад взагалі закрили. Цікаво, що причиною закриття духовних навчальних закладів були не тільки стандартні звинувачення у «релігійному мракобіссі», а навіть «махровий на-ціоналізм» — у цьому були звинувачені, зокрема, викладачі та слухачі Луцької духовної семінарії, яку закрили у 1965 р.

Численні порушення місцевими органами влади законодавства про культи викликали обурення і опір віруючих. Попри свою лояльність до влади, не могли стояти осторонь цих настроїв і владики — у червні 1953 р. єпископи Львівський і Тернопільський Панкратій, Станіславський і Коломийський Антоній, Дрогобицький і Самбірський Михайло, Мукачівський і Ужгородський Іларіон послали скаргу на ім'я уповноваженого у справах РПЦ Г.Корчевого, в якій, зокрема, викривали факти неправильного обкладання священиків податками (райфінвідділи нараховували податки на всі зареєстровані у відділах загсів акти, незважаючи на те, що багато з них не супроводжувалися церковними обрядами), примусу при підписуванні позик,

що значно перевищували можливості віруючих, виселення священиків без надання житла, відмови дітям духовенства навчатися у вузах, відвертого цькування православної церкви у місцевій пресі тощо. І такі скарги нє були поодинокі — лише за перше півріччя 1954 р. уповноваженому Ради у справах РПЦ по УРСР надійшло 189 письмових заяв подібного змісту.

Своєрідною відповіддю на ці скарги стала постанова ЦК КПРС «Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді та заходи щодо її поліпшення» від 31 липня 1954 р., в якій партійні комітети зобов'язувалися до того, щоб покінчити із занедбаністю антирелігійної роботи, викривати реакційну суть релігії. Заради справедливості слід зазначити, що згідно з постановою антирелігійна робота мала проводитися «методом переконання, терплячого роз'яснення та індивідуального підходу до віруючих людей». Але як насправді втілювалася в життя ця постанова, свідчить інша, прийнята вже через чотири місяці — «Про помилки в проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення», в якій говорилося, що замість копіткої ідейної роботи з релігією на місцях допускаються образливі випади проти духовенства і віруючих, адміністративне втручання в діяльність релігійних об'єднань, грубе ставлення до духовенства тощо.

В середині 50-х років, особливо після проголошення XX з'їздом КПРС курсу на демократизацію суспільства і відновлення соціалістичної законності, в середовищі державних чиновників, в т. ч. в апараті Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР, виникли сумніви щодо доцільності продовження «політичної війни» з релігією. Саме Рада стала ініціатором скасування у 1955 р. реєстрації членів виконавчих органів і ревізійних комісій церков. Нові тенденції знайшли відображення в засобах масової інформації, науково-аналітичних працях. Їх практичним наслідком стало незначне, але збільшення кількості православних громад та священиків у 1955— 1957 рр. Зросла і кількість православних священиків, молитовних будинків православної церкви. Якщо в 1956 р. налічувалося 8540 культових будівель і 6030 кліриків, то в 1957 р.— відповідно 8548 і 6072.

Великий стримуючий вплив на розвиток православної церкви і релігії взагалі в Україні мала широкомасштабна атеїстична робота, яку проводив ЦК КПУ. З періодичністю у 2—3 роки приймались постанови, які ставали від-правними моментами, своєрідними санкціями у подальшому цькуванні церкви, спонукали відповідальних осіб до адміністративних заходів. Адже

засуджуючи «голе адміністрування», деякі постанови вимагали від посадових осіб «скорочення релігійної мережі, вилучення культових будівель, закриття і зняття з обліку якнайбільшої кількості громад». Причому діяльність релігійних інституцій часто подавалася з необґрунтованим політичним забарвленням. Серед таких постанов ЦК КПУ, окрім уже названих, зазначимо: «Про недоліки науково-атеїстичної пропаганди і заходи її поліпшення» (лютий 1959 р.), «Про постанову ЦК КПРС «Про записку Ради в справах Руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР» (квітень 1961 р.). Виконання цих та інших постанов вимагало законодавчої бази, яка була підведена Указом Верховної Ради УРСР «Про адміністративну відповідальність за порушення законодавства про релігійні культи» (відповідальність за ухилення від реєстрації, організацію релігійних гуртків тощо) та постановою «Про застосування статті 138 Кримінального кодексу Української РСР» (в якій, до речі, зазначалася відповідальність за відмову у прийомі на роботу чи у навчальний заклад з релігійних мотивів, що на практиці практично не виконувалося), іншими документами.

Основним показником антирелігійної роботи радянська влада вважала кількість церковних громад. Одразу ж після закінчення Вітчизняної війни було розпочате активне вишиковування будь-яких можливостей для зняття з реєстрації, заборони у відправленні культу православних громад. Найпростіше було з тими громадами, культові будівлі яких до війни були (чи стали) громадськими приміщеннями. У 1945—1948 рр. таких культових будівель було відібрано у віруючих близько 500. Проте з огляду на кількість православних громад в Україні це було, на думку влади, надто мало. Голова союзної Ради у справах РПЦ Г.Карпов провів наприкінці 1948 р. у Києві

нараду обласних уповноважених, перед якими були поставлені чіткі завдання: звільнити всі громадські приміщення, що були зайняті під молитовні будинки, знімати з реєстрації церкви, в яких немає постійних священиків (а священикам заборонялося в той час обслуговувати 2—3

парафії) чи які розміщені близько іншої діючої церкви, клубу тощо; вивчити склад духовенства, особливо тих, які висвячені в період окупації.

Реалізація цих ідей згодом почала приносити помітні результати. Починаючи з 1957 р., кількість парафій в Україні постійно зменшується і на 1 січня 1960 р. загальна кількість православних громад становила вже 8679, Переломним для долі церкви став 1960 р., коли було закрито 747 парафій. Темпи «боротьби» зростали. Тільки за друге півріччя 1961 р. в Україні було закрито більш як 850 храмів. А загалом же з 1960 до 1965 рр. закрито 4165 церков — 48 % від їх кількості на початок 1960 р. У найбільш «передових», чи то «свідомих» областях було знято з реєстрації до 90 % загальної кількості громад. Так, у Запорізькій області із 108 церков залишилися діючими 9, на Дніпропетровщині — 26, в Криму — 14 . У Західній Україні, де був значний опір віруючих, ситуація була іншою — на Тернопільщині закрито лише 36 % храмів, на Закарпатті — 17 %. Функціонери від релігії ввели навіть спеціальний термін — «затухаючі» парафії і розробили ґрунтовну методику організації такого «затухання». Причому знімалися з обліку (з подальшим перетворенням на склади) навіть пам'ятки архітектури. Після виступу М. Хрущова на січневому (1961 р.) пленумі ЦК КПРС, на якому глава держави назвав збереження подібних пам'яток непотрібною і марною справою, вже в червні цього ж року Рада Міністрів УРСР вилучила в списку пам'яток 364 об'єкти. Незабаром за поданням виконкомів було знято з обліку ще 378 храмів.

Із загальної кількості вилучених у громад церков 1209 стояли пустками, хоч багато подібних акцій аргументувалися саме браком приміщень для соціально-культурної сфери. І це при тому, що в державні інстанції було написано сотні звернень з проханням відновити богослужіння, які часто проводилися біля огорожі церкви. Наприклад, у Волинській області на 23

лютого 1963 р. із 168 вилучених церков 117 пустували, 44 були пристосовані під склади і лише 7 передані на баланс соціально-культурних

установ. Така ситуація була типовою для всієї України. Це змусило владу спускати плани «освоєння» церков-пусток.

Говорячи про православну церкву в Україні, не можна обминути і долю православних монастирів в повоєнні роки. Відчуваючи особливу загрозу з боку «осередків релігійного мракобісся» (з 1953 по 1958 р загальна кількість ченців в українських монастирях постійно зростала, монастирі мали значні пожертвування, на які проводили ремонти будівель, здійснювали благо-дійницьку діяльність тощо), Рада у справах РПЦ домоглася згоди патріарха Олексія на ліквідацію протягом 1959—1960 рр. половини із 32 діючих в Україні монастирів і 8 скитів. Вже в 1959 р. було закрито 19 монастирів і скитів, 219 насельників з яких були переселені в інші обителі, а близько 256 змушені були роз'їхатися до родичів. Для тиску на монастирі влада широко використовувала не лише адміністративний, а й економічний тиск. Ще в жовтні 1958 р. Рада Міністрів СРСР ухвалила ряд постанов (№№ 1159, 1160 та інші), які максимально ускладнювали подальше існування монастирських господарств і спричинялися до їх «самоліквідації». Зокрема, для монастирів були запроваджені максимальні податкові ставки на використання земельних угідь, заборонено використовувати найману працю (що для господарства, де більшість людей були похилого віку, було надзвичайно важко). До монастирів не дозволялося приймати осіб молодших 30 років. Більше того, патріархії заборонялося надавати дотації тим обителям, які були на межі економічного краху. Такі дії влади привели до «самоліквідації» в Україні у 1961 р. ще кількох монастирів. Якщо на 1 січня 1961 р. тут продовжували діяти 4 чоловічих та 15 жіночих монастирів із загальною кількістю насельників 2036 осіб, то на початок 1965 р. в Україні їх залишилося тільки 9 (2 чоловічих та 7 жіночих).

Говорячи про православну церкву післявоєнної України, не можна минути увагою діяльність цієї церкви, спрямовану на ліквідацію структур

греко-католицької (уніатської) церкви. Собор 1946 р. не знищив УГКЦ — остання лише перейшла на нелегальне становище. З початком поверненнярепресованих за відмову «з'єднатися» з православ'ям греко-католицьких священиків (у 1955— 1956 рр., повернулося 286 із 344 репресованих). Про-паганда греко-католицизму в західних областях України зростає. Це викликало потребу регулярних нарад православних єпископів з проблем «зміцнення православ'я у возз’єднаних з уніатством парафіях». У липні 1956 р. на засіданні православного Священного Синоду РПЦ зазначалося, зокрема, що віруючі відкрито висловлюють невдоволення православними архієреями, вимагають призначення на вищі посади в єпархіальні управління возз'єд-наних священиків тощо. У 1957 р. архієреї західних областей України (єпископи Палладій, Варлаам, Григорій) подали доповідну записку патріарху Олексію, в якій заклинали не «форсувати зовнішню обрядову одноманітність адміністративними розпорядженнями». Возз'єднаний клір, на думку єпископів, фанатично відданий уніатству. Доказом цього є хоча б те, що більшість з цих кліриків і досі користуються уніатськими молитовниками, де є крамольний для влади церковний гімн «Боже великий, єдиний», прославляють український народ, католицьку віру і т. п. Ці ж спостережений підтверджують і обізнані державні чиновники. Зокрема, голова союзної Ради у справах РПЦ Г.Карпов у одній з доповідних записок зазначав, що возз'єднання для значної частини духовенства було формальним і, якщо всі стали замість папи римського згадувати московського патріарха, то багато внутрішньоцерковних уніатських порядків залишилися незмінними. Вихід з цього становища єпископи бачили лише в посиленні роботи з духовенством і в наполегливій роботі щодо ліквідації уніатської спадщини. Для цього пропонувалося активніше використовувати можливості Волинської семінарії для підготовки і перепідготовки священиків, відкрити семінарію у Львові, залучати до викладацької роботи у духовних закладах возз'єднаних священиків, викладати частину предметів українською мовою тощо. Така стурбованість православних ієрархів була повністю виправдана ще

й тим, що із 3215 православних громад, що діяли на початок 1957 р. в Львівській, Тернопільській, Станіславській, Дрогобицькій та Закарпатській областях,

близько 3 тис, були до 1946 р. уніатськими, а з 1254 священиків — воз-з'єднаних було близько тисячі.

Як союзні, так і республіканські урядові структури докладали значних зусиль у підтримці РПЦ у її боротьбі з греко-католицизмом. Постановою ЦК КПРС у січі 1957 р. Раді у справах РПЦ було дозволено не реєструвати уніатські релігійні громади і духовенство, рекомендувати Московській патріархії через екзархат в Україні та архієреїв західних областей вести відповідну роботу серед православного духовенства для посилення їх роботи, спрямованої на з'єднання уніатів і православних. Місцеві радянські органи, ВМС і прокуратура республіки були попереджені про необхідність боротьби з незареєстрованим духовенством відповідно до Указу Президії Верховної Ради СРСР від 23 липня 1951 р. «Про заходи боротьби з антигромадськими, паразитичними елементами». Міністерство фінансів мало стежити за тим, щоб місцеві фінансові органи стягували податки з осіб, що здійснюють обряди без реєстрації і т. ін. Ця боротьба проти греко-католиків йшла паралельно із знищенням уніатства не тільки в Україні, а й у тих країнах, де СРСР мав значний вплив. Так у 1948 р. була ліквідована уніатська церква в Румунії, в 1950 р. — в Чехословаччині. Велась робота по знищенню цієї церкви в Польщі та Угорщині.

Проте таке сприяння православній церкві й співпраця з нею не могли тривати довго. Стратегічний курс ЦК КПРС на боротьбу а «релігійними пережитками» як такими, перманентні заклики посилити культурно-освітню та науково-атеїстичну роботу серед населення у 1960 р., як уже зазначалось, реалізувалися у форсованому «подоланні» релігійності загалом. У січні цього року ЦК КПРС, а у березні — ЦК КПУ прийняли постанову «Про заходи щодо ліквідації порушень духовенством радянського законодавства про культи». Згідно з постановою діяльність Ради у справах РПЦ була оцінена як

незадовільна і її новий голова В. Куроєдов у своїй програмній доповіді так визначив основні напрями боротьби з церквою: по-перше, вести неухильну боротьбу з діями духовенства, спрямованими на зміцнення матеріальної бази

парафій (заборона на придбання автомобілів, організацію свічних майстерень, купівлю культового майна тощо); по-друге, боротьба з благодійницькою діяльністю церкви. Ця діяльність була розцінена як спроба замаху церкви на свободу совісті радянського громадянина; по-третє, всеохоплююча боротьба з опором духовенства заходам влади щодо посилення науково-атеїстичної пропаганди серед населення.

Для виконання постанови союзного та республіканського ЦК Компартії, ради у справах РПЦ всіх рівнів зобов'язувалися: підвищувати вимогливість і принциповість (що мало виявлятися у відмові від будь-яких спроб захистити інтереси церкви); давати дозвіл вести будівництво культових споруд, купувати автотранспорт і т. п. лише у виняткових випадках; взяти під особливу увагу господарську діяльність церкви і всіляко домагатися викорінення будь-яких форм благодійницької діяльності церкви тощо.

Наступним кроком боротьби з релігією була постанова Ради Міністрів СРСР (№ 263) від 7 лютого 1961 р. і ЦК КПУ (№ 590) від 1 квітня 1961 р., «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культи». На виконання постанови в Україні передбачалося подальше скорочення кількості монастирів та церковних громад, послаблення матеріальної бази церкви, недопущення прийому в духовні семінарії тощо. Особлива увага приділялася здійсненню заходів щодо припинення паломництва до «святих місць». Уповноважений у справах РПЦ по УРСР Г.Пінчук у доповідній записці, зокрема, повідомляв ЦК КПУ про здійснену у цьому напрямі роботу. Так, були зруйновані і засипані цілющі джерела в селах Ялтушків (Вінницька обл.), Нова Павлівка (Луганська обл.), Онишківці (Рівненська обл.), П'ятчани (Дрогобицька обл.) та ін. На Божій горі у Кременецькому районі Тернопільської області організовано кам'яний кар'єр. І це далеко не єдині «досягнення» у цій справі. Постановою ЦК КПУ передбачалося також

створення при виконкомах рад комісій з сприяння контролю за виконанням законодавства про культи. Силами цих комісій та партійно-радянського

активу в Україні проведено у 1961 р. облік релігійних об'єднань та майна православної церкви. На цей час в Україні діяло 6464 православні громади, 5463 церкви і 955 молитовних будинки (в цей же час 1470 типових церковних будівель були закриті, з них 372 планувалося взагалі знести). З кліру в республіці діяло 15 архієреїв, 4114 священиків, 216 дияконів, 3634 псаломщики, 38 358 осіб обслуговуючого персоналу. Крім того, було відомо про діяльність 89 незареєстрованих громад (у Львівській та Станіславській областях) греко-католицького напряму. На 1961 р. в Україні залишилося 13 православних монастирів з 1474 насельниками (з них 119 — чоловіки) та дві духовні семінарії, у яких 25 викладачів навчали відповідно 58 осіб у Луцькій та 86 осіб в Одеській семінаріях.

У 1961 р. влада організовувала значний тиск на Синод РПЦ — останній змушений був у квітні цього ж року прийняти постанову про розмежування обов'язків по духовному керівництву громадою і господарсько-фінансової діяльності. Питаннями останньої з часу прийняття постанови мав опікуватися виключно виконавчий орган парафії (парафіяльна рада, членом якої священик бути не міг). Духовне керівництво громадою було залишене за священиком. Цією постановою Синоду фактично скасовувалося «Положення про управління РПЦ», згідно з якою священик як голова приходу ніс відповідальність за всі сфери життя церковної громади. Окрім того така розірваність у діяльності пастиря не лише послаблювала первинну ланку (основу церкви), а й відкривала широкі можливості для маніпулювання священиками.

Значна опозиція в середовищі кліру (особливо в Україні) цій постанові Синоду, змусила владу домогтися від керівництва РПЦ підтвердження даного рішення на архієрейському Соборі, що відбувся у липні 1961 р. Собор прийняв відповідні доповнення до «Положення про управління РПЦ». Аналіз цих доповнень виявляє справжню причину зацікавленості владних структур у

розмежуванні обов'язків у діяльності громади. При такому розмежуванні священик настільки обмежувався в громаді у своїх правах, що

перетворювався, по-суті, на требовиконавця; його душпастирська місія була зведена до мінімуму. Крім того, духовенство було не тільки усунуте від керівництва парафією, але юридично — і від самих громад.

Парафіяльне життя завмерло, незважаючи на те, що «духовенство отримало можливість сконцентрувати свої зусилля на духовному керівництві парафіями». Всі свої дії священик мав узгоджувати з уповноваженим у справах РПЦ і регулярно звітувати перед останнім про здійснення таїнств хрещення, вінчання та ін. (навіть закон 1929 р. про церковні організації не заходив так далеко). Логічним продовженням цієї постанови Собору було переведення у 1962 р. священиків на постійні оклади та закріплення за ними лише однієї парафії. Тільки через 27 років, на ювілейному Помісному Соборі РПЦ у 1988 р., церква дасть відповідну офіційну оцінку рішенням Архієрейського Собору 1961 р.

Гоніння на віруючих в Україні було найбільш ретельним — рівень релігійності тут був одним із найвищих у СРСР, особливо у західних областях України. Більше половини слухачів Московської та Ленінградської духовних семінарій та академій десятки років становили абітурієнти з України, які, стаючи семінаристами, перетворювались згідно з партійними документами на ідеологічних супротивників режиму. Тому місцеві начальники всіх рівнів у своїх прагненнях заборонити релігію іноді навіть змушували голову Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР сприяти цим акціям в Україні. Але коли в 30-х роках подібні дії здебільшого мали відкритий характер, то в 60—70-х роках ці гоніння вже маскувалися. З навчальних закладів виключали, як правило, не за релігійні переконання, а за незадовільні оцінки. У вузи дітей священнослужителів не приймали не через соціальне походження, а через, слабку підготовку і т. п. Тому діти кліриків мали один шлях для навчання — духовні училища чи семінарії. Так мимоволі народжувалися священицькі династії. Але з 1965 р. отримати духовну освіту стало важко — у цьому році

була закрита Луцька духовна семінарія, лишилася тільки Одеська.

Деяке полегшення в розвитку православ'я в Україні настало після усунення у жовтні 1964 р. М.Хрущова від керівництва партією та країною. Саме полегшення, бо були переглянуті лише найбільш брутальні підходи до вирішення церковних питань, уповільнено, але не зупинено «антицерковщину» в реалізації внутрішньої політики держави. Про визнання чи виправлення помилок у релігійній, сфері мова не йшла і скорочення церковної мережі продовжувалося, хоча й значно повільніше. Це під-тверджується й цифрами — у 1965—1974 рр. у Союзі щорічно закривалося по 48, а у 1974—1987 рр. — по 22 церкви.

Не можна сказати, що в православ'ї не було опозиційних настроїв щодо погромної політики влада і що ієрархи церкви відмовчувалася. Вище вже згадувалося про скаргу на ім'я уповноваженого Ради у справах РПЦ по УРСР, яку в червні 1953 р. подали єпископи Панкратій, Антоній, Михаїл та Іларіон. Вони не були одинокими у захисті інтересів церкви. У травні 1959 р. патріарх Олексій і митрополит Микола надіслали лист М. Хрущову, в якому зазначали про факти зневажливого ставлення до почуттів віруючих, наводили приклади безцеремонного втручання у справи церкви. Найпоширенішими були виклик членів церковних двадцяток у сільські чи районні ради, вимоги виходу з церковних органів, вилучення у священиків реєстраційних листів без попередження про це єпископа, перешкоди у відправленні богослужінь, безпідставні зняття з реєстрації, звільнення віруючих з роботи за їх релігійні переконання і т. п. У 1965 р. вісім архієреїв на чолі з Гермогеном (Голубєвим) подали патріарху Олексію вимогу скасувати рішення Архіє-рейського Собору 1961 р. Проти угодівства церкви виступили священики М. Єшліман га Г. Якунін (у майбутньому — один з організаторів Комітету захисту прав віруючих), які у своєму листі до вищих керівних партійних та державних органів звинуватили Раду у справах РПЦ у незаконних переведеннях духовенства з місця на місце, в маніпулюванні персональним складом парафіяльних рад і дозволі останнім контролювати фінансові справи

церковної громади. Окрім того, лист закликав відновити діяльність всіх

культових споруд, закритих владою. Але широкій громадськості зміст даного виступу залишався невідомим. Церква змушена була негативно поставитися до таких заяв — патріарх Олексій позбавив обох священиків сану. Був позбавлений єпископської кафедри і архієпископ Житомирський Венедикт, який закликав паству не зраджувати свою віру і не піддаватись атеїстичній пропаганді. Але таких відкритих протестів були одиниці. Платою за них були кар'єра, а то й житті. Більшість православного кліру мовчала, пам'ятаючи концтабори та в'язниці, через які багато хто з них пройшов.

Мовчала і православна богословська думка, яка у 40-х роках була зорієнтована виключно на апологію нової «симфонії» церкви і сталінщини та на всебічну підтримку останньої. Проте вже на початку 60-х років з'яв-ляються значні зміни в розробці ідеології діяльності церкви. Саме в той час в працях деяких богословів обґрунтовуються перспективні напрями розвитку церкви, головним з яких визначалося повернення церкві права на участь у громадському житті країни. І це, на думку православних богословів, було оправдано, оскільки християнське життя має ніби два виміри: вертикальний — містичний зв'язок людини з Богом і горизонтальний — піклування про людину і світ, як писав про це дещо пізніше один із провідних богословів тогочасної РПЦ митрополит Філарет (Денисенко). Церкву не можна відділяти від світу, оскільки вона не є якоюсь замкнутою в собі сутністю, що не має внутрішнього зв'язку з навколишнім світом. Саме гармонізація вертикального і горизонтального зв'язків християнського життя і є завданням церкви.

Нове бачення церкви в суспільно-історичному процесі відобразилося також у концепції «богословських мостів», яка теж зародилася у 60-х роках і була спрямована на налагодження тіснішого зв'язку між богословствуванням та практичною діяльністю церкви. Ця концепція набула другого дихання вже в 90-х роках, оскільки вона зв'язана з принципово новим осмисленням місця і ролі церкви у суспільстві, а саме — обґрунтуванням необхідності «літургії

після літургії». Тобто служіння церкви — це не лише євхаристичне служіння, а й християнське служіння світові, місія свідчення і служіння в сім'ї, суспіль-стві, державі — у світі в цілому. Саме між цими служіннями і пролягає «богословський міст». Доречно зазначити, що нинішня РПЦ (і УПЦ як її складова), відійшовши від екуменічного руху, основні положення концепцій «богословських мостів» та «літургії після літургії» переглянула в бік деекуменізації.

На пройняття духом християнських цінностей нецерковної діяльності віруючих була спрямована й актуальна донині концепція контекстуальності (чутливості) богослов'я до всього, що відбувається в світі. Наслідком контекстуальності є пристосування «форм служіння до соціального оточення, до суспільного оточення, до прийнятих норм у суспільстві чи державі». Це служіння світові, на думку православних богословів, можливе на двох рівнях: мікродияконії (зусиль, спрямованих на самовдосконалення як віруючого, так і його сім'ї) та макродияконії (політичної дияконії) — служіння світові і людському суспільству з метою миру, справедливості для його правильного розвитку і самовдосконалення. Таким чином, православна церква за умов антагоністичного до неї суспільства з допомогою нових богословських концепцій — «богословських мостів», «літургії після літургії», контекстуальності богослов'я та інших намагається не втратити своєї соціальної бази, довести свою потрібність суспільству,

Але вже наприкінці 70-х років церковно-богословські кола православної церкви втрачають активність теологічного пошуку, стають на шлях теоретизування та помірного оновлення. Цьому великою мірою сприяв Помісний Собор РПЦ 1971 р., який поряд з виборами нового патріарха розглядав і питання стратегії церкви на майбутнє. Собор орієнтував РПЦ на проведення процесу модернізації у спокійнішому руслі. Модернізація церкви була вигідна і владі, яка вбачала в цьому тенденції до посилення впливу церкви. РПЦ переходить на позиції «поміркованого динамізму» — засудження як непомірного консерватизму, так і непомірного новаторства. В

черговий раз у богословських колах актуалізуються ідеї «неправославності»,

«відриву від традицій» у характеристиці нових тенденцій, пристосуванні церкви до суспільного розвитку. Загалом правильно визначивши головний напрям розвитку церкви — активізація парафіяльного життя заради повнішого включення парафіян у соціально-історичний процес — богословські пошуки на практиці, в умовах всебічного контролю і обмеження задоволення навіть урізаних релігійних потреб віруючих, не могли реалізуватися.

У 70-х роках у багатьох віруючих з'явилася надія на поліпшення своєї долі у суспільстві «гарантованої свободи совісті». У 1972 р., після двадцяти років перерви, вперше почалася реєстрація нових православних громад і відкрито кілька храмів. З 1975 р. була спрощена процедура реєстрації релігійних об'єднань, відкриття культових споруд — цими питаннями почала займатися Рада у справах релігій, а не місцеві органи. Рада отримала мож-ливість контролю додержання законодавства про культи центральними і місцевими державними органами. У 1976 р. було, прийняте «Положення про релігійні об'єднання в Українській РСР», згідно з яким з релігійних громад знімалася дріб'язкова адміністративна опіка і дещо розширювалися їх права. Але, на жаль, більшість законодавчих статей лишилися лише деклараціями.

У 1977 р. була прийнята ще одна «найдемократичніша» Конституція СРСР, яка, хоч і гарантувала свободу совісті, проте не мала позитивного значення для розвитку православ'я в Україні. На відміну від інших країн Союзу, де з 1977 по 1987 рр. було зареєстровано 64 православних громади, в Україні в цей час присікались найменші спроби до такої реєстрації — уповноважений по Вінницькій області О. Собко, який згідно з законом намагався зареєструвати православну громаду, був негайно звільнений з роботи. Річ у тому, що українські партійні функціонери у своїх постановах неодноразово висловлювали занепокоєння непропорційно високою питомою вагою релігійних громад України в загальносоюзному масштабі (принцип так званої достатньої насиченості) і своїми вольовими рішеннями намагалися

змінити стан справ.

Всупереч законодавству вводилося багато заборон, які часто навіть не намагались обґрунтувати. Так з'явилися заборони нести хреста перед похоронною процесією, проводити служби Божі у жнива тощо. Двозначність становища церкви у радянському суспільстві усвідомлювалася не лише релігійними, а й радянськими, партійними працівниками. Тому з початком перебудови, яку, до речі, церква активно підтримала, необхідність істотних змій у державно-церковних відносинах підтримувалась більшістю центральних та місцевих газет і часописів.

Проте інерцію попередніх років подолати було не так просто. Владні структури на місцях, десятиліттями борючись з релігійними пережитками, дуже непросто засвоювали нові принципи демократичного суспільства з його громадянськими свободами. В Україні продовжували знімати з реєстрації громади і в 1986 р. (15 громад), і в 1987 р. (6). Всього наприкінці 1987 р. в Україні було зареєстровано 3971 православну громаду РПЦ. І це при тому, що лише у 1987 р. до республіканських органів надійшло близько 300 заяв з десятків населених пунктів з проханням зареєструвати громади.

Про перелом у державно-церковних відносинах можна говорити лише з часу зустрічі патріарха Московського та постійних членів Синоду РПЦ із Генсеком КПРС М. Горбачовим у квітні 1988 р., незадовго до святкування 1000-ліття хрещення Русі. М. Горбачов у своєму виступі чи не вперше поставив знак рівності між церквою та іншими суспільними інституціями, висловив готовність юридично закріпити позитивні зрушення у державній політиці щодо церкви. Проте ми повинні бути свідомі того, що програмні положення зустрічі не відразу стали керівництвом до дії на всіх рівнях влади і у всіх регіонах радянської імперії. Адже, наприклад, забезпечення прин-ципів реальної свободи совісті в Україні загрожувало не лише «релігійним бумом», а й породжувало нові проблеми для православ'я в Україні. Серед них, зокрема, проблема інформації про справжню історію та реальний стан Українського екзархату, православ'я в Україні в цілому, проблема національної церкви.

Порушувати ці проблеми боялися і ієрархи РПЦ, і

партійні та державні працівники як республіканського, так і союзного рівнів. Вони добре розуміли, що вирішення цих питань може стати одним із чинників розпаду не лише церковних, а й політичних та економічних союзних централізованих структур. Не випадково Україна завжди була на особливому становищі, і перші православні громади в Україні були зареєст-ровані в Криму та м. Дніпродзержинську лише наприкінці 1987 р. (всього того року зареєстровано в РПЦ 16 громад).

Український екзархат був одним із найбільших у РПЦ і його новопризначений глава, як правило, автоматично ставав постійним членом Священного Синоду РПЦ. Досить сказати, що на початок 1985 р. з 6806 громад РПЦ близько 4 тис. було в Україні. Масова реєстрація православних громад в Україні, що почалася в 1988— 1989 рр., мала свої особливості. З 2,1 тис. новозареєстрованих православних громад (наприкінці 1989 р. їх в Ук-раїні стало вже 6101). Близько 1,6 тис. припадало на Галичину, де віруючі греко-католики, не маючи змоги розбудовувати свою церкву, реєструвалися як православні. Це підтверджує і той факт, що наприкінці 1990 р. при подальшій масовій реєстрації нових православних громад загальна їх кількість в Україні зменшилася і становила 5031 громаду. Пов'язано це було з тим, що в 1990 р. було дозволено реєстрацію громад УГКЦ і близько 1,5 тис. православних парафій перереєструвалися на греко-католицькі.

Швидке збільшення наприкінці 80-х років кількості православних громад в Україні та РПЦ в цілому поставило на порядок денний низку організаційних питань, до яких церква була не зовсім готова. Це, зокрема, налагодження ефективної господарської діяльності новоутворених парафій. Повернення останнім господарських функцій породжувало проблему підготовки економічно обізнаних кадрів. Принципово нових підходів потребував і розвиток місіонерської, видавничої справи, вдосконалення органів церковного самоврядування. І на перших порах «відтворити церковне життя у формах і повноті, притаманних йому в минулому», за свідченням

тогочасного керівництва РПЦ, не вдалося. В Україні, окрім того, додавалася

своя специфіка: центральна влада РПЦ, пам'ятаючи український церковний досвід 20-х та 40-х років, намагалася максимально обмежити будь-які само-стійні дії українських єпископів. Хоча свого часу рішенням Всеросійського православного собору Українській православній церкві (7 вересня 1918 р.) було надано автономію в канонічній єдності з РПЦ, і цю автономію ще раз підтвердив у 1922 р. зарахований нині до лику святих патріарх Тихон, ніхто з ієрархів РПЦ про цей акт намагався навіть не згадувати, не говорячи вже про утворення українського Синоду, інших церковних структур в Україні (тому для РПЦ логічним було б не надання у 1990 р. незалежності Українському екзархату, а відновлення вже наданого раніше статусу автономії). Після смерті екзарха Михайла (Єрмакова) і до 1990 р. собори єпископів не збиралися, митрополити Київські та Галицькі призначалися з Москви і, як правило, не з-поміж українців. Вперше у XX ст. (1966 р.) цей пост зайняв українець — митрополит Філарет (М. А. Денисенко). Підсумовуючи характеристику післявоєнного розвитку православ'я в Україні до кінця 80-х років, зазначимо, що, попри суттєві відмінності стану церкви в різні часи життя країни, в означений період характеризується тією чи іншою мірою несвободою церкви. Політика радянської влади щодо православної церкви була якщо не сприятливою, то хоча б нейтральною не більше десятиліття — до початку 50-х років. Це був час очікування православною церквою великих змін. Священик Гліб Якунін писав з цього приводу, що «патріарх Олексій і його найближче оточення, очевидно чекали, що скоро настане момент, коли Сталін — «новий Костянтин» — розпустить або повністю реформує компартію, проголосить країну панслов'янською імперією і, взявши в Московського патріарха вінчання на царство, введе православ'я як офіційну державну релігію». Наперекір цим сподіванням нові репресії проти церкви не могли не розпочатися, оскільки ортодоксальні комуністичні оцінки релі-гійності як реакційного явища компартійними та владними структурами не були зняті. Особливістю їх був завуальований характер: закриття храмів

через «відсутність віруючих», зняття з обліку громад «через відсутність хра-мів» і таке ін., заборона служіння священикам (причиною могла стати «аморальна поведінка», а останньою вважалася вже сама належність до кліру тощо). Адміністративний тиск на церкву призвів до розквіту так званих анонімних форм релігійності. В Україні масово розвиваються конфесії, догматика яких, а особливо обрядово-культова практика не заперечує задоволення релігійних потреб індивідуально або взагалі анонімно. Крім то-го, анонімна релігійність стає втіленням своєрідних альтернативних цінностей, що протистояли тим, які нав'язувалися тоталітарною системою.

Архетипи, сформовані владними структурами у ставленні до церкви у минулі десятиліття, були лише приховані нашаруванням нових завдань, які ставила перед церквою влада. Адже великий потенціал церкви максимально використовувався спецслужбами СРСР у зовнішньополітичній діяльності РПЦ, для контрпропагандистської роботи за кордоном проти білоемігрантського, націоналістичного рухів, окремих церков (наприклад, проти «агента фашизму» Ватикану на західноукраїнських землях, проти українських автокефальних церков тощо). У цьому ж ряді — «боротьба» православної церкви за мир та за вирішення екологічних проблем, що за своєю суттю було сакралізованими варіантами зовнішньополітичного курсу Радянського Союзу. Тобто у своїй міжнародній політиці як союзні, так і республіканські владні структури поступово переходили від комінтернівських методів діяльності до більш вишуканих, в т. ч. сакральних. Найбільш придатною конфесією для сакральних методів була саме православна церква, яка на відміну від інших конфесій вдало знайшла свою «нішу» в атеїстичній державі.

Потенціал православної церкви з великою ефективністю використовувався і у внутрішній політиці. Зокрема, в Україні її основним завданням було проведення державної політики русифікації і викорінення національних особливостей не тільки у сакральній сфері, а й у всьому суспільно-культурному комплексі існування народу (офіційно це називалося

«зближення націй» та виховання нової «радянської» людини). Проте така

політика не могла бути церквою абсолютизована, оскільки об'єктивні умови існування РПЦ в західних областях України змушували її враховувати місцеву специфіку і конкуренцію з боку існуючої в підпіллі УГКЦ.

Таке своєрідне «одержавлення» церкви, яке було неминучим, оскільки стало наслідком «одержавлення» всіх сфер життя радянського суспільства, допомагало церкві не тільки виживати, а й розправлятися з конкурентами за допомогою влади. Цілком логічним є і те, що в самій церкві встановилися порядки, дуже близькі до суспільних — тобто тоталітарні. І не дивно, що за умов відокремлення церкви від держави патріарх та єпископи наго-роджувалися радянськими орденами і медалями, грамотами Президій Верховних Рад союзних республік, отримували привілеї, що їх мали вищі урядові чиновники (прикріплення до поліклінік Четвертого управління Мінохорони здоров'я, санаторно-курортне обслуговування тощо).

Позитивним для православної церкви наслідком такого одержавлення було пом'якшення у 70-80-х роках репресивної політики радянської влади щодо неї, хоча репресії не були відмінені зовсім. На той час уже був відпра-цьований жорсткий механізм контролю над церквою — ніяке рукопокладення в сан, кадрові переміщення не могли бути здійснені без узгодження з державними органами — залежно від рангу клірика рішення приймала відповідна Рада у справах релігій. Духовенство класифікувалося за мірою його «лояльності соціалістичному суспільству», готовністю проповідувати радянський патріотизм і брати участь у всесвітньому русі за мир. Масовий розмах набуло вербування ієрархів та причту церкви з боку КДБ, особливо після вступу РПЦ у Всесвітню раду церков, Християнську мирну конференцію, Конференцію європейських церков тощо. Співпраця з КДБ допомагала багатьом нинішнім ієрархам робити церковну кар'єру. Церква також всілякими засобами утримувалася від інтенсивного розвитку, від відродження нею внутрішньо притаманних їй форм суспільно значущої діяльності і спрямовувалася на шлях екстенсивний, який, власне, вів не до

розвитку, а до затухання церкви, оскільки повністю залежав від свавілля владних органів, які займалися реєстрацією чи зняттям церковних громад з обліку.

З цього видно, що радянська влада не збиралася повністю знищувати православну церкву як інституцію, але хотіла мати її слухняним елементом своєї як внутрішньої, так і зовнішньої політики. Проте це не знімало, а навпа-ки — нагнітало напруженість у православному релігійному середовищі України, яке наприкінці 80-х років досягло свого апогею, оскільки пов'язано було з піднесенням національно-визвольного руху, який потребував національно зорієнтованої церкви.

І навіть помпезне святкування 1000-ліття хрещення Русі (під яким мали на увазі хрещення сучасної Росії, адже основні урочистості відбувалися в Москві) не зняли, а навпаки, загострили ситуацію в Україні, оскільки част-кові заходи влади, спрямовані на поліпшення становища церкви, не виходили за межі старого розуміння суті і ролі релігії в суспільстві. На тлі зростаючого плюралізму думок та ідей наприкінці 80-х років таке розуміння було вже анахронізмом. На порядку денному постало питання прийняття принципово нового закону про свободу совісті.

Література:

1.Алаєв Г.Є., Горбань О.В., Мєшков В.М Лекції з релігієзнавства.-К,1996.

2.Докаш В.І., Лешан В.Ю. Загальне релігієзнавство: Навчальний посібник. – Чернівці, 2005.

3.Історія християнської церкви на Україні.- К.,1992.

4.Калінін Ю.А., Харьковщенко Є.А. Релігієзнавство.-К.,1998.

5. Кислюк К.В., Кучер О.М. Релігієзнавство: Навчальний посібник. – Київ, 2004.

6.Левицький Ю.Коротка історія Київської / української / церкви.- Львів, 1993.

7.Лубський В.І., Лубська М.В. Історія релігій: Підручник. – Київ, 2004.

8.Кость О. Панас. Історія української церкви.- Львів. 1992.

9.Токарев С.А. Религия в истории народов мира.- М.,1982.

10.Федорів Ю. Історія церкви в Україні. - Торонто. 1990.

11.Черній А.М. Релігієзнавство: Посібник. – Київ, 2003.

12. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні (1917-1953): Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: Авт. дис. на здоб. вч. ступ. канд. іст. наук. - Львів, 1994. - 34 с.

Лекція № 5.

Загальні положення. Мета вивчення

План:

Основний зміст.

Сучасний стан церковно-державних відносин. Відродження українського православ’я і внутріправославні колізії після здобуття незалежності України

Положення православ'я в Україні та утворення трьох Українських Православних Церков мають значний вплив на процеси розбудови держави та стосунки між національними групами в Україні. Існуюче припущення, що Православна Церква природно є державною та національною Церквою в Україні, відрізняє положення православ'я від положення решти релігійних груп в Україні. У їхньому корінні закладено давні взаємостосунки між державою, нацією та церквою, що сягають на тисячу років назад до часів навернення Русі і, певним чином, до перших століть християнства та навернення Костянтина.

Православна Церква розвивалась у контексті Римської, а згодом — Візантійської імперії, вихідним положенням яких було те, що держава і церква налагодять гармонійні стосунки і що громадська влада мусить підтримувати віру християнської імперії. Занепад Візантії, навернення від-далених народів і остаточне падіння Константинополя зробили цю модель

далекою від реальності, але вона заклала основи православного

мислення. На відміну від Латинського Заходу, який розвинув єдині ритуали, єдину літургічну мову та централізовану адміністративну структуру. Східна Церква мала безліч ритуалів, кілька літургічних мов та численні релігійні центри, а також цілих чотири (Рим був п'ятим) патріархати. Ця колективність розвинулась у громаду автокефальних церков, які у наш час почасти відображали політичні структури та національні громади, особливо коли літургічні мови, як у випадку з церковнослов'янською мовою слов'ян, були щільно пов'язані з мовами національними. Шлях отримання автокефальності, а також відносини політичних і церковних структур ніколи не були чітко визначеними. У багатьох випадках церкви відображали етно-національні характеристики через літургічні мови, розвиток власних художніх та архітектурних стилів та існування церковних структур, поєднаних з національною традицією. Коли православні держави розвалювались і православні народи підпадали під гніт неправославних і часто нехристиянських правителів, церкви ставали носіями історичних та національних традицій.

Після офіційного навернення Київської Русі у десятому столітті нове християнське королівство отримало літургічну мову та тексти південних слов'ян, а Київ став центром митрополії, підлеглої Патріархату Константинополя. Велика територія митрополії включала українську, білоруську та значну частину російської території та служила для об'єднання величезного королівства навіть після занепаду політичної єдності. У дванадцятому столітті Володимиро-Суздальські правителі вирішили утворити окрему митрополію. Занепад Київського центру та монгольське завоювання спричинили втрату церковного центру у Києві та переселення митрополитів до Володимира, а пізніше — до Москви. Політичні переміни мали відбитися на церковних справах по мірі утворення галицько-волинськими, польськими та литовськими правителями, які контролювали українську землю у чотирнадцятому та п'ятнадцятому століттях, серії

митрополій. Нарешті, Флорентійський Союз (1439 рік), падіння

Константинополя та відхід Московської Православної Церкви від Константинопольського Патріархату викликали у 1458 році відновлення Київської митрополії для українських та білоруських земель Польського Королівства та Великого Князівства Литовського. Протягом наступних 229 років ця митрополія розвиватиме церковну традицію у контексті, що відрізнявся від Московської митрополії, тобто самопроголошену Автокефальну Церкву православної держави. Православна Церква України зустріла труднощі у тому, що не жила під православним правителем і також стояла перед загрозою дискримінації у католицькій державі, але змогла розвинути унікальну традицію через свої близькі стосунки з Латинським Заходом та можливість формувати автономні від держави установи. Кінець-кінцем, результатом католицького контролю був релігійний Союз (1596 рік), проте навіть на цей розкол східних віруючих християн, який триває в Україні до сьогодні, православні відреагували розвоєм своїх церковних та інтелектуальних традицій. Багато у чому Київ настільки коригував православним світом у часи Митрополита Петра Могили, що його рішення впливали на східноєвропейські та балканські Православні Церкви,

Політичні переміни дали новий напрямок українським церковним справам. Зі зростанням впливу Росії після повстання Хмельницького з її боку почав зростати тиск з метою вилучити Київську митрополію з юрисдикції Патріархату Константинополя і підпорядкувати її Московському Патріархатові (утвореному 1589 року). Передача Київської митрополії у 1686—1687 роках свідчила про зростаючий вплив Московії у церковних справах, так само, як її політичний контроль в Україні відображав піднесення Росії як європейської держави. Українські церковники своїм вищим знанням змінили вигляд Православної Церкви у Російській імперії. Цей процес змусив частину російських віруючих вдатися до старовірства. Таке становище спонукало деяких вчених розглядати релігійну культуру, що виникла у Російській імперії, як продовження української, а не російської традиції.

Насправді російська традиція державного домінування у церкві,

комбінована з введенням синодальної структури, запозиченої у протестантських земель, а також скасування патріархату формували Православну Церкву, чужу як українській, так і решті православним традиціям, Наприкінці вісімнадцятого століття за реакцією на українське втручання прослідувала кампанія щодо викорінення місцевих українських традицій, щоб нав'язати Україні російський імперський взірець. У дев'ятнадцятому столітті течії вірності династії та державі, а також пізніший вплив російського націоналізму зробили церкву в Україні інструментом русифікації. Політика навіть заходила так далеко, що забороняла видання Писань українською мовою. Наприкінці існування імперської системи частина духовенства доходила навіть до того, що підтримували російські націоналістичні та шовіністичні угруповання в Україні.

Політичні революції 1917 року та утворення незалежних українських держав радикально змінили положення православної церкви. Нижче духовенство та обивателі, які пристали до українського національного руху у декади, що передували падінню царської імперії, нарешті мали шанс роз-почати перебудову у церковних справах. Ці тенденції були пов'язані із загальним рухом за реформи по всій російській імперській. Революція ще більше піддала сумніву практику та політику цієї церкви, зокрема тому, що елементи ієрархії підтримували російських білих. Російсько-український релігійний конфлікт в Україні був пов'язаний із загальним небажанням Росії визнати законність прагнень України. Недовге життя незалежних українських урядів не дозволило успішно вирішити проблему автокефальності до тріумфу більшовиків. Тим більше, радикальний український релігійний рух мав причини встановити Українську Церкву. Не маючи змоги отримати єпископів для своєї церкви, вони вдалися до конґреґаційного посвячення ієрархії, відновлюючи, як вони стверджували, практику ранньої Церкви Александрії для встановлення Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ) у 1921 році. Така радикальна

міра стала можливою через загальну реформаторську природу

українського церковного руху, який утверджував соборне врядування та відкритість новим суспільним і культурним тенденціям. Рух також базувався на питаннях українізації, яка означала введення української мови в усі аспекти церковного життя, включаючи літургію та відновлення українських релігійних обрядів, які викорінила імперська російська церква. Поєднана з українським національним відродженням, церква охоплювала його інтелектуальні, музичні та художні досягнення, натхненні барокко та народними традиціями. Підводячи підсумок, слід зазначити, що церква відігравала позитивну роль у процесі будування нації, подібну до ролі греко-католицької церкви у Галичині, подекуди навіть перевершуючи її, тому що повніша українізація відбулася у більш мінливій ситуації.

Російські релігійні керівники засудили цей «націоналістичний» напрямок УАПЦ не розмірковуючи, бо багато у чому він був відповіддю на російський націоналістичний характер старої імперської церкви. Коли українська інтелігенція та окремі елементи селянства вітали українізацію, більш консервативні та русифіковані віруючі були проти. Радикальне встановлення церкви, а над усе — спосіб посвячення ієрархії, відчужували духовенство та віруючих, які хотіли зберегти традиційні православні обряди. Уряд, який ворожо ставився до релігійних установ взагалі, вважав, що розкол Православної Церкви — в його інтересах і що радикалізація того періоду сприяла таким групам, як Церква оновлення, що також з'явилася в Україні в той час.

Сталінізм винищив усі релігійні юрисдикції, хоча й дозволив мінімальне існування Російській Православній Церкві, у якому було відмовлено УАПЦ. Обмежена реставрація російських імперських традицій (культ деяких царів) і нове встановлення домінування Росії працювали на користь Російській Православній Церкві, у той час як знищення української інтелігенції та українського села підривали потенційну підтримку Української Церкви. Цей процес лише частково відшкодувала анексія

Західної України у другій світовій війні. Війна підштовхнула зближення

Сталіна з бездіяльною Російською Православною Церквою та дозвіл обрати патріарха. Українську Автокефальну Православну Церкву було відтворено у 1942 році у місцевостях, що були під німецькою окупацією. На відміну від УАПЦ 1921 року, вона мала традиційну ієрархію, але ж вона мусила змагатися з Українською автономною Православною Церквою, яка бачила себе під юрисдикцією Російської Православної Церкви. У кінці війни радянська влада примусово навернула усіх православних віруючих та уніатів України до Російської Православної Церкви. Ця політика мала в Україні величезні політичні наслідки, тому що Російська Православна Церква діяла як установа втягнення населення Західної України у радянську систему та прикріплення його до Росії. Звичайно, Російська Православна Церква охоче діяла як інструмент скасування Греко-Католицької чи Уніатської Церкви. Цей збіг інтересів Російської Православної Церкви та радянської держави робить важким розмежування відповідальності, хоча у роки Горбачова стало очевидним, що Церква була активістом підтримки цієї системи.

У післясталінські роки (особливо після 1960 року) радянський режим періодично приймав програми русифікації та переслідування українського «націоналізму». Доки вчені сперечаються, наскільки концепція «радянської» нації була ширмою для русифікації та планів уряду створити схід-нослов'янську, тобто російську, націю, тиск режиму, спрямований на підрив української національності, лишається поза сумнівом. Хоча з ідеологічних причин радянський уряд не включив Російську Православну Церкву у свої структури, він знайшов застосування цій установі, добряче відфільтрувавши її для цілей внутрішньої та зовнішньої політики. В останні декади радян-ського порядку Російська Православна Церква так зрослася з російськими інтересами і залежала від радянського керівництва у плані пригнічення українських віруючих, що їй було особливо важко знайти своє місце наприкінці 80-х років, коли в Україні почали діяти сили опозиції та Українське національне відродження. Російське духовенство навіть не

усвідомлювало, що існувала традиція Української Православної

Церкви. Очевидно, Російська Православна Церква виявилась більш успішним механізмом інтеграції, ніж радянська держава, частково тому, що вона могла більш відкрито звернутися до російської імперської ідеології.

З 1989 року знов постали питання українізації та автокефальності. Українізація охоплює використання української мови у церковних функціях, включення до церковного життя українських релігійних традицій та ставлення церкви до української національності. Автокефальність пов'язана з тим, якою мірою православ'я України бажає мати повністю самоврядну церкву з можливим впливом на державність та з природою процесу отримання автокефальності. Обидва питання мають розглядатись у контексті православної традиції та релігійної історії України.

Українізація має нині набагато більше труднощів, ніж у 1920-х роках. Відтоді україномовного населення, особливо у Східній Україні, поменшало, а кількість тих, для кого російська мова є рідною, драматично збільшилась. Школи, армія та телебачення принесли до українських сіл російський світогляд. Село, у минулому центр українських етнорелігійних традицій, було так винищено радянським порядком, антирелігійними кампаніями та геноцидним голодомором 1933 року, що ці традиції стали надто слабкими, особливо в радянській Україні, до 1939 року. Руйнування церковного архітектурного та релігійного мистецтва знищило багато взірців української релігійної культури, такої як козацькі собори. Не зважаючи на це, українізація може черпати з традицій українського православного церковного руху початку двадцятого століття, а також Українських Православних Церков на заході, які переклали літургічні служби українською мовою, підтримували та розвивали синтез української та православної традицій. Крім того, високий рівень релігійної практики у Західній Україні та рішення значної частини населення Галичини та Закарпаття радше лишатись православними, ніж повертатись до Уніатської чи Греко-Католицької

Церкви, до яких після другої світової війни навертали насильницькі, працю-вали на користь українізації.

Українізація включає використання української мови вищим духовенством у літургічних службах та у врядуванні церквою. Такій практиці заважали освіта духовенства у російськомовних семінаріях, кадрова політика колишнього російського православ'я, яка орієнтувала ієрархів на всесоюзну кар'єру, навчання духовенства та віруючих використовувати для літургії слов'янську мову (з російською вимовою за межами Галичини), відсутність деяких служб в українському перекладі та позиція, що використання слов'янської мови, певним чином є природжено православним, користування російською - це інтернаціонально, а українською - неортодоксально (чи по уніатські) і націоналістично. Велика частина духовенства Західної України та зростаюче знання православної практики за межами колишнього Радянського Союзу, де використовуються такі далекі одна від одної мови, як японська та англійська, дещо пом'якшують ці труднощі українізації.

Українізація також пов'язана із поверненням традиційних українських релігійних звичаїв, таких, як прикрашання ікон вишивкою, різдвяна вечеря з дванадцяти страв, писанки, танці. Вона також пов'язана з вибором церковної музики, архітектури та іконографії. Там, де повернення релігійних обрядів іде поруч українського національного відродження, українізація знаходить значний резонанс, особливо серед української інтелігенції. Оскільки більшість цих обрядів збереглися переважно у Західній Україні або відрізняються від російських православних обрядів, що існували до 1989 року, їх іноді вважають уніатськими.

Перед Православними Церквами також постала проблема ставлення до української нації. Йдучи по стопах традицій імперської Російської Православної Церкви, яка мала окрему службу, що проголошувала анафему Мазепі і боролася навіть проти дозволу друкувати українською мовою, Російська Православна Церква до 1989 року була провідником імперії під прикриттям радянського патріотизму та інтернаціоналізму та противником

українського націоналізму. Навіть у 1990 році Московський Патріархат в Україні ще благословляв церемонію «возз'єднання» України з Росією 1654

року. Відновлення українських традицій в Україні створювало труднощі для Православної Церкви у вирішенні питання, як саме їй ставитись до національних та політичних традицій, особливо коли українські та російсько-радянські традиції конфліктують. Зростаюча національна та російсько-націоналістична позиція Московського Патріархату ускладнила ці питання для православних церков під його юрисдикцією.

Не менш важливим у визначенні ставлення православних груп до української національності є питання, чи бачать церкви себе складовою української православної традиції, рівної болгарській або румунській православним традиціям, а чи складовою російської православної традиції. Російська Православна Церква до 1989 року відкрито займала в Україні останню з вищезгаданих позицій і мало що робила для вивчення чи пропагування концепції окремої української православної традиції, духовності та історії. Це пояснює, чому вона мала величезні труднощі стосовно українських релігійних прагнень та щодо вирішення питань автокефальності.

Прагнення автокефальності існувало в Україні як до, так і після проголошення незалежності, яка була первинним каталізатором теперішнього розколу православних груп в Україні. Православний світ досі не розвинув чіткого механізму для отримання автокефальності, хоча, зви-чайно, вона пов'язувалася з існуванням значної кількості православних віруючих у незалежній державі та створенням єдиної територіальної ієрархії. Протягом російського імперського періоду автокефальність однієї з найдавніших православних церков, Грузинської, була скасована, але лише після радянського завоювання Грузії. Відносини з церквою чи церковним керівником, який контролював дану територію перед проголошенням автокефальності, часто були бурхливими. Так, понад сімдесят років знадобилось Константинополю, щоб визнати болгарську автокефальність.

Польська Автокефальна Православна Церква, сформована на території, що колись належала імперській Російській Православній Церкві, отримала

автокефальність від Патріархату Константинополя, почасти завдяки претензіям Константинополя, що перехід Київської митрополії з юрисдикції Константинополя до Москви у 1686-1687 був неканонічним, і Константино-поль залишається Церквою-Матір'ю. В результаті радянської окупації Польщі після другої світової війни цю автокефальність було скасовано і даровано нову, вже Московським Патріархатом. Православна Церква Македонії проголосила автокефальність 1967 року, але її і досі не визнали інші Православні Церкви навіть тепер, коли Республіка Македонія вже незалежна. Випадок із Македонією особливо цікавий тому, що три Православні Церкви і народи — сербський, болгарський та грецький (Афіни та Константинополь) — мають конкуруючі претензії на населення та територію старої Македонії.

Найкорисніша для розуміння українських справ недавня дискусія з питань автокефальності, частково тому, що Московський Патріархат відіграє у ній центральну роль, торкнулася Православної Церкви Америки. Російська Православна Церква претендувала на статус Церкви-Матері у Північній Америці на тих засадах, що вона першою утворила місію на її території через Аляску і призначила єпископів, які до революції служили всім православним. У свою чергу Патріархат Константинополя стверджував, що постанова Вселенського Собору дає йому право контролювати всі території, де немає встановлених Православних Церков. Після 1917 року різні групи православних віруючих утворили свої етно-національні церкви під церквами своїх рідних земель чи під Вселенським Патріархатом. Більшовицький тріумф та пізніша радянська окупація Східної Європи роз'єднали ці православні групи на тих, хто лишились під Церквами, що контролювались комуністами, і тих, хто не лишився. До шістдесятих років у Сполучених Штатах було три Російські Православні Церкви: єпархія Московського Патріархату, єпархії Російської Церкви за кордоном чи Синодальної Церкви і

найбільша група - Російська Православна Греко-Католицька митрополія, що урядувалась як незалежна Церква. Асиміляція, незаконність її

канонічного статусу та тиск Московського Патріархату, який перехоплював приходи, підштовхнули митрополію звернутися до Москви за отриманням автокефальності. Її було надано перейменованій Православній Церкві Америки у 1970 році. До сьогоднішнього дня автокефальність цієї Церкви не визнана Вселенським Патріархатом і низкою інших Православних Церков. Вона охоплює лише меншість православних віруючих у США. Для залучення груп, більш відданих минулому своїх пращурів, вона порушила свій принцип територіальних єпархій, щоб дозволити включення Албанської, Болгарської та Румунської єпархій. Московський Патріархат зберігає більшу частину своїх приходів і призначає для них єпископів. Православна Церква Америки простягається поза політичними кордонами, охоплюючи Канаду. Ситуація у Північній Америці корисна для аналізу аргументів «за» і «проти» автокефальності в Україні, а особливо питання щодо готовності України до автокефальності.

З 1989 року ставлення держави, включаючи центральні та місцеві органи влади, до церковних справ часто мінялось, як змінювалось воно і до української нації. В основі цих політичних тенденцій були радянські традиції контролю над церквами та маніпулювання церковними установами для виконання державних вказівок. Державна «власність» на церковні будівлі була особливо важливою. У той самий час занепад центральної (спочатку московської, згодом київської) влади означав, що місцеві органи дедалі частіше виступали суддями місцевих релігійних справ. Якщо у 1989 році загальною була позиція на користь Російської Православної Церкви і проти Української Католицької та Української Автокефальної Православної Церкви, то після березневих виборів 1990 року та тріумфу національних демократичних сил у трьох областях Галичини ситуація швидко змінилась.

Українське національне відродження 1988-1991 років, проголошення української мови державною, політика обмеженої українізації, яку проводив

український уряд, - усе це працювало на користь консолідації української національної громади, хоча держава та політичні угруповання

України не пішли курсом Балтійських держав, що набрали статусу національних держав з меншинами. Замість цього було докладено великих зусиль щодо уникнення українсько-російського конфлікту, а відтак — виявлення відданості Україніусіх її громадян. Безумовно, велика кількість росіян в Україні, лінгвістична русифікація багатьох українців і низький рівень національної свідомості багатьох українців роблять цю політику розважливою. Важкий економічний та політичний стан України та зростаючі заклики Росії до російської меншості останнім часом довели, що відданість українській державності найдужча серед українців з високим рівнем національної свідомості.

У 1990 році Верховна Рада України прийняла Закон «Про свободу совісті та релігійні організації», який, як і старі радянські акти, проголошував повне відокремлення церкви від держави, але був демократичнішим за них. Цей Закон у багатьох відношеннях можна було б назвати декларацією інтенцій (намірів) з боку держави, в той час як успадкована суспільством історична традиція та обставини реальної політики штовхали державні чинники в бік активного втручання у справи церкви. На серпень 1991 року, коли було прийнято Акт про незалежність України, українські церкви були вже глибоко втягнуті в політичну боротьбу. Кожна з церков мала своїх політичних протекторів, а ці протектори в свою чергу користали з підтримки церков у ході виборів, політичних акцій тощо.

Мабуть, останнім поважним рішенням, прийнятим Москвою в справі державно-церковних відносин в Україні, було рішення про легалізацію Української Греко-Католицької Церкви. Після того налагодження церковно-державних відносин і міжконфесійних конфліктів у державі все переходить у компетенцію Києва. Разом з тим влада Києва в галузі церковно-державних відносин була досить примарною. Розвал влади, який розпочався у Москві, не зупинився на рівні Києва, а пішов далі. Київське керівництво не змогло сконцентрувати в своїх руках випущену Москвою владу. Цьому сприяло і

фактичне двовладдя в Києві (боротьба між Верховною Радою на чолі з Л. Кравчуком та ЦК Компартії на чолі з С. Гуренком), і посилення на місцях влади регіональних еліт та новообраних навесні 1990 р. місцевих Рад.

На початок 1990 року на місці колишнього Українського Екзархату Російської Православної Церкви опинилося, принаймні, три чисельні церковні організації — Українська Православна Церква (УПЦ) в юрисдикції Московського Патріарха на чолі з колишнім Екзархом митрополитом Філаретом (Денисенком); Українська Греко-Католицька (УГКЦ) і Українська Автокефальна (УАПЦ) Церкви. ЦК Компартії України і місцева влада на Сході та Півдні України були в союзі з УПЦ Московського Патріархату на чолі з митрополитом Філаретом, місцева влада Галичини активно підтримувала греко-католиків, група депутатів Верховної Ради та міська інтелігенція українського спрямування підтримувала УАПЦ. Остання була гнана місцевою владою і в Галичині, й у Великій Україні. Керівництво Верховної Ради на чолі з Л. Кравчуком вимушене було балансувати в цій ситуації між різними політичними фракціями та церквами.

Серпневий переворот у Москві 1991 року, розпуск Компартії та проголошення незалежної України передали політичну ініціативу до рук Верховної Ради. Відтоді балансування її керівництва між різними релігійними угрупованнями змінилося цілеспрямованою релігійною політи-кою, її головним лейтмотивом стала ідея автокефалії для найбільшої Православної Церкви — УПЦ, що належала до юрисдикції Московського Патріархату. В цьому відношенні українська влада опинилася приблизно там, де завершив свій шлях уряд гетьмана Скоропадського 1918 року: найбільша Церква України — Українська Православна — входила до складу Московського Патріархату на правах автономної. Щоправда, тепер рамки автономії нібито стали дещо ширші. Відродженій на початку 1990 року УПЦ були даровані «незалежність і самостійність в управлінні». Насправді, як показали наступні події, ця незалежність була досить умовною.

Адміністрація Президента Л. Кравчука, так само, як колись

гетьманський уряд, головну ставку в справі досягнення автокефалії робила не на малочисельні проукраїнські церковні організації (в 1918 р. це було братство св. Кирила і Мефодія, а в 1991 р. — УАПЦ), а на потужну і чисе-льну Православну Церкву, підпорядковану Московському Патріархатові. Незважаючи на те, що Адміністрація Президента Л. Кравчука, на відміну від гетьманського уряду, не проголошувала православ'я «передовою» релігією, вся її діяльність у галузі церковно-державних відносин була спрямована на створення по суті державної Української Православної Автокефальної Церкви.

Урядової підтримки для УАПЦ як мабутньої державної Церкви від Президента Л. Кравчука марно домагався Патріарх Мстислав, але малочисельна (і базована по суті винятково в колишніх греко-католицьких областях) УАПЦ в планах уряду посідала явно другорядне місце. Головні надії урядових чиновників покладалися на справу автокефалії УПЦ і пов'язувалися з митрополитом Філаретом. У особі цього ієрарха, що посідав Київський митрополичий престол з 1966 року і був відомий своїми антиуніатськими та антиавтокефальними поглядами, влада знайшла ревного прихильника та виконавця своїх планів. Порівняно з безуспішними спробами Гетьманату, а згодом Директорії, прихилити на свій бік Київського митрополита, це було безумовним успіхом президентської адміністрації. Причина його полягала у відзначеному вище зрощуванні церковної ієрархії зі світською компартійною елітою в радянські часи.

У листопаді 1991 року, напередодні грудневого референдуму, митрополит Філарет зібрав Всеукраїнський Православний Собор, який прийняв рішення звернутися до Московського Патріарха з проханням надати автокефалію Українській Православній Церкві. В опозиції до цього рішення опинилися усього три єпископи, і хоча повної одностайності не вийшло, — рішення Собору вповні могло вважатися успіхом автокефальної політики уряду.

Однак досить скоро цим планам було завдано відчутного удару.

Небезпека прийшла з Москви — звідки чекали, хоч і не знали коли — і з боку підпорядкованого Філаретові єпископату — звідки не чекали зовсім. Наприкінці березня — на початку квітня 1992 р. Архієрейський Собор Ро-сійської Православної Церкви влаштував фактичний суд над митрополитом Філаретом і змусив його пообіцяти відступитися від Київської кафедри. Коли Філарет після повернення в Київ відмовився це зробити, йому заборонили відправляти службу Божу. У травні 1992 р. в Харкові було скликано архиєрейську нараду, що перетворилася на Архиєрейський Собор УПЦ, який змістив Філарета і обрав на його місце митрополитом Київським і Галицьким ієрарха Російської Православної Церкви, українця за походженням, митрополита Володимира (Сабодана). Це втручання Москви у справи «самостійної і незалежної в управлінні» УПЦ стало можливим лише завдяки опозиції до Філарета єпископів його власної Церкви. Філарета звинувачували в тому, що він, будучи митрополитом, мав родину. Він став відомий також своїм самодержавним характером, не раз морально знущався над підлеглими йому єпископами, і чимало з них, вочевидь, вирішили скористатися з ситуації, щоб позбутися ненависного митрополита.

Рішення Харківського Собору були зустрінуті державною владою вороже і фактично засигналізували її серйозну поразку на шляху осягнення автокефалії для українського православ'я. Не тільки Москва відмовила в наданні автокефалії, відклавши справу на кілька років до скликання чергового Помісного Собору РПЦ, а й «власний» єпископат у більшості своїй висловився проти урядової політики. Офіційний Київ діяв у справі осягнення автокефалії старим, уторованим радянськими часами, шляхом адміністрування в царині державно-церковних відносин. Згідно з виробленими тоді уявленнями, єпископи повинні були, безумовно, підтримати політику уряду, глашатаєм якої виступив митрополит Філарет. Старі уявлення і стара політика, однак, не спрацювали. Незадоволені Філаретом і перспективою іще більшого його піднесення, єпископи, з одного

боку, були підбурені Москвою і знайшли в особі патріарха Алексія

повне опертя, з іншого — сперлися на повне розуміння їхньої політики з боку свого давнього союзника — колишню компартійну еліту Півдня і Сходу, яка за умов української незалежності не лише залишилася при владі, а й посилила свої впливи на місцеві справи.

Поразка уряду на Харківському Соборі не призвела до зміни цілей чи тактики його дій у царині релігійної політики. Символом цієї політики залишався митрополит Філарет. Ідею ж створення державної Церкви перенесли з УПЦ (з її збунтованим Москвою єпископатом) на колись знех-тувану урядом УАПЦ, частина єпископату якої давно шукала державної підтримки і претендувала на роль ієрархів державної Церкви.

Оскільки уряд довіряв Філаретові і не йняв віри Мстиславові, то прилучення Філарета до колись гнаної ним УАПЦ відбулося у червні 1992 року без відома Патріарха. Собор УАПЦ, терміново скликаний під тиском урядових чиновників, створив об'єднану Церкву — Українську Православну Церкву — Київський Патріархат (УПЦ КП). Собор обрав Філарета заступником Патріарха і, враховуючи, що Патріарх бував в Україні лише наїздами, практично перебрав керівництво Церквою, що де-факто стала державною і користувалася всебічною підтримкою уряду.

В самому уряді у зв'язку з цим сталися персональні зміни. Досвідчений апаратник М. Колесник, який довгий час очолював Раду у справах релігій при Кабінеті Міністрів України, був замінений палким прихильником української автокефалії А. Зінченком. Підтримка УПЦ КП як державної Церкви була цілком відкритою, і новий Голова Ради у справах релігій навіть викладав у Духовній семінарії цієї Церкви. Знову набуло актуальності в урядових колах гасло, колись спопуляризоване О. Лотоцьким: в незалежній державі має бути незалежна церква. Щоправда, явні і більш завуальовані протести ієрархів кількох церков, у тому числі Греко-Католицької, які нарікали, що подібна політика порушує принцип відокремлення церкви від держави, призвели до зняття цього гасла як офіційного.

Підтримка держави призвела кінець-кінцем до того, що УПЦ КП

поширила свій вплив за межі Галичини, утвердилася на Київщині та Волині, але разом з тим втратила Львівщину. Приплив парафій відбувався за активного втручання у церковні справи урядових чиновників за рахунок УПЦ Московського Патріархату, а втрата відносилась на рахунок нової УАПЦ, створеної за підтримки Патріарха Мстислава противниками об'єднання з Філаретом.

Малочисельність новоутвореної УПЦ Київського Патріархату, хоч і не зупиняла уряд від її підтримки, не давала йому можливості вважати справу автокефалії завершеною навіть на українському ґрунті. Саме тому влітку 1993 року у зв'язку зі смертю в еміграції Патріарха Мстислава уряд повів інтенсивну кампанію за об'єднання усіх трьох Православних Церков під омофором Київського Патріарха. Ця кампанія не призвела до позитивних результатів — УПЦ КП і УАПЦ — кожна обрала на місце Мстислава своїх патріархів, посиливши таким чином існуючий розкол, а найбільш чисельна УПЦ митрополита Володимира (Сабодана) залишилася в юрисдикції Москви. Це означало нову поразку уряду в справі досягнення автокефалії. Кількаразові звертання Президента на користь надання автокефалії УПЦ КП до Московського та Константинопольського Патріархів також не дали бажаних наслідків.

За урядування в Раді у справах релігій А. Зінченка справа осягнення автокефалії Українською Церквою не стала ближчою, ніж у часи його попередника з 1918 року — В. Зіньківського. Більше того, відбувся надзвичайно прикрий для кожного українського державника конфлікт двох автокефалій — підтримуваної урядом УПЦ Київського Патріархату і поборюваної ним нової УАПЦ. Якщо авантюрницька політика уряду, що підтримував здискредитованого митрополита Філарета й усував зі сцени непередбачуваного у своїх вчинках, але авторитетного Патріарха Мстислава, стала поштовхом до розколу в автокефальному русі, то ідейну основу конфлікту слід шукати в зіткненні між собою двох концепцій автокефалії.

Перша з них була здекларована законом Директорії з 1 січня 1919 р. і

мала на меті створення Української Автокефальної Церкви на територіальній основі. В руслі реалізації цієї концепції автокефалії працювали міністри гетьманського уряду В. Зіньківський та О. Лотоиький, а від Адміністрації Президента Л. Кравчука — А. Зінченко. Реалізувати концепцію територіальної автокефалії, яка б не вимагала негайної українізації церковного життя і була б відкрита для усіх православних України, незалежно від їхньої національної орієнтації, і була покликана УПЦ Київського Патріархату.

Друга концепція, що вбачала в автокефальній Церкві перш за все Українську Національну Церкву з обов'язковою українізацією усіх сфер церковного життя, була вповні сформована у 1920-х роках митрополитом УАПЦ В. Липківським. У тому ж руслі здебільшого знаходилася і політика міністра віросповідань Директорії в Кам'янець-Подільський період її існування — І. Огієнка (пізніше — митрополита Іларіона). В 1919-1920 рр. І. Огієнко намагався на фактично незрусифікованому Поділлі повернути Українській Церкві її національне обличчя. Концепцію культурно-національної автокефалії підтримали Українські Православні Церкви в діаспорі та УАПЦ в Україні до і після Об'єднавчого Собору з митрополитом Філаретом.

У багатонаціональній та зрусифікованій Східній та Південній Україні Церква, побудована на засадах не територіальної, а національно-культурної автокефалії, не мала жодних шансів на успіх. Цей факт став, очевидно, однією з поважних причин підтримки владою саме територіальної моделі автокефалії, тобто УПЦ Київського Патріархату. Незалежна Україна взірця 1991 року базувалася саме на територіальному, а не національно-культурному принципі. У багатьох відношеннях це було продовженням традиції, започаткованої Українською Народною Республікою та Гетьманською державою в 1917-1920 рр. Якщо творці ЗУНР у зверненні до громадян австрійської України закликали: «Український народе!»,

підкреслюючи національний принцип створення нової держави, то IV

Універсал Центральної Ради мав звернення «Народе України!», що свідчило про наміри будівництва Української держави на територіальній основі. Ця форма звернення була успадкована і в документах проголошення української незалежності 1991 року. В поданому вище контексті видається цілком зрозумілим, що влада держави, побудованої на засадах територіальності, підпирала церкву, базовану на тих самих засадах. Політика ця, однак, не враховувала низки інших факторів, що мали вплив на організоване релігійне життя, і як результат цього закінчилася невдачею.

Поразка політики беззастережної підтримки УПЦ КП і неоголошеної війни проти УПЦ Московського Патріархату була практично визнана урядом напередодні президентських виборів 1994 р., коли Леонід Кравчук у пошуку підтримки на виборах зустрівся з главою цієї Церкви — митрополитом Володимиром (Сабоданом). Наступник Леоніда Кравчука, Леонід Кучма, одним із перших своїх указів зліквідував стару Раду у справах релігій, поклавши її функції на новостворене Міністерство національностей, міграції та культів. За цілковитої незграбності назви нового міністерства та штучності пов'язання міграцій з релігією цей крок засигналізував розрив нової президентської адміністрації зі старою релігійною політикою.

Концепція державної церкви, яку на практиці реалізовувала Адміністрація Президента Л. Кравчука, означала, крім усього іншого, захист цієї церкви не лише від її православних, а й від неправославних конкурентів. Порівнюючи релігійну політику українських урядів 1917-1920 рр. з політикою часів президентства Л. Кравчука, варто зауважити, що політика Києва щодо Греко-Католицької Церкви в обох випадках залишилася не достатньо визначеною. Явною ознакою цієї невизначеності у 1991-1994 рр. слугувала відсутність українського представництва у Ватикані. Навіть уряд Директорії, незважаючи на щойно задекларoване поєднання УНР і ЗУНР у 1919 році, заснував свою місію при Папському Престолі.

Другою ознакою невизначеності стала повна пасивність центрального уряду в справі боротьби Церкви за визнання Римом Греко-Католицького

Патріархату. Незважаючи на особисті звернення в цій справі кількох провідних представників української діаспори під час особистих зустрічей з Президентом Л. Кравчуком та те, що створення Патріархату в цілому відповідало б державній політиці щодо конечності незалежної церкви в незалежній державі, уряд у плані визнання Греко-Католицького Патріархату залишився в цілому пасивним. Ця пасивність особливо впадає в око, якщо порівняти її з активною політикою підтримки православної автокефалії та Православного Київського Патріархату. В певному розумінні, релігійна політика Президента Л. Кравчука більше фаворитизувала римо, ніж греко-католиків, і в цьому розумінні поділяла офіційну політику Ватикану. Таким чином, відмовлялося в підтримці одній національній церкві — Греко-Католицькій, у той час, коли іншій національній церкві — автокефальній — вона надавалася надто щедро.

Коріння цієї політики слід, очевидно, шукати в тісному союзі влади з православною єпархією, зокрема, митрополитом Філаретом, котрий закономірно вбачав у греко-католиках своїх конкурентів; у традиційній для колишньої Російської імперії та Радянського Союзу підозріливості до уніатів — греко-католиків; у реалізованій урядовими чинниками політиці створення державної церкви, що мала би бути тільки православною.

Напівофіційна настанова уряду стосовно вільної церкви у вільній державі визначала і головні напрямки державної політики щодо протестантів та представників інших нетрадиційних для України церков. Тут уряд, з одного боку, намагався убезпечити адміністративні центри цих церков від впливу Москви (чого він з більшою чи меншою ефективністю досяг), а з іншого, — був відкритим для тиску з боку союзних православних ієрархів, що вимагали застосування рішучих заходів проти напливу в Україну місіонерів з Заходу.

Подібних заходів вимагав від уряду Росії Московський Патріархат. Через протести міжнародної громадськості зміни в російському законодавстві, що мали обмежити діяльність іноземних місіонерів у Росії, були заблоковані Президентом Єльциним. В Україні, однак, подібні зміни

були внесені до законодавства майже непомітно. Галасу з цього приводу практично не було, оскільки зміни парламент прийняв після широко розрекламованої засобами масової інформації спроби членів «Білого Братства» захопити Софіївський собор восени 1993 року. Дискримінаційні зміни в законодавстві, вважалося, були спрямовані проти Росії, звідки прибула до Києва основна маса «братчиків» і не призвели до скільки-небудь помітних обмежень діяльності західних місіонерів. Вони, як і раніше, могли вільно проповідувати в Україні і купувати собі час у радіо- і телеефірі, конкуруючи за кількістю годин в ефірі хіба що з підтримуваною урядом УПЦ Київського Патріархату.

Політика Адміністрації Президента Л. Кравчука, лейтмотивом якої стали спроби утвердження Української Автокефальної Православної Церкви у статусі — де-факто — державної, багато в чому була продовженням політики українських урядів 1917-1920 рр. Але напрями та способи реалізації цієї політики зумовлювалися не лише впливом традиції, а й обставинами внутрішньо-українського життя та прикладом сусідів. У посткомуністичних Польщі та Росії виразно задекларувала себе співпраця влади з тамтешніми «передовими» церквами, відповідно римо-католицькою та православною, що де-факто посіли місце державних. Російська Православна Церква взяла на себе також функції збереження та відтворення російських впливів поза межами Росії, набувши знаряддя задля збереження імперії. Досвід сусідів, а також тиск з боку одного з них — Росії — певною мірою підштовхував українське керівництво до створення своєї державної Церкви.

У 1991-1994 рр. потреба створення державної церкви не була такою гострою, як у період визвольних змагань. Радянські роки примусової атеїзації лишили більшість населення України або пасивними атеїстами, або стихійно-

віруючими, що були відірвані від інститутів будь-якої організованої релігії. В багатьох відношеннях значення, яке було надане урядом справі православної автокефалії в період президенства Л. Кравчука, пішло далеко за межі реального впливу церкви на суспільне та політичне життя країни.

Пояснення цього феномену, очевидно, слід шукати в тій ролі, яку в багатьох посткомуністичних країнах почала відігравати релігія в сфері публічного життя. Якщо в сфері приватній, роль релігії не вельми значна, то в публічній сфері націоналізм і релігія вповні замінили збанкрутовану комуністичну ідеологію. Церква стала однією з інституцій, що стверджує легітимність новопосталих урядів, а боротьба за незалежну, державну церкву опинилася в сфері прямих політичних інтересів багатьох державних еліт. Україна в цьому відношенні не виняток.

За даними Держкомнацрелігії в Україні у 2008 році діяло понад 33 тисячі релігійних організацій 55-ти віросповідних напрямків. Серед зареєстрованих громад 97% складають фундації християнського спрямування. З них половина належить до православної традиції. Половину, майже порівну, поділяють між собою протестанти і католики. До речі, це при тому, що діяльність римо-католицьких дієцезій в Україні було відновлено нещодавно, у січні 1991 року папою Іваном Павлом II.

Згідно із статистичними даними Державного комітету України у справах національностей та релігій, найчисельніша (11539 парафій) - Українська православна церква МП, мережа якої становить 67,6 % православних громад країни. Майже третина – 3507 громад (30,4 %) УПЦ діють у центральному регіоні. Найбільша їх кількість у Вінницькій (922) та Хмельницькій (893) областях. Впродовж 2008 р. кількість релігійних громад УПЦ збільшилася на 205 одиниць. Сьогодні ця церква має 9275 священнослужителів, 177 монастирів, 34 братства, 19 духовних навчальних закладів, 12 місій та 4158 недільних шкіл.

Українська православна церква КП за кількістю релігійних громад, що становлять її мережу (4128), посідає 2 місце в країні після УПЦ МП. У

структурі церкви діють патріархія, 31 єпархіальне управління, 2993 священнослужителі, 45 монастирів, 26 місій, 9 братств, 16 духовних навчальних закладів та 1234 недільні школи. Діяльність церкви висвітлюють 36 періодичних релігійних видань. Впродовж останніх років церква

розширила мережу в усіх регіонах країни. Якщо на початку свого становлення в 1993 р. вона нараховувала в західному регіоні 87,3 % парафій, то в січні 2009 р. їх кількість склала 1773 або 42,9 %. Так, 22,4 % парафій УПЦ КП має в центральному регіоні та 20,9 % в північному. В східному та південному регіонах діють лише 13,7 % від загальної кількості громад. Впродовж 2008 р. приріст релігійних громад склав 120 одиниць або 2,9 %

За період свого легального існування в Україні (з червня 1990 р.) Українська автокефальна православна церква суттєво поповнила складові своєї структури і нині має патріархію, 12 єпархіальних управлінь, 683 священнослужителі, 8 монастирів, 7 місій, 7 духовних навчальних закладів (193 слухачі), 301 недільну школу та 1 братство. Діяльність церкви висвітлюють 7 періодичних видань. 1184 громади обслуговують 683 священнослужителі. На сьогодні 838 парафій УАПЦ (70,8 %) діють у західних областях країни. У 2008 р. кількість громад УАПЦ збільшилася лише на 5 одиниць і складає 1184.

Інституційна мережа Української греко-католицької церкви почала своє відновлення у 1989 р., коли вперше після повоєнних часів були легалізовані 132 громади в т.ч. у Львівській області – 125 та Закарпатській – 7. Сьогодні УГКЦ нараховує в своєму складі 3732 релігійні організації, в тому числі має митрополію, 3 екзархати (Києво-Вишгородський, Одесько-Кримський та Донецько-Харківський), 21 єпархіальне та чернече управління, 3570 громад, 303 священнослужителі, 106 монастирів, 15 духовних навчальних закладів (1539 слухачів), 17 місій та 2 братства. Діяльність церкви висвітлюють 27 періодичних видань. 93,5 % греко-католицьких громад знаходиться в західному регіоні України. Найбільша їх кількість у Львівській (1489), Тернопільській (765) та Івано-Франківській (646) областях.

Якщо на початок 1992 р. церква мала свої осередки в половині областей країни та м.Києві, то на сьогодні громади УГКЦ діють в усіх регіонах України.

Поліконфесійність України, яка мала б створити умови для толерації суспільних взаємовідносин, навпаки викликає певне напруження. Конфлікт у

середині православ'я, неоднозначні міжконфесійні відносини з греко-католицькою та римо-католицькою церквами – все це неповні складові релігійної ситуації в України, яка формувалася протягом тривалого часу.

Серед завдань, які стоять сьогодні перед церквою і суспільством, виділяється проблема пошуку варіантів порозуміння між представниками УПЦ. В 2008 році православна церква отримала цей шанс. В липні місяці в Києві проходили святкування з нагоди 1020-річчя Хрещення Русі. На урочисті заходи прибули вселенський патріарх Варфоломій та предстоятелі Помісних Православних Церков. Однак упереджене ставлення московського патріарху Алексія до української церкви, що проявилося у листах, направлених ним до Елладської Православної Церкви, предстоятелям інших Помісних Православних церков і висунуті в них звинувачення проти патріарха константинопольського у контактуванні з представниками українських раскольницьких церков, тобто УПЦ КП та УАПЦ, відклало рішення цього питання на невизначений термін. Вселенський патріарх Варфоломій, представники Помісних Православних Церков, з метою попередження імовірного конфлікту, по-перше – запевнили Алексія про гарантовану неучасть раскольницьких церков України у сумісних святкових заходах, по-друге – запропонували, для уникнення непорозумінь провести спільне служіння літургії предстоятелями усіх Помісних Православних церков, і по-третє – фесалонікійський митрополит Анфім, висловлюючи позицію ієрархів православної церкви, запевнив про невтручання у разі виникнення певних проблем під час святкових заходів. Таким чином, привід для примирення було втрачено.

Останнім часом в світі спостерігається тенденція до порозуміння між католицькою та православною гілками християнства на вселенському рівні. В Україні, через відсутність єдності в православній церкві, а також активне втручання у справи релігії політичних складових, процес міжконфесійного порозуміння сприймається неоднозначно. Наприклад, ще під час візиту в Україну папи римського Івана Павла II у 2001 році, представники УПЦ МП

висловили негативну реакцію на подію, яка мала на меті відновити порозуміння між православними та католиками.

Однак потепління, толерація міжконфесійних відносин має відбутися. Сучасний світ потребує цього як ніколи. Церква з одного боку, суспільні організації з іншого, незважаючи на труднощі, поступово втілюють у життя план єднання християнських церков.

Практичною роботою на шляху пошуку спільних ідей є екуменічний рух. Акцент саме на ньому поставив ІІ Ватиканський Собор (1962-1965рр.). Результатом роботи Собору став декрет, в якому дано визначення цього руху: «Під екуменічним рухом треба розуміти ті дії та ініціативи, що постають та організуються відповідно до різних потреб церкви та обставин часів для сприяння єдності християн…». В сучасному світі проблема єдності християнських церков, порозуміння між християнами різних конфесій особливо обстоювалась папою Іваном Павлом ІІ. Він вважав її ключовим моментом розвитку церкви. Певною мірою актуалізував ці питання ювілей - 2000-річчя народження Ісуса Христа.

В Україні ставлення до розуміння екуменічного руху отримало різне трактування. ДиректорІнституту Релігії та Суспільства при Українському Католицькому Університеті, Мирослав Маринович вважає, що екуменізм в Україні «існує у вигляді «українського екуменізму», тобто як ідея об’єднання уламків Київської Церкви». Але звуженість підходу може призвести, на його думку, до втрати головного – «ми можемо взагалі не побачити світових екуменічних процесів». Тобто, певна заангажованість, закритість, концентрування уваги на вузько визначеній проблемі призводить до кризи в

процесі пошуку шляхів єднання. Викладач Львівської духовної семінарії Української Православної Церкви Василь Кметь навпаки вважає, що сьогоднішній стан екуменічного руху в Україні не настільки поганий. Регулярні заходи екуменічного характеру, що проводяться на церковному, державному рівнях, створення Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій, підписання представниками християнських конфесій

«Меморандуму про неприйняття силових дій у міжконфесійних взаємовідносинах» - все це є проявами екуменічного руху в Україні. Однак В.Кметь застерігає, що заходи залишаються поза увагою широких кіл населення, а це є серйозним негативом. Відомо, що саме непоінформованість суспільства призводить до напруження, конфронтації, тобто більшості проблем в міжрелігійному діалозі.

Державні інституції, міжнародні організації також займаються проблемою налагодження міжконфесійного діалогу в Україні. Зокрема ПАРЄ з метою розбудови толерантних взаємин на релігійному ґрунті, оптимізації міжконфесійного діалогу розробили рекомендації для держав-учасниць РЄ. В аналітичній записці «Про стан реалізації Україною рекомендацій ПАРЄ щодо толерації міжконфесійних відносин», яку підготувала організація, визначено чому «екуменічна» політика України значною мірою не відповідає стандартам РЄ, що саме є причиною міжконфесійних непорозумінь. В документі зазначено: «Впродовж усієї доби незалежності України роль державного сприяння у налагодженні міжконфесійного дискурсу практично вичерпувалася низкою усталених процедур… Ця функціональна схема, дедалі більше формалізується під дією насамперед світоглядно-психологічних чинників, ускладнює проведення глибоких змістовних зрушень.» Супротив різних суспільних груп варіантам рішення проблеми, які виходять за рамки звичайних схем, пояснюється тим, що «переважна більшість вітчизняних чиновників і політиків продовжує оцінювати феномен релігійного… або в категоріях радянського ідеологічного негативізму, або в координатах прагматичної доцільності.». Результатом такої ситуації і є

міжконфесійна напруженість, непорозуміння. Також в документі містяться пропозиції, направлені на покращення міжконфесійного діалогу в українському суспільстві. З ними важко не погодитися. Фактично це є скомпільований досвід суспільства у вирішенні міжкультурних, міжнаціональних, міжрелігійних проблем. Рішення стосовно толерації міжконфесійних відносин в Україні повинні прийматися у політико-правовій

площині, законодавчо-правовій, освітньо-виховній, інформаційній. Комплексний, не формалізований підхід до вирішення проблеми є запорукою нашого успіху.

Аналіз міжконфесійних відносин в Україні, їх історична ретроспектива і сучасний стан, визначення позиції православного та римо-католицького духовенства у міжконфесійному діалозі дають можливість розуміння ступені впливу церкви на суспільно-політичне життя країни. Сьогодні фактично жодне значуще суспільно-політичне дійство не обходиться без участі представників церкви. Конфесії навіть стали віддзеркаленням політичних настроїв суспільства, що безумовно не покращує рівень міжконфесійного діалогу. Коли в суспільстві відбувається протистояння, питання приналежності до тієї чи іншої конфесії стають вирішальними. Щоб уникнути подібного перебігу подій Україна має чітко визначити принципи та механізми покращення взаємовідносин між представниками різних церковних організацій. Не останню роль в цьому мають відігравати культурно-освітні заходи, поширення через засоби масової комунікації об'єктивної інформації за проблемою. Причому акцент повинен ставитися, як в освітніх програмах, так і культурно-масових заходах, на позитивних сторінках з історії церковних організацій та досвіді міжконфесійного діалогу.

В цілому, усі три церкви (УАПЦ,УПЦ КП, УПЦ МП) прагнуть єдності православних віруючих в Україні, але їхні різні духовні, національні та політичні позиції вказують на те, що у найближчому майбутньому її не буде. Найвірогіднішою здається перспектива спроби приєднати УАПЦ та Київський Патріархат УПЦ, хоча це може прискорити відступництво від

Київського до Московського Патріархату УПЦ. Реальні зусилля для отримання автокефальності Московським Патріархатом УПЦ можуть підштовхнути його на переговори з Київським Патріархатом УПЦ. Є ряд моделей стосунків між Православними Церквами, державами та національними громадами. Одна з крайнощів — грецька модель. Грецька Православна Церква — автокефальна установа, яка займає положення

державної Церкви в країні, де майже все населення є грецьким за національністю та православним за історичною природою. Інша крайність — Канада, де існує різноманітність православних церков, більша частина яких має етнонаціональний характер та служить дрібній меншості населення у плюралістичній мирській країні. Прикладом також слугує Румунія, де православна церква є фактично державною та національною, служить більшості румунів, хоча велика громада уніатів існує в одній області, Трансільванії, і значна кількість населення Румунії не є румуни (а угорці, німці та українці), і, за виключенням більшості українців, не є православною. У Росії Російська Православна Церква діє як національна і фактично державна церква, не зважаючи на те, що значна кількість жителів неправославні і неросіяни, а православні віруючі — це українці, білоруси, молдавани тощо. У Польщі Римо-Католицька Церква функціонує фактично як державна та національна Церква, маючи відданість переважної більшості населення, яке на 95% складають поляки. Православна Церква служить, перш за все, малим громадам білорусів та українців (хоча значна кількість останніх є уніатами) і коливається між польською, російською, українською та білоруською лояльністю та практикою, хоча «польське» православ'я лишається проблематичним поняттям як для католицької більшості поляків, так і для православної меншості.

Жодна з описаних моделей цілком не підходить Україні, проте між ними багато подібних. Як у Греції та Росії (та католицька церква у Польщі), православ'я бачить себе в особливому положенні через кількість його прихильників та історичні традиції. Як Румунія, Україна має переважаючу

православну більшість, яка бачить православ'я як частину національної неповторності, як і група уніатів, що також діє як національна Церква. Росіяни в Україні — набагато сильніша група серед православних, ніж українці в Румунії. Як у Польщі, перед православними групами стоять проблеми визначення їхньої національної та культурної вірності. Складна релігійна, національна, культурна та політична спадщина України зробила свій внесок у

теперішній духовний розподіл православ'я в Україні. Відносини між державою, Нацією та церквою продовжуватимуть визначати релігійну ситуацію у сучасному православ'ї в Україні.

Література:

1.Алаєв Г.Є., Горбань О.В., Мєшков В.М Лекції з релігієзнавства.-К,1996. ;

2.Балух В. Політичні чинники релігійних процесів у сучасній Україні: сутність і трансформації // Релігія і соціум. Часопис. – Чернівці: Рута, 2008. - №1. – С.77-80;

3.Гордиенко Н.С. Современная православная церковь.-Л.,1986.

4.Докаш В.І., Лешан В.Ю. Загальне релігієзнавство: Навчальний посібник. – Чернівці, 2005.

5.Історія християнської церкви на Україні.- К.,1992.

6.Калінін Ю.А., Харьковщенко Є.А. Релігієзнавство.-К.,1998.

7. Кислюк К.В., Кучер О.М. Релігієзнавство: Навчальний посібник. – Київ, 2004.

8.Лешан В., Чорненький Я. Релігійні конфлікти та конфліктогенні зони: особливості питання // Історія. Філософія. Релігієзнавство, 2008. С.76-78.

9.Лубський В.І., Лубська М.В. Історія релігій: Підручник. – Київ, 2004.

10.Релігія в духовному житті українського народу. Ред. Мороз О.Х.- К. 1994.

11.Черній А.М. Релігієзнавство: Посібник. – Київ, 2003.

12.Шангіна Л. Релігійність українського суспільства: окремі тенденції 2000-2007 років. //Національна безпека і оборона. – 2007. - №8 (92). - С.21- 44.

13.//Україна сьогодні. – 2008. - 15 серпня. – С.1-2.

14.//Персонал плюс. Всеукраїнський загальнополітичний освітянській тижневик. - 2008. - №30 (282). – С.5.

8. Комплекс завдань для поточного контролю знань

КР 1

І варіант

1. Проголошення автокефалії православної церкви в Україні на соборі 1921 року

2. Греко-католицька церква в період німецької окупації України (1941 – 1944 рр.)

ІІ варіант

1. Ліквідація УАПЦ в 1930 р, репресії та масове закриття парафії

2. Духовне життя в Україні у другій половині 40 - на початку 50-х років XX ст.

КР 2

І варіант

1. Особливості канонічного права та церковного устрою УПЦ КП, УПЦ МП, УАПЦ

2. Релігійне дисиденство в Україні в 60-80-х рр. XX ст.

ІІ варіант

1. Українська православна церква в 70-80-х роках XX ст.

2. Пошук можливих шляхів церковного примирення та подолання розколу на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

9. Інструктивно-методичні матеріали до семінарських занять

Інструктивно-методичні матеріали до семінарських, практичних і лабораторних занять

Семінари проводяться з основних та найбільш складних тем або розділів навчальної програми.

Мета семінару - поглибити та закріпити теоретичні знання, отримані на лекціях, групових заняттях та в процесі самостійної роботи над навчальною і науковою літературою, а також прищеплювати студентам навички самостійного пошуку, удосконалення, узагальнення та викладу матеріалу в усній формі. На семінари необхідно виносити основні питання теми, які потребують обґрунтування та розуміння. Учбові питання семінару не повинні дублювати питання лекцій, а теоретично мають поглиблювати тему, спрямовуючи студентів на творчу роботу з рекомендованою літературою, Як правило, семінарське заняття береться не більше, ніж 4-6 важливих (проблемних) питання. Розраховуючи час, доцільно визначити на реферат до 15 хвилин, на виступи - до 10 хвилин. У завданні до семінару подається більша кількість питань, ніж планується розібрати на занятті. Воно повинно видаватися студентам не пізніше дня прочитання лекції (циклу лекцій). У завданні відображаються: тема семінару та час, який на нього відводиться; учбові питання, які виносяться на заняття; теми рефератів, список додаткової та основної літератури; завдання для самостійної роботи; методичні рекомендації для підготовки до занять.

Під час розробки завдань для семінару викладач повинен запобігати постановці таких питань, на які є готові відповіді у статутах і підручниках, Основу методики проведення семінару повинна складати творча дискусія за активною участю всієї навчальної групи, аналіз проблем та пошук шляхів їх вирішення, У вступі, протягом 5-7 хвилин, викладач дає тему та мету заняття, обґрунтовує актуальність, значення теми, доповідає про вимоги основних документів до питань, що вивчаються, оголошує порядок проведення семінару.

Розгляд питань може починатися з заслуховування реферату та його обговорення. Питання, які розглядаються на семінарі ставляться, як правило, перед усіма студентами. Показником методичної майстерності на семінарах є вміння викликати дискусію та керувати нею, досягати обґрунтування студентами відповіді, її зв'язку з розв'язуванням практичних завдань. Інтенсифікація заняття, творча, активна робота кожного студента

забезпечується: уникненням шаблонності методики; постановкою додаткових питань, які дозволяють упевнитися в глибині засвоєння матеріалу, уточненням розуміння студентами зв'язку питань, що вивчаються, з практикою; підведенням підсумків виступів у формі, яка викликає діяльне зацікавлення й інтерес студентів і яка спонукає до участі в обговоренні.

Під час семінару повинні створюватися проблемні ситуації, які вирішуються зусиллями викладача та студентів при їх максимальній самостійності. Під час обговорення слід регламентувати виступи, доцільно пропонувати доповідачам обговорювати не тільки зміст питань, а й методичну майстерність, ораторське мистецтво товаришів. Не слід дозволяти читати доповідь по написаному. На кожне обговорене питання викладач повинен зробити ґрунтовний висновок, використовуючи, якщо доцільно, дошку, звернути увагу на позитивне та помилки, прагнучи до розуміння питань всіма студентами групи.

ПІДГОТОВКА ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

Важливою складовою університетської освіти є семінарські заняття – форма навчального заняття, при якій викладач організовує дискусію навколо попередньо визначених тем, до котрих студенти готують тези виступів на підставі індивідуально виконаних завдань. Основне завдання семінарських занять з методики навчання історії полягає у обговоренні й засвоєнні закономірностей процесу навчання історії, оволодінні культурою наукового аналізу методичних проблем, тобто сукупністю сучасних принципів, методів, прийомів та технологій навчання історії.

Під час підготовки до семінарських занять студенти повинні опанувати прийоми та методи самостійної роботи з джерелами інформації, засвоїти навички дослідної роботи.

Саме семінарське заняття в повній мірі сприяє розвитку пізнавальної діяльності і самостійності студента, є одним з ефективних засобів активізації самостійної роботи студентів.

Воно може проводитися у традиційній формі та з використанням інтерактивних технологій і методів навчання. На семінарі проводиться обговорення студентами питань з попередньо визначених тем робочою навчальною програмою.

При підготовці до семінару студент не лише закріплює свої знання, але й розширює, поглиблює їх, навчається творчо мислити.

Якісна підготовка до семінарського заняття передбачає:

- врахування методичних вказівок викладача щодо виду та форми проведення семінару;
- вивчення плану семінарського заняття, що означає усвідомлення суті основних питань заняття;
- ознайомлення зі списком літератури;
- опрацювання основних термінів, понять, категорій, персоналій, хронології до теми;
- ознайомлення із завданнями для самоперевірки знань, ведення дискусії, можливими темами рефератів;
- опрацювання конспекту лекції з даної теми;
- написання тез відповідей на поставлені питання;
- опрацювання відповідних джерел, розділів підручників та допоміжної літератури.

На семінарські заняття студенти повинні приходити з конспектом лекцій, планом-конспектом (тезами) свого виступу, опрацьованими термінами, поняттями, категоріями з теми, конспектом інформаційних джерел, рефератом (при необхідності). На семінарі кожен студент повинен уважно слухати виступи товаришів і бути готовим доповнити відповідь або виступити з власною.

Як опрацювати матеріал підручника:

1. Відкрийте зміст в кінці/на початку підручника і визначте, з яких розділів (підрозділів, глав тощо) він складається. Знайдіть необхідний розділ, тему, параграф.

2. Зверніть увагу, що кожний параграф поділений на пункти. У кожному пункті розглядається окреме питання. Знайдіть необхідний пункт (пункти).

3. Зверніть увагу, що головне в тексті може виділятися напівжирним шрифтом, напівжирним курсивом або курсивом, може бути підкресленим.

6. Якщо вам трапляються незнайомі слова, терміни — знайдіть їх визначення в словнику (довіднику, енциклопедії тощо) або запитайте у викладача.

7. Розгляньте ілюстрації, схеми, таблиці тощо, які стосуються параграфу, пов'яжіть їх зі змістом тексту. Вони допоможуть вам краще зрозуміти матеріал.

8. Прочитайте додатковий матеріал до параграфу. Він доповнить ваші знання з даної теми.

9. Дайте усну відповідь на запитання до параграфу. Вони допоможуть глибше зрозуміти і краще запам'ятати вивчений матеріал.

10. У кінці кожного розділу можуть подаватися висновки, в яких узагальнено його зміст. Це допоможе зосередити Вашу увагу на головному.

Працюючи з науковою літературою, користуйтеся такими правилами роботи з джерелом інформації:

1) здійсніть попередній огляд матеріалу: ознайомтесь із обсягом та проблематикою, структурними частинами;
2) сформулюйте запитання до джерела: дуже часто проста трансформація назви дає можливість сформулювати адекватні запитання;
3) прочитайте текст, шукаючи відповіді на сформульовані запитання;
4) осмисліть прочитане, тобто встановіть зв’язки між новою інформацією і тією, що вже відома, спробуйте підібрати приклади до нових ідей;
5) перекажіть основний матеріал, відповідаючи на запитання, що були сформульовані перед читанням;
6) зробіть підсумковий огляд, пригадайте основні ідеї тексту та чітко сформулюйте відповіді на запитання.

Робота над складанням плану-конспекту та плану доповіді потребує

ретельної праці з боку студента, вимагаючи залучення певних прийомів обробки інформації. Осмислене навчання потребує використання систематичних процесів для кодування та зберігання інформації у довготривалій пам’яті і для вилучення її звідти. Ці процеси називаються "метакогнітивними", тому що вони представляють собою способи набуття думок, а не самі думки.

До таких способів відносяться: резюмування (узагальнення); уточнення (конкретизація); схематизація та організація. Резюмування – це спосіб вилучення основної ідеї частини або цілого тексту. Уточнення є протилежним процесом, оскільки збагачує абстрактне положення конкретними прикладами, ілюстраціями, кресленням, аналогією та ін. Схематизація уявляє собою рамки або код для структурування інформації для того, щоб її можна було і зрозуміти, і зберегти у пам’яті. Організація як метакогнітивний процес передбачає надання матеріалу певної структури, а не знаходження вже існуючої структури у самому матеріалі.

Потужним засобом засвоєння навчального матеріалу виступають графічні систематизатори (інколи їх називають "понятійними схемами") – це просторові побудови, що вимагають від читача виявлення глибинної структури матеріалу, що вивчається. Інколи найкращим способом зрозуміти певну тему є представлення інформації у вигляді лінійної послідовності. Цей спосіб слід використовувати, коли структура поданої інформації наближається до лінійної. Наприклад, формування умінь здійснюється у певній послідовності: 1) інформація про новий спосіб діяльності (мета та порядок дій); 2) виконання вчителем разом з студентами нового способу діяльності; 3) самостійне виконання учнями нового способу діяльності; 4) систематичне тренування. Цей алгоритм діяльності вчителя є не що інше, як ряд подій, що слідують одна за одною в суворо упорядкованій часовій послідовності. Просте лінійне представлення цих подій адекватно відбиває усю необхідну інформацію: Інформація про новий спосіб діяльності ----- Сумісне виконання вчителя і студентами нового способу діяльності -------

Самостійне виконання студентами нового способу діяльності ------- Систематичне тренування.

Інформація, з якою доводиться мати справу, найчастіше більш складна, ніж прості лінійні ланцюжки. Альтернативним способом представлення інформації виступає зображення її у формі ієрархії, або ієрархічного дерева. У цьому випадку інформація упорядковується відповідно до правил класифікації. Правила класифікації визначають, частиною або різновидом чого є даний об'єкт.

Такий спосіб підготовки до семінарського заняття дозволить усвідомити логічну структуру навчального матеріалу, сприятиме повному, міцному, свідомому та глибокому засвоєнню змісту курсу.

СКЛАДАННЯ ПЛАНУ-КОНСПЕКТУ (ТЕЗ) ПРОЧИТАНОГО

При всіх інноваційних формах і методах роботи на заняттях предметно-методичних дисциплін однією з провідних форм традиційно залишається робота з книгою — підручником, науковою літературою тощо.

Прочитаний матеріал для його глибшого і повнішого засвоєння потребує фіксації на папері (або електронному носії, що не змінює суті процесу). Найпоширенішими способами фіксації почутого на лекції або прочитаного є план, тези, виписки, конспект. Такі способи роботи дисциплінують студента, змушують заглибитися у зміст прочитаного, привчають виділяти головне у матеріалі, сприяють засвоєнню, повторенню і закріпленню матеріалу.

На жаль, в останні роки такі форми роботи відходять на задній план, що має своїм наслідком невміння частини студентів фіксувати прочитане, виділяти головне.

Виділяти головне у змісті матеріалу, його головну проблему, акцентувати свою увагу на суттєвому матеріалі, аналізувати прочитане та його тематичну структуру — одні з провідних умінь та навичок студентів при вивченні предметно-методичних дисциплін. Провідним методом в розвитку цих компетенцій є вміння поділяти текст на частини та складати план.

Поділяючи навчальний матеріал на частини, студент тим самим аналізує його головні частини, а складаючи план — синтезує матеріал, виділяючи провідні думки, проблеми, факти тощо.

Складання простого або розгорнутого плану прочитаного:

План є попередньою формою запису прочитаного, він передує тезам та конспекту. За формою плани поділяються на: простий план, складний (розгорнутий) план, план-тези, план-конспект.

Загальний алгоритм для роботи над будь-яким планом може бути наступний. Спочатку йде прочитання матеріалу в цілому: необхідно уважно прочитати матеріал, над яким ви будете працювати — наприклад, підпункт параграфу, параграф підручника, декілька параграфів підручника (тему) тощо. При цьому рекомендується працювати олівцем (в жодному разі не ручкою, аби можна було витерти результати вашої роботи), підкреслюючи головне: факти, події, процеси, причинно-наслідкові зв'язки, висновки.

Після цього йде аналіз прочитаного за абзацами. Кожен абзац можна узагальнити в окрему думку, виділивши головне. Можливий варіант, коли для виділення необхідної думки треба прочитати декілька абзаців.

Головна думка формулюється як пункт плану. Пункт плану, як правило, формулюється стверджувальним реченням. Пункт плану не може складатися з одного слова або прізвища.

Розглянемо види планів, які використовуються на заняттях предметно-методичних дисциплін.

Простим називається план, який нумерується арабськими літерами (1., 2., 3. і далі). В такому плані рекомендується від 3 до 6 пунктів (більша кількість пунктів плану використовуються в рефератах та інших, більш складних, письмових формах роботи).

Якщо існує необхідність у більшій кількості пунктів, доцільніше скласти розгорнутий (складний) план.

Складний (розгорнутий) план передбачає, що пункти плану мають підпункти. Існують різні види нумерації пунктів плану. Можливий варіант,

коли пункти нумеруються арабськими цифрами, а підпункти — літерами кириличного алфавіту (“а)”, “б)”, “в)” і далі). В іншому разі пункти нумеруються римськими цифрами (I., II., III., IV. і далі), а підпункти — арабськими цифрами. Можливий і складний план, який поєднує два попередніх — пункти плану нумеруються римськими цифрами, підпункти — арабськими, а останні, в свою, чергу, мають підпункти, що позначаються літерами алфавіту. Зловживати такими складними за структурою планами не треба.

Останнім часом в фахових виданнях поширилася нумерація виключно арабськими цифрами (наприклад, пункт 1., підпункти 1.1., 1.2., 1.3., які мають підпункти 1.1.1., 1.1.2, 1.1.3. тощо).

План-тези — це поєднання плану з коротко сформульованими основними положеннями прочитаного тексту, що вбирають суть висловлювань. Існує два види тезувань — відбір авторських тез з тексту або формулювання основних положень статті чи розділу книжки власними словами.

Тези формулюються розгорнутими реченнями, в яких виділяються головні факти, події, процеси, терміни та поняття, персоналії тощо. Як правило, необхідно уникати складних речень (складносурядних та складнопідрядних).

План-конспект — найбільш ускладнена форма плану, що поєднує пункти плану з розширеним викладом основних положень матеріалу, що опрацьовується. При цьому можливе окреслення в конспекті головних фактів, положень, причинно-наслідкових зв’язків, висновків тощо. Не вважається помилкою висловлення власних думок щодо прочитаного.

Методичні рекомендації щодо складання плану прочитаного:

1. Зверніть увагу на тему, план до якої ви повинні скласти. Уважно прочитайте текст і виберіть з нього лише той матеріал, який відповідає темі.
2. Починайте складати план лише тоді, коли з'ясуєте зміст матеріалу загалом.
3. Залежно від того, який план (простий чи розгорнутий) необхідно скласти,

оберіть один із двох запропонованих шляхів.

3.1. Якщо потрібно скласти простий план, поділіть текст на логічно завершені частини. Знайдіть у кожній з них головну думку, чітко і конкретно сформулюйте й запишіть її.

3.2. Якщо план розгорнутий, у кожній з логічно завершених частин тексту визначте кілька положень, які розкривають головну думку; сформулюйте і запишіть головні думки у вигляді пунктів плану, а положення, що їх розкривають, — як підпункти.

4. Перед тим як записати план, перевірте, чи всі головні ідеї тексту знайшли у ньому відображення.

КОНСПЕКТУВАННЯ ДЖЕРЕЛ

Конспектування — стислий письмовий виклад основного змісту тексту з виокремленням його найважливіших положень. При конспектування джерела (документа, уривку з монографії, наукової статті) необхідно дотримуватися наступних порад:

1. Запишіть автора твору, його назву та вихідні дані.
2. Перед тим, як розпочати конспектування, необхідно ознайомитися з текстом загалом.
3. Визначте у тексті логічно завершені частини й у кожній з них знайдіть основну думку. Дайте їм назву. На основі цього складіть план.

4 Підготуйтеся до виконання завдання: поділіть сторінку зошиту на дві нерівні частини для запису плану (зліва) і конспекту (справа).

5. Складіть конспект змісту кожної логічно завершеної частини тексту відповідно до плану, дотримуючись наступних умов.

5.1. Основний зміст тексту викладається стисло.

5.2. Провідні думки, аргументи, висновки формулюйте детально.

5.3. Назви глав, розділів, параграфів наукової праці обов'язково вказуються точно.

5.4. У конспекті використовуються цитати. Дотримуйтеся правил цитування: необхідну цитату беріть у лапки, в дужках зазначайте джерело і сторінку.

5.5. Намагайтеся робити записи своїми словами, оскільки це сприяє кращому

розумінню тексту.

5.6. Основні положення конспекту вказуються напроти відповідних пунктів плану.

6. Працюючи над конспектом, застосовуйте систему підкреслень, виділяйте найважливіше великими літерами, використовуйте умовні позначки. Вони допоможуть вам під час відповіді за конспектом.
7. У лівій частині конспекту крім плану можна також виписувати незнайомі імена і терміни, які потребують пояснення, необхідні доповнення, стислі висновки для себе, паралелі з явищами сьогодення тощо.
8. Перевірте виконану роботу. В разі необхідності виправте або уточніть пункти плану і зміст конспекту.
9. У випадку, коли необхідно скласти конспект на основі кількох джерел, спочатку визначте, який твір буде основним. Для цього прочитайте джерела і визначте, якою мірою в них розкрито проблему, що цікавить вас. Потім поділіть сторінку зошита на дві частини: у лівій частині запишіть конспект основного твору, в правій зробіть доповнення до нього за основними джерелами.

НАПИСАННЯ ДОКЛАДУ:

Вибір теми. Студент повинен обирати тему, яка найбільш відповідає його особистим інтересам. При обиранні теми необхідно враховувати її забезпеченість науково-педагогічними джерелами і методичною літературою. Остаточно вибір теми фіксується викладачем. Довільна зміна теми студентом не дозволяється. Обравши тему, студент повинен чітко спланувати роботу над нею:

- ознайомитесь з літературою;
- зібрати матеріал;
- скласти план роботи;
- підготувати текст;
- доопрацювати та перевірити готовий текст.

Підбір літератури і джерел. Після обрання теми необхідно приступити до роботи над джерелами і літературою. Визначення кола необхідних для реферату

джерел та літератури треба починати із складання списку опублікованих матеріалів. Для цього використовуються спеціальні бібліографічні покажчики, які можна знайти у бібліографічних відділах і каталогах бібліотек.

Для написання реферату студент повинен використати спеціальну літературу, яка стосується його теми. Через обмеженість обсягу реферату залучити всю літературу по темі, яка існує, неможливо, та й не потрібно. Але необхідно ознайомитися як можливо із найбільш широким колом літератури до теми, проаналізувати її та відібрати найбільш важливі, на думку автора, твори.

Спеціальна література представлена такими видами:

- Державні документи.
- Наукова література.
- Довідкова література (словники, енциклопедії, довідники тощо).

У першу чергу варто звернутись до новітніх видань, які містять оцінку того, що зроблено на цей час в тій чи іншій галузі педагогіки, методиці викладання, з того чи іншого питання, які нові погляди, методики, ідеї, технології презентуються. Разом з тим, ознайомлення з оцінками та поглядами спеціалістів ні в якому разі не виключає самостійного підходу до аналізу змісту і висновків щодо використаних праць.

Складання плану. Характеристика роботи.

Реферат повинен включати такі структурні елементи:

- ✓ Титульна сторінка
- ✓ Зміст
- ✓ Вступ
- ✓ Основний текст
- ✓ Висновки
- ✓ Додатки (в разі потреби)
- ✓ Список джерел та літератури.

Значною мірою успіх реферату залежить від добре складеного та до кінця продуманого плану. Під час роботи над темою поступово виявляються окремі частини плану, а, коли студент відібрав увесь матеріал і оволодів його змістом

настільки, що ясно може уявити собі структуру роботи, він остаточно складає її план. Всі частини роботи розкривають конкретний аспект проблеми, але в той же час повинні складати єдине ціле.

ВСТУП пишеться після складання тексту всієї роботи. В ньому дається постановка питання, висвітлюється актуальність теми в наш час, доцільність її вивчення. Після цього дається коротка характеристика вивчення теми в науковій літературі, робиться висновок про ступінь вивченості даної теми науковцями. На основі цих висновків студент визначає коло конкретних завдань, які він збирається розв'язати в своєму дослідженні, формулює його цілі. Без чіткої постановки проблеми дослідження приречене перетворитися в безсистемне нагромадження фактів. Визначивши мету і завдання дослідження, студент дає коротку характеристику джерел, робить висновок про цінність цих праць для даної роботи.

Далі студент приступає до викладу матеріалу ОСНОВНОЇ ЧАСТИНИ. У ВИСНОВКАХ автор дослідження чітко формулює ті положення, до яких він прийшов внаслідок вивчення даної теми. Робиться це у вигляді коротких підсумкових тез за основними положеннями роботи.

Відразу після висновків, в разі потреби, йдуть ДОДАТКИ, де студент може вмістити таблиці, конспекти, анкети, схеми тощо. На додатки, якщо вони є, обов'язково потрібно посилатися у тексті, кожен додаток повинен мати посилання на джерело.

- Вступ займає 1-3 сторінку друкованого тексту.
- Висновки – 2-3 сторінки друкованого тексту.

Зміст розміщується на початку роботи. Він містить назви всіх структурних частин роботи із зазначенням сторінок. На яких вони розміщуються.

Складання списку джерел і літератури. Написання самостійного творчого дослідження, яким є реферат закінчується складанням списку джерел і літератури з дотриманням певних вимог і правил. Насамперед, до списку включається лише та література, яка реально використана студентом в процесі роботи. Порядковий номер джерела у списку літератури повинен

відповідати номеру посилань у тексті.

Для захисту реферату студент готує виступ на 5 - 7 хвилин. У ньому зазначаються мета і завдання дослідження, актуальність теми, короткий зміст основної частини, характеристика літератури та джерел, основні висновки. Студент відповідає на запитання, після цього йому повідомляється оцінка за роботу.

10. Завдання до курсових робіт

Курсова робота виконується відповідно до навчального плану і має на меті закріпити й узагальнити знання, навчити студентів, самостійно застосовувати їх для комплексного вирішення конкретних практичних завдань, виробити навички проектування, виконання розрахунків, самостійного проведення наукових досліджень і обґрунтування прийнятих рішень. До курсової роботи кафедра розробляє завдання; для керівництва роботою студентів призначаються керівники з числа викладацького складу кафедри, наукових працівників і керівного складу кафедри.

Курсові роботи виконуються у формі рефератів, методичних розробок. Обсяг курсової роботи 15-20 сторінок, надрукованих на машинці або набраних на ПЕОМ. Кількість тем курсових робіт розробляється на 5-10 більше чисельності студентів.

Тематика курсових робіт розробляється кафедрою історії та археології та повинна відображати питання з основних дисциплін кафедри. Завдання на виконання курсової роботи видається студенту за 2-3 місяця. У ньому визначені: тема курсової роботи, питання та їх зміст, форма виконання, строк готовності.

Захист курсової роботи здійснюється перед спеціальною комісією кафедри за безпосередньою участю керівника роботи. За результатами захисту виставляється оцінка. У разі отримання незадовільної оцінки студенти виконують роботу з нової теми або переробляють попередню в термін, який встановлено завідувачем кафедри.

Тематика курсових
робіт з курсу «Етноконфесійні процеси в Україні в ХХ столітті»
на курсові та дипломні проекти

1. Андрей Шептицький - визначний релігійний та культурний діяч

2. Греко-католицька церква в період німецької окупації України (1941 – 1944 рр.)

3. Утворення окремих православних конфесій УПЦ МП на чолі з митрополитом Володимиром /В. Сабодан/, УПЦ КП на чолі з патріархом Філаретом / М.Денисенко/, що постала в червні 1992 р., УАПЦ на чолі з патріархом Дмитром /В.Ярема/

4. Василь Липківський - перший єпископ УАПЦ і митрополит Київ-ський і всієї Русі, один із фундаторів Руху за автокефалію української церкви

5. Духовне життя в Україні у другій половині 40 - на початку 50-х років ХХ ст.

6. Сучасне становище українського православ'я

7. Ліквідація УАПЦ в 1930 р, репресії та масове закриття парафії

8. Йосип Сліпий, патріарх УГКЦ

9. Особливості канонічного права та церковного устрою УПЦ КП, УПЦ МП, УАПЦ

10. Утворення УАПЦ, її видатні провідники / В.Липківський, І.Огієнко, патріарх Мстислав/

11. Українська православна церква в 70-80-х роках ХХ ст.

12. Демократизація церковного устрою і життя в Україні після проголошення державної незалежності

13. Проголошення автокефалії православної церкви в Україні на соборі 1921 року

14. Релігійне дисиденство в Україні в 60-80-х рр. ХХ ст.

15. Пошук можливих шляхів церковного примирення та подолання розколу на сучасному етапі розвитку українського суспільства

11. Контрольні завдання до семінарських, практичних і лабораторних занять

Семінар 1. Релігійна політика в Україні з 1917 по 1945 рр.

План

1. Проголошення автокефалії православної церкви в Україні на соборі 1921 року. В. Липківський - перший єпископ УАПЦ і митрополит Київський і всієї Русі.

2. Особливості канону та церковного устрою УАПЦ. Активізація процесу відродження національно-релігійного життя в Україні в 20-х роках.

3. Початок переслідувань УАПЦ з боку радянських державних органів. Ліквідація УАПЦ в 1930 р.

4. Етноконфесійне життя в Україні під час Другої Світової війни. Греко-католицька церква в період окупації.

5. Православна церква України в період окупації.

6. Становище УГКЦ в умовах відновленого радянського тоталітаризму.

Література:

1. Волошин Ю. Православна церква в Україні періоду нацистської Окупації (червень 1941 - жовтень 1944 рр.).: Автореферат канд. дис. – Запоріжжя, 1997. -18с.

2. Грушевський М. Культурно-національний рух в Україні ХУІ-ХУП ст. - К,1994.

3. Заславський У. Між Сходом і Заходом: ГКЦ як феномен української національної культури // Дзвін. - 1990. - № 10. - с. 100-107

4.Історія християнської церкви на Україні.- К.,1992.

5. Калінін Ю.А., Харьковщенко Є.А. Релігієзнавство.-К.,1998.

6. Ковалюк Р. В. Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні на початку другої світової війни (вересень 1939 - червень 1941 рр.): 07.00.02. - Історія України.

7. Левицький Ю.Коротка історія Київської / української / церкви.- Львів 1993.

8. Марчук В. Греко-католицька церква в умовах німецького та радянського тоталітаризму (1941-1946 рр.) // Галичина, - 2000. - Виб. 4. - с. 66-67.

9. Марчук В. Церква в умовах тоталітарної недовіри (спротив УГКЦ сталінській "радянізації" 1939-1941 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2000. Виб. III. - Івано-Франківськ: Пласт, 2000, - с. 19-26.

10. Музичка І. Митрополит Андрей в часі німецької окупації // Богословія. – 1987. - № 51. – с. 1-15.

11. Опалко Н. Хресний шлях Иосифа Сліпого // Рідна школа. - 1998. -№1.-с. 10-14.

12. Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любіцева 0.0. Географія релігій.-К.,1999.

13. ПанченкоП.П. Релігійні конфесії в Україні.-К.1993.

14. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. - Полтава, 1997.-Ч. 1.- 1997. - с. 356.

15. Перевезій В. УГКЦ у східно-галицькому суспільстві (20-30-ті роки XX ст.) // Розбудова держави. - 1998. - № 11-12. - с. 120-125

16. Полянський П. Иосиф Сліпий // Історія в школі. - 1997. - № 6. - с. 38-40.

17. Пасешко І. Голгота УГКЦ в час руїни // Укр. слово. - 1995. – 27 квітня. – с. 14.

18. Реєнт О. УГКЦ і визвольний рух українського народу // Історія України. - 1998. - № 4. - с. 1-2

19. Релігійне життя на західноукраїнських землях під час німецької окупації // Збірник праць Науково-Дослідного центру періодики. - Львів, 1997. - Вип. 3. - с. 345-362

20. Релігія в духовному житті українського народу. Ред. Мороз О.Х.- К. 1994.

21. Саган О. Львівський собор УГКЦ і деякі проблеми українського релігійного життя // Укр. слово. - 1996. - 14 листопада. –с. 3.

22. Сапеляк А. Київська церква на слов'янському сході. Канонічно-екуменічний аспект. Бусно-Айрес, Львів, 1999.

23. Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. - Київ. - "Дніпро", 2001. - 492 с.

24. Соколовський О. Господній свідок (За прослав слуги Божого Єпископа Григорія Комишина) // Нова боря. – 1995. – ч. 19. – Вересень.

25. Тожецький Р. митрополит Андрей Шептицький // Ковчег. - Ч. 1. - Львів, 1993.-с. 101-113

26. Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні ХІУ-ХУІ ст. -К,1994.

27. Уляновський В.І. Церква в українській державі 1917-20 рр. - К. 1997.

Семінар 2. Етноконфесійні процеси в Україні з 1945 року до наших днів.

1. Духовне життя в Україні у другій половині 40 - на початку 50-х років ХХ ст. та за часів хрущовської «відлиги».

2. Правовий статус православної церкви в Україні в повоєнний період. Українська православна церква в 70-80-х роках.

3. Демократизація церковного устрою і життя в Україні після проголошення державної незалежності.

4. Зростання напруженості у православному релігійному середовищі через церковний розкол. Утворення окремих православних конфесій УПЦ МП на чолі з митрополитом Володимиром /В. Сабодан/, УПЦ КП на чолі з

патріархом Філаретом / М.Денисенко/, що постала в червні 1992 р., УАПЦ на чолі з патріархом Дмитром /В.Ярема/.

5. Церковне життя, структура і діяльність окремих конфесій православної церкви в Україні сьогодні. Міжконфесійні відносини в Україні та пошук шляхів церковного примирення та подолання розколу.

Література:

1. Алаєв Г.Є., Горбань О.В., Мєшков В.М Лекції з релігієзнавства.-К,1996.

2. Балух В. Політичні чинники релігійних процесів у сучасній Україні: сутність і трансформації // Релігія і соціум. Часопис. – Чернівці: Рута, 2008. -№1. – С.77-80.

3. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні (1917-1953): Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: Авт. дис. на здоб. вч. ступ. канд. іст. наук. - Львів, 1994. - 34 с.

4. Гордиенко Н.С. Современная православная церковь. - Л.,1986.

5. Докаш В.І., Лешан В.Ю. Загальне релігієзнавство: Навчальний посібник. – Чернівці, 2005.

6. Історія християнської церкви на Україні.- К.,1992.

7. Калінін Ю.А., Харьковщенко Є.А. Релігієзнавство.-К.,1998.

8. Кислюк К.В., Кучер О.М. Релігієзнавство: Навчальний посібник. – Київ, 2004.

9. Левицький Ю.Коротка історія Київської / української / церкви.- Львів, 1993.

10. Лешан В., Чорненький Я. Релігійні конфлікти та конфліктогенні зони: особливості питання // Історія. Філософія. Релігієзнавство, 2008. С.76-78.

11. Лубський В.І., Лубська М.В. Історія релігій: Підручник. – Київ, 2004.

12. Кость О. Панас. Історія української церкви.- Львів. 1992.

13. Релігія в духовному житті українського народу. Ред. Мороз О.Х.- К. 1994.

14. Токарев С.А. Религия в истории народов мира.- М.,1982.

15. Федорів Ю. Історія церкви в Україні. - Торонто. 1990.

16. Черній А.М. Релігієзнавство: Посібник. – Київ, 2003.

17. Шангіна Л. Релігійність українського суспільства: окремі тенденції 2000-2007 років // Національна безпека і оборона. – 2007. - №8 (92). - С.21- 44.

12. Питання до заліку

Програма заліку з курсу «Етноконфесійні процеси в Україні в XX столітті»

1. Андрей Шептицький - визначний релігійний та культурний діяч

2. Греко-католицька церква в період німецької окупації України (1941 – 1944 рр.)

3. Утворення окремих православних конфесій УПЦ МП на чолі з митрополитом Володимиром /В. Сабодан/, УПЦ КП на чолі з патріархом Філаретом / М.Денисенко/, що постала в червні 1992 р., УАПЦ на чолі з патріархом Дмитром /В.Ярема/

4. Василь Липківський - перший єпископ УАПЦ і митрополит Київ-ський і всієї Русі, один із фундаторів Руху за автокефалію української церкви

5. Духовне життя в Україні у другій половині 40 - на початку 50-х років XX ст.

6. Сучасне становище українського православ'я

7. Ліквідація УАПЦ в 1930 р, репресії та масове закриття парафії

8. Йосип Сліпий, патріарх УГКЦ

9. Особливості канонічного права та церковного устрою УПЦ КП, УПЦ МП, УАПЦ

10. Утворення УАПЦ, її видатні провідники / В.Липківський, І.Огієнко, патріарх Мстислав/

11. Українська православна церква в 70-80-х роках XX ст.

12. Демократизація церковного устрою і життя в Україні після проголошення державної незалежності

13. Проголошення автокефалії православної церкви в Україні на соборі 1921 року

14. Релігійне дисиденство в Україні в 60-80-х рр. XX ст.

15. Пошук можливих шляхів церковного примирення та подолання розколу на сучасному етапі розвитку українського суспільства

13. Тести для підсумкового контролю

1. Назвіть імперії, що припинили своє існування після Першої світової війни:

А) Російська, Австро-Угорська, Османська, Німецька;

Б) Російська, Німецька, Італійська, Британська;

В) Османська, Британська, Австро-Угорська, Італійська;

Г) Австро-Угорська, Німецька, Османська, Італійська.

2. З'ясуйте одну з угод Версальсько-Вашингтонської системи:

А) Брестський мирний договір;

Б) Трактат п’яти держав щодо Китаю;

В) Рапалльський договір;

Г) Пакт Бріана-Келлога.

3. Вкажіть один із наслідків Першої світової війни для США:

А) здобуття німецьких і турецьких колоній;

Б) політична нестабільність, революційна криза;

В) збільшення капіталовкладень в економіку;

Г) зменшення питомої ваги у світовому промисловому виробництві.

4. Вкажіть головне завдання Народного фронту Франції:

А) ліквідація приватної власності;

Б) допомога Народному фронту Іспанії у громадянській війні;

В) боротьба проти фашизму і загрози його приходу до влади;

Г) розробка нової Конституції.

5. Вкажіть основну роль масової культури у тоталітарних державах:

А) розважальна;

Б) виховна;

В) просвітницька;

Г) ідеологічна.

6. Назвіть одну з країн, які після Першої світової війни утворили Королівство СХС:

А) Словаччина;

Б) Словенія;

В) Чехія;

Г) Болгарія.

7. Вкажіть, яка теза висловлювала суть фашистської концепції тоталітарної диктатури:

А) «Громадянином держави може бути тільки той, хто належить до німецького народу»;

Б) «Усе в державі і нічого поза державою»;

В) «Свобода особистості недоторкана»;

Г) «Люди народжуються й залишаються вільними і рівними в правах.

8. Вкажіть документ, що закріпив примирення церкви і держави в Італії:

А) Авентинський блок;

Б) Латеранський пакт;

В) «програма Сан-Сеполькро»;

Г) Веронська хартія.

9. Хто був першим президентом Іспанської республіки:

А) М. Прімо де Рівера;

Б) М. Асанья;

В) А. Саморо;

Г) Л. Кабальєро.

10. Назвіть один з наслідків підписання Мюнхенської угоди:

А) втручання США в європейські справи;

Б) втрата довіри до Франції з боку «малих» країн Європи;

В) зміцнення довіри між СРСР і західними демократіями;

Г) зміцнення миру в Європі та світі.

11. Назвіть, коли відбулась Сталінградська битва:

А) 5 липня – 23 серпня 1943 р.;

Б) 17 липня 1942 р. – 2 лютого 1943 р.;

В) 28 червня – 3 вересня 1942 р.;

Г) 23 червня 1942 – 5 березня 1943 р.

12. Вкажіть конференцію, на якій було вирішено утворити ООН:

А) Тегеранська конференція;

Б) Ялтинська конференція;

В) Паризька конференція;

Г) Лондонська конференція.

13. Назвіть дату відкриття Паризької мирної конференції:

А) 8 січня 1919 р.;

Б) 18 січня 1919 р.;

В) 4 червня 1919 р.;

Г) 28 червня 1919 р.

14. З'ясуйте країну, яка не ратифікувала Версальський мирний договір:

А) США;

Б) Франція;

В) Італія;

Г) В. Британія.

15. З'ясуйте один з наслідків Першої світової війни для Англії:

А) захоплення німецьких і турецьких колоній в Африці та на Близькому Сході;

Б) підвищення життєвого рівня, зниження податків;

В) збереження ролі кредитора США;

Г) збереження лідерства в морських озброєннях, принцип «подвійного стандарту».

16. Вкажіть основну складову політичної програми консерваторів у Великобританії:

А) свобода особистості і право приватної власності, проти державного втручання у торгівлю й промисловість;

Б) утвердження суспільної форми власності на засоби виробництва, проти експлуатації людини людиною;

В) збереження традиційних порядків та установ, без реформ радикального характеру;

Г) боротьба за згуртування всіх політичних сил і курс на утворення єдиного антифашистського фронту.

17. Назвіть державу – беззаперечного лідера кіноіндустрії початку XX ст.:

А) Німеччина;

Б) Велика Британія;

В) США;

Г) Франція.

18. Назвіть державу, яка не належала до Малої Антанти:

А) Чехословаччина;

Б) Румунія;

В) Югославія;

Г) Болгарія.

19. Вкажіть мету фашистського «походу на Рим»:

А) демонстрація підтримки монархії;

Б) легалізація «Союзу боротьби»;

В) збройне захоплення влади;

Г) участь у загально німецькому русі на підтримку демократії.

20. Дата вступу військ Ф. Франко до Мадриду та встановлення диктатури:

А) 3 серпня 1932 р.;

Б) 16 лютого 1936 р.;

В) 29 грудня 1935 р.;

Г) 28 березня 1939 р.

14. Список методичних рекомендацій та розробок викладача

1. Буглай Н.М. Новітня історія країн Європи та Америки (1918-2012 рр.): навчально-методичний посібник. – Миколаїв: Іліон, 2013. – 272 с.

2. Навчально-методичний комплекс «Новітня історія країн Європи та Америки».

3. Тестові завдання для перевірки рівня знань студентів спеціальності 6.020302 Історія з курсу: «Новітня історія країн Західної Європи та Північної Америки» // Посібник / Автор-укладач Н.М. Буглай – Миколаїв: Іліон, 2016. – 108 с.

4. Зовнішньополітичні пріоритети центральноєвропейських країн упродовж кінця

1980 – 2010-х років // Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці XX – на початку XXI століть Навчальний посібник / Упор. М. Лендьел. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2016. – 464 с. (у співавторстві).

5. Історія міжнародних відносин: навчально-методичний посібник / Н.М. Буглай. – Миколаїв: Іліон, 2017. – 160 с.

15. Методичні матеріали, що сприяють самостійній роботі студентів

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТА НА ЛЕКЦІЙНОМУ ЗАНЯТТІ

Навчальна лекція є одним з основних видів навчальних занять і, водночас, методів навчання у вищій школі. Вона покликана формувати в студентів основи знань з певної навчальної дисципліни, а також визначити напрямок, основний зміст і характер усіх інших видів навчальних занять, самостійної роботи студентів. Студенту важливо навчитися активно слухати лекцію, вести змістовний конспект. У конспекті лекції повинні бути записані:

- тема лекції, план;
- література;
- найбільш важливі визначення (терміни, поняття, категорії, прізвища, дати, приклади, назви джерел та їхні основні ідеї тощо);
- тези (основні думки, факти, події тощо).

Складання тез:

Тези — коротко сформульовані основні положення статті, лекції, повідомлення, доповіді. Це короткий письмовий виклад основних думок без пояснень, ілюстрацій та посилань. У тезах переважають загальні положення. Складаючи тези, слід дотримуватися таких порад:

1. Уважно слухайте (читайте) текст, на основі якого треба скласти тези.
2. З'ясуйте значення незрозумілих вам слів і термінів.
3. Починайте складати тези лише тоді, коли ви з'ясували зміст тексту загалом і його головну думку.
4. Визначте у тексті основні положення, що є ланками логічного ланцюжка, за

допомогою якого послідовно розкривається думка.

5. Сформулюйте їх своїми словами (це сприяє кращому розумінню тексту) і запишіть.

В ході самостійної роботи студент може в кінці конспекту відповідної лекції додати інформацію, отриману з підручника, посібника та інших джерел.

У зошиті студента з дисципліни повинні бути записані всі теми занять. Засвоєння конспекту полегшує розуміння матеріалу, а хороший конспект — надійний помічник при підготовці студента до семінару, заліку, екзамену.

ПІДГОТОВКА ДО СЕМІНАРСЬКОГО ЗАНЯТТЯ

Важливою складовою університетської освіти є семінарські заняття – форма навчального заняття, при якій викладач організовує дискусію навколо попередньо визначених тем, до котрих студенти готують тези виступів на підставі індивідуально виконаних завдань. Основне завдання семінарських занять з методики навчання історії полягає у обговоренні й засвоєнні закономірностей процесу навчання історії, оволодінні культурою наукового аналізу методичних проблем, тобто сукупністю сучасних принципів, методів, прийомів та технологій навчання історії.

Під час підготовки до семінарських занять студенти повинні опанувати прийоми та методи самостійної роботи з джерелами інформації, засвоїти навички дослідної роботи.

Саме семінарське заняття в повній мірі сприяє розвитку пізнавальної діяльності і самостійності студента, є одним з ефективних засобів активізації самостійної роботи студентів.

Воно може проводитися у традиційній формі та з використанням інтерактивних технологій і методів навчання. На семінарі проводиться обговорення студентами питань з попередньо визначених тем робочою навчальною програмою.

При підготовці до семінару студент не лише закріплює свої знання, але й розширює, поглиблює їх, навчається творчо мислити.

Якісна підготовка до семінарського заняття передбачає:

- врахування методичних вказівок викладача щодо виду та форми проведення семінару;
- вивчення плану семінарського заняття, що означає усвідомлення суті основних питань заняття;
- ознайомлення зі списком літератури;
- опрацювання основних термінів, понять, категорій, персоналій, хронології до теми;
- ознайомлення із завданнями для самоперевірки знань, ведення дискусії, можливими темами рефератів;
- опрацювання конспекту лекції з даної теми;
- написання тез відповідей на поставлені питання;
- опрацювання відповідних джерел, розділів підручників та допоміжної літератури.

На семінарські заняття студенти повинні приходити з конспектом лекцій, планом-конспектом (тезами) свого виступу, опрацьованими термінами, поняттями, категоріями з теми, конспектом інформаційних джерел, рефератом (при необхідності). На семінарі кожен студент повинен уважно слухати виступи товаришів і бути готовим доповнити відповідь або виступити з власною.

Як опрацювати матеріал підручника:

1. Відкрийте зміст в кінці/на початку підручника і визначте, з яких розділів (підрозділів, глав тощо) він складається. Знайдіть необхідний розділ, тему, параграф.

2. Зверніть увагу, що кожний параграф поділений на пункти. У кожному пункті розглядається окреме питання. Знайдіть необхідний пункт (пункти).

3. Зверніть увагу, що головне в тексті може виділятися напівжирним шрифтом, напівжирним курсивом або курсивом, може бути підкресленим.

6. Якщо вам трапляються незнайомі слова, терміни — знайдіть їх визначення в словнику (довіднику, енциклопедії тощо) або запитайте у викладача.

7. Розгляньте ілюстрації, схеми, таблиці тощо, які стосуються параграфу, пов'яжіть їх зі змістом тексту. Вони допоможуть вам краще зрозуміти матеріал.

8. Прочитайте додатковий матеріал до параграфу. Він доповнить ваші знання з даної теми.

9. Дайте усну відповідь на запитання до параграфу. Вони допоможуть глибше зрозуміти і краще запам'ятати вивчений матеріал.

10. У кінці кожного розділу можуть подаватися висновки, в яких узагальнено його зміст. Це допоможе зосередити Вашу увагу на головному.

Працюючи з науковою літературою, користуйтеся такими правилами роботи з джерелом інформації:

7) здійсніть попередній огляд матеріалу: ознайомтесь із обсягом та проблематикою, структурними частинами;
8) сформулюйте запитання до джерела: дуже часто проста трансформація назви дає можливість сформулювати адекватні запитання;
9) прочитайте текст, шукаючи відповіді на сформульовані запитання;
10) осмисліть прочитане, тобто встановіть зв’язки між новою інформацією і тією, що вже відома, спробуйте підібрати приклади до нових ідей;
11) перекажіть основний матеріал, відповідаючи на запитання, що були сформульовані перед читанням;
12) зробіть підсумковий огляд, пригадайте основні ідеї тексту та чітко сформулюйте відповіді на запитання.

Робота над складанням плану-конспекту та плану доповіді потребує ретельної праці з боку студента, вимагаючи залучення певних прийомів обробки інформації. Осмислене навчання потребує використання систематичних процесів для кодування та зберігання інформації у довготривалій пам’яті і для вилучення її звідти. Ці процеси називаються "метакогнітивними", тому що вони представляють собою способи набуття думок, а не самі думки.

До таких способів відносяться: резюмування (узагальнення); уточнення

(конкретизація); схематизація та організація. Резюмування – це спосіб вилучення основної ідеї частини або цілого тексту. Уточнення є протилежним процесом, оскільки збагачує абстрактне положення конкретними прикладами, ілюстраціями, кресленням, аналогією та ін. Схематизація уявляє собою рамки або код для структурування інформації для того, щоб її можна було і зрозуміти, і зберегти у пам'яті. Організація як метакогнітивний процес передбачає надання матеріалу певної структури, а не знаходження вже існуючої структури у самому матеріалі.

Потужним засобом засвоєння навчального матеріалу виступають графічні систематизатори (інколи їх називають "понятійними схемами") – це просторові побудови, що вимагають від читача виявлення глибинної структури матеріалу, що вивчається. Інколи найкращим способом зрозуміти певну тему є представлення інформації у вигляді лінійної послідовності. Цей спосіб слід використовувати, коли структура поданої інформації наближається до лінійної. Наприклад, формування умінь здійснюється у певній послідовності: 1) інформація про новий спосіб діяльності (мета та порядок дій); 2) виконання вчителем разом з студентами нового способу діяльності; 3) самостійне виконання учнями нового способу діяльності; 4) систематичне тренування. Цей алгоритм діяльності вчителя є не що інше, як ряд подій, що слідують одна за одною в суворо упорядкованій часовій послідовності. Просте лінійне представлення цих подій адекватно відбиває усю необхідну інформацію: Інформація про новий спосіб діяльності ----- Сумісне виконання вчителя і студентами нового способу діяльності ------- Самостійне виконання студентами нового способу діяльності ------- Систематичне тренування.

Інформація, з якою доводиться мати справу, найчастіше більш складна, ніж прості лінійні ланцюжки. Альтернативним способом представлення інформації виступає зображення її у формі ієрархії, або ієрархічного дерева. У цьому випадку інформація упорядковується відповідно до правил

класифікації. Правила класифікації визначають, частиною або різновидом чого є даний об'єкт.

Такий спосіб підготовки до семінарського заняття дозволить усвідомити логічну структуру навчального матеріалу, сприятиме повному, міцному, свідомому та глибокому засвоєнню змісту курсу.

СКЛАДАННЯ ПЛАНУ-КОНСПЕКТУ (ТЕЗ) ПРОЧИТАНОГО

При всіх інноваційних формах і методах роботи на заняттях предметно-методичних дисциплін однією з провідних форм традиційно залишається робота з книгою — підручником, науковою літературою тощо.

Прочитаний матеріал для його глибшого і повнішого засвоєння потребує фіксації на папері (або електронному носії, що не змінює суті процесу). Найпоширенішими способами фіксації почутого на лекції або прочитаного є план, тези, виписки, конспект. Такі способи роботи дисциплінують студента, змушують заглибитися у зміст прочитаного, привчають виділяти головне у матеріалі, сприяють засвоєнню, повторенню і закріпленню матеріалу.

На жаль, в останні роки такі форми роботи відходять на задній план, що має своїм наслідком невміння частини студентів фіксувати прочитане, виділяти головне.

Виділяти головне у змісті матеріалу, його головну проблему, акцентувати свою увагу на суттєвому матеріалі, аналізувати прочитане та його тематичну структуру — одні з провідних умінь та навичок студентів при вивченні предметно-методичних дисциплін. Провідним методом в розвитку цих компетенцій є вміння поділяти текст на частини та складати план. Поділяючи навчальний матеріал на частини, студент тим самим аналізує його головні частини, а складаючи план — синтезує матеріал, виділяючи провідні думки, проблеми, факти тощо.

Складання простого або розгорнутого плану прочитаного:

План є попередньою формою запису прочитаного, він передує тезам та конспекту. За формою плани поділяються на: простий план, складний

(розгорнутий) план, план-тези, план-конспект.

Загальний алгоритм для роботи над будь-яким планом може бути наступний. Спочатку йде прочитання матеріалу в цілому: необхідно уважно прочитати матеріал, над яким ви будете працювати — наприклад, підпункт параграфу, параграф підручника, декілька параграфів підручника (тему) тощо. При цьому рекомендується працювати олівцем (в жодному разі не ручкою, аби можна було витерти результати вашої роботи), підкреслюючи головне: факти, події, процеси, причинно-наслідкові зв'язки, висновки.

Після цього йде аналіз прочитаного за абзацами. Кожен абзац можна узагальнити в окрему думку, виділивши головне. Можливий варіант, коли для виділення необхідної думки треба прочитати декілька абзаців.

Головна думка формулюється як пункт плану. Пункт плану, як правило, формулюється стверджувальним реченням. Пункт плану не може складатися з одного слова або прізвища.

Розглянемо види планів, які використовуються на заняттях предметно-методичних дисциплін.

Простим називається план, який нумерується арабськими літерами (1., 2., 3. і далі). В такому плані рекомендується від 3 до 6 пунктів (більша кількість пунктів плану використовуються в рефератах та інших, більш складних, письмових формах роботи).

Якщо існує необхідність у більшій кількості пунктів, доцільніше скласти розгорнутий (складний) план.

Складний (розгорнутий) план передбачає, що пункти плану мають підпункти. Існують різні види нумерації пунктів плану. Можливий варіант, коли пункти нумеруються арабськими цифрами, а підпункти — літерами кириличного алфавіту ("а)", "б)", "в)" і далі). В іншому разі пункти нумеруються римськими цифрами (I., II., III., IV. і далі), а підпункти — арабськими цифрами. Можливий і складний план, який поєднує два попередніх — пункти плану нумеруються римськими цифрами, підпункти — арабськими, а останні, в свою, чергу, мають підпункти, що позначаються

літерами алфавіту. Зловживати такими складними за структурою планами не треба.

Останнім часом в фахових виданнях поширилася нумерація виключно арабськими цифрами (наприклад, пункт 1., підпункти 1.1., 1.2., 1.3., які мають підпункти 1.1.1., 1.1.2, 1.1.3. тощо).

План-тези — це поєднання плану з коротко сформульованими основними положеннями прочитаного тексту, що вбирають суть висловлювань. Існує два види тезувань — відбір авторських тез з тексту або формулювання основних положень статті чи розділу книжки власними словами.

Тези формулюються розгорнутими реченнями, в яких виділяються головні факти, події, процеси, терміни та поняття, персоналії тощо. Як правило, необхідно уникати складних речень (складносурядних та складнопідрядних).

План-конспект — найбільш ускладнена форма плану, що поєднує пункти плану з розширеним викладом основних положень матеріалу, що опрацьовується. При цьому можливе окреслення в конспекті головних фактів, положень, причинно-наслідкових зв’язків, висновків тощо. Не вважається помилкою висловлення власних думок щодо прочитаного.

Методичні рекомендації щодо складання плану прочитаного:

1. Зверніть увагу на тему, план до якої ви повинні скласти. Уважно прочитайте текст і виберіть з нього лише той матеріал, який відповідає темі.
2. Починайте складати план лише тоді, коли з'ясуєте зміст матеріалу загалом.
3. Залежно від того, який план (простий чи розгорнутий) необхідно скласти, оберіть один із двох запропонованих шляхів.

3.1. Якщо потрібно скласти простий план, поділіть текст на логічно завершені частини. Знайдіть у кожній з них головну думку, чітко і конкретно сформулюйте й запишіть її.

3.2. Якщо план розгорнутий, у кожній з логічно завершених частин тексту визначте кілька положень, які розкривають головну думку; сформулюйте і

запишіть головні думки у вигляді пунктів плану, а положення, що їх розкривають, — як підпункти.

4. Перед тим як записати план, перевірте, чи всі головні ідеї тексту знайшли у ньому відображення.

КОНСПЕКТУВАННЯ ДЖЕРЕЛ

Конспектування — стислий письмовий виклад основного змісту тексту з виокремленням його найважливіших положень. При конспектування джерела (документа, уривку з монографії, наукової статті) необхідно дотримуватися наступних порад:

1. Запишіть автора твору, його назву та вихідні дані.
2. Перед тим, як розпочати конспектування, необхідно ознайомитися з текстом загалом.
3. Визначте у тексті логічно завершені частини й у кожній з них знайдіть основну думку. Дайте їм назву. На основі цього складіть план.

4 Підготуйтеся до виконання завдання: поділіть сторінку зошиту на дві нерівні частини для запису плану (зліва) і конспекту (справа).

5. Складіть конспект змісту кожної логічно завершеної частини тексту відповідно до плану, дотримуючись наступних умов.

5.1. Основний зміст тексту викладається стисло.

5.2. Провідні думки, аргументи, висновки формулюйте детально.

5.3. Назви глав, розділів, параграфів наукової праці обов'язково вказуються точно.

5.4. У конспекті використовуються цитати. Дотримуйтеся правил цитування: необхідну цитату беріть у лапки, в дужках зазначайте джерело і сторінку.

5.5. Намагайтеся робити записи своїми словами, оскільки це сприяє кращому розумінню тексту.

5.6. Основні положення конспекту вказуються напроти відповідних пунктів плану.

6. Працюючи над конспектом, застосовуйте систему підкреслень, виділяйте найважливіше великими літерами, використовуйте умовні позначки. Вони допоможуть вам під час відповіді за конспектом.
7. У лівій частині конспекту крім плану можна також виписувати незнайомі

імена і терміни, які потребують пояснення, необхідні доповнення, стислі висновки для себе, паралелі з явищами сьогодення тощо.

8. Перевірте виконану роботу. В разі необхідності виправте або уточніть пункти плану і зміст конспекту.
9. У випадку, коли необхідно скласти конспект на основі кількох джерел, спочатку визначте, який твір буде основним. Для цього прочитайте джерела і визначте, якою мірою в них розкрито проблему, що цікавить вас. Потім поділіть сторінку зошита на дві частини: у лівій частині запишіть конспект основного твору, в правій зробіть доповнення до нього за основними джерелами.

НАПИСАННЯ ДОКЛАДУ:

Вибір теми. Студент повинен обирати тему, яка найбільш відповідає його особистим інтересам. При обиранні теми необхідно враховувати її забезпеченість науково-педагогічними джерелами і методичною літературою. Остаточно вибір теми фіксується викладачем. Довільна зміна теми студентом не дозволяється. Обравши тему, студент повинен чітко спланувати роботу над нею:

- ознайомитесь з літературою;
- зібрати матеріал;
- скласти план роботи;
- підготувати текст;
- доопрацювати та перевірити готовий текст.

Підбір літератури і джерел. Після обрання теми необхідно приступити до роботи над джерелами і літературою. Визначення кола необхідних для реферату джерел та літератури треба починати із складання списку опублікованих матеріалів. Для цього використовуються спеціальні бібліографічні покажчики, які можна знайти у бібліографічних відділах і каталогах бібліотек.

Для написання реферату студент повинен використати спеціальну літературу, яка стосується його теми. Через обмеженість обсягу реферату залучити всю літературу по темі, яка існує, неможливо, та й не потрібно. Але

необхідно ознайомитися як можливо із найбільш широким колом літератури до теми, проаналізувати її та відібрати найбільш важливі, на думку автора, твори.

Спеціальна література представлена такими видами:

- Державні документи.
- Наукова література.
- Довідкова література (словники, енциклопедії, довідники тощо).

У першу чергу варто звернутись до новітніх видань, які містять оцінку того, що зроблено на цей час в тій чи іншій галузі педагогіки, методиці викладання, з того чи іншого питання, які нові погляди, методики, ідеї, технології презентуються. Разом з тим, ознайомлення з оцінками та поглядами спеціалістів ні в якому разі не виключає самостійного підходу до аналізу змісту і висновків щодо використаних праць.

Складання плану. Характеристика роботи.

Реферат повинен включати такі структурні елементи:

- ✓ Титульна сторінка
- ✓ Зміст
- ✓ Вступ
- ✓ Основний текст
- ✓ Висновки
- ✓ Додатки (в разі потреби)
- ✓ Список джерел та літератури.

Значною мірою успіх реферату залежить від добре складеного та до кінця продуманого плану. Під час роботи над темою поступово виявляються окремі частини плану, а, коли студент відібрав увесь матеріал і оволодів його змістом настільки, що ясно може уявити собі структуру роботи, він остаточно складає її план. Всі частини роботи розкривають конкретний аспект проблеми, але в той же час повинні складати єдине ціле.

ВСТУП пишеться після складання тексту всієї роботи. В ньому дається постановка питання, висвітлюється актуальність теми в наш час, доцільність її вивчення. Після цього дається коротка характеристика вивчення теми в науковій

літературі, робиться висновок про ступінь вивченості даної теми науковцями. На основі цих висновків студент визначає коло конкретних завдань, які він збирається розв'язати в своєму дослідженні, формулює його цілі. Без чіткої постановки проблеми дослідження приречене перетворитися в безсистемне нагромадження фактів. Визначивши мету і завдання дослідження, студент дає коротку характеристику джерел, робить висновок про цінність цих праць для даної роботи.

Далі студент приступає до викладу матеріалу ОСНОВНОЇ ЧАСТИНИ. У ВИСНОВКАХ автор дослідження чітко формулює ті положення, до яких він прийшов внаслідок вивчення даної теми. Робиться це у вигляді коротких підсумкових тез за основними положеннями роботи.

Відразу після висновків, в разі потреби, йдуть ДОДАТКИ, де студент може вмістити таблиці, конспекти, анкети, схеми тощо. На додатки, якщо вони є, обов'язково потрібно посилатися у тексті, кожен додаток повинен мати посилання на джерело.

- Вступ займає 1-3 сторінку друкованого тексту.
- Висновки – 2-3 сторінки друкованого тексту.

Зміст розміщується на початку роботи. Він містить назви всіх структурних частин роботи із зазначенням сторінок. На яких вони розміщуються.

Складання списку джерел і літератури. Написання самостійного творчого дослідження, яким є реферат закінчується складанням списку джерел і літератури з дотриманням певних вимог і правил. Насамперед, до списку включається лише та література, яка реально використана студентом в процесі роботи. Порядковий номер джерела у списку літератури повинен відповідати номеру посилань у тексті.

Для захисту реферату студент готує виступ на 5 - 7 хвилин. У ньому зазначаються мета і завдання дослідження, актуальність теми, короткий зміст основної частини, характеристика літератури та джерел, основні висновки. Студент відповідає на запитання, після цього йому повідомляється оцінка за роботу.

17.Інші матеріали

Література до курсу:

3. Рекомендована література

Базова

1. Алаєв Г.Є., Горбань О.В., Мєшков В.М Лекції з релігієзнавства.-К,1996.

2. Балух В. Політичні чинники релігійних процесів у сучасній Україні: сутність і трансформації // Релігія і соціум. Часопис. – Чернівці: Рута, 2008. - №1. – С.77-80.

3. Волошин Ю. Православна церква в Україні періоду нацистської Окупації (червень 1941 - жовтень 1944 рр.).: Автореферат канд. дис. – Запоріжжя, 1997. -18с.

4. Гелей Г. Біблійний довідник.-Торонто.1985.

5. Гордиенко Н.С. Современная православная церковь.-Л.,1986.

6. Горекий В.Л. Адвентизм: історія і сучасність.-К.,1987. 5-Григулевич І.Р. Папство. Століття ХХ.-К.,1988.

7. Григулевич І.Р.Инквизиция.-М., 1985.

8. Грушевський М. Культурно-національний рух в Україні ХУІ-ХУП ст. -К,1994.

9. Докаш В.І., Лешан В.Ю. Загальне релігієзнавство: Навчальний посібник. – Чернівці, 2005.

10. Заславський У. Між Сходом і Заходом: ГКЦ як феномен української національної культури // Дзвін. - 1990. - № 10. - с. 100-107.

11. Історія християнської церкви на Україні.- К.,1992.

12. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. / Редкол.: А. Колодний (голова) та ін. – К., 2001.

13. Калінін Ю.А., Харьковщенко Є.А. Релігієзнавство.-К.,1998.

14. Кислюк К.В., Кучер О.М. Релігієзнавство: Навчальний посібник. – Київ, 2004.

15. Клімовська С.С. Що ти знаєш про Свідків Єгови.- Львів, 1998.

16. Ковалюк Р. В. Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні на початку другої світової війни (вересень 1939 - червень 1941 рр.): 07.00.02. - Історія України.

17. Кость О. Панас. Історія української церкви.- Львів. 1992.

18. Крывелев И.А. Библия: историко-критический анализ.-М., 1985.

19. Левицький Ю. Коротка історія Київської / української / церкви.- Львів 1993.

20. Лешан В., Чорненький Я. Релігійні конфлікти та конфліктогенні зони: особливості питання // Історія. Філософія. Релігієзнавство, 2008. С.76-78.

21. Лубський В.І., Лубська М.В. Історія релігій: Підручник. – Київ, 2004.

22. Марчук В. Церква в умовах тоталітарної недовіри (спротив УГКЦ сталінській "радянізації" 1939-1941 рр.) // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2000. Виб. III. - Івано-Франківськ: Пласт, 2000, - с.19-26.

23. Марчук В. Греко-католицька церква в умовах німецького та радянського тоталітаризму (1941-1946 рр.) // Галичина, - 2000. - Виб. 4. - с. 66-67.

24. Музичка І. Митрополит Андрей в часі німецької окупації // Богословія. – 1987. - № 51. – с. 1-15.

25. Опалко Н. Хресний шлях Иосифа Сліпого // Рідна школа. - 1998. -№1.-с. 10-14.

26. Павлов С.В., Мезенцев К.В., Любіцева 0.0. Географія релігій.-К.,1999.

27. ПанченкоП.П.Релігійні конфесії в Україні.-К.1993.

28. Пасешко І. Голгота УГКЦ в час руїни // Укр. слово. - 1995. – 27 квітня. – с. 14.

29. Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. - Полтава, 1997.-Ч. 1.- 1997.- с. 356.

30. Перевезій В. УГКЦ у східно-галицькому суспільстві (20-30-ті роки XX ст.) // Розбудова держави. - 1998. - № 11-12. - с. 120-125.

Допоміжна

31. Полянський П. Иосиф Сліпий // Історія в школі. - 1997. - № 6. - с. 38-40

32. Привалов К. Секты: досьє страха - М.,1987.

33. Реєнт О. УГКЦ і визвольний рух українського народу // Історія України. - 1998. - № 4. - с. 1-2.

34. Релігійне життя на західноукраїнських землях під час німецької окупації // Збірник праць Науково-Дослідного центру періодики. - Львів, 1997. - Вип. 3. - с. 345-362.

35. Релігія в духовному житті українського народу. Ред. Мороз О.Х.- К. 1994.

36. Саган О. Львівський собор УГКЦ і деякі проблеми українського релігійного життя // Укр. слово. - 1996. - 14 листопада. –З с.

37. Сапеляк А. Київська церква на слов'янському сході. Канонічно-екуменічний аспект. Бусно-Айрес, Львів, 1999.

38. Сергійчук В. Нескорена церква: Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. - Київ. - "Дніпро", 2001. - 492 с.

39. Соколовський О. Господній свідок (За прослав слуги Божого Єпископа Григорія Комишина) // Нова боря. – 1995. – ч. 19. – Вересень.

40. Тожецький Р. митрополит Андрей Шептицький // Ковчег. - Ч. 1. - Львів, 1993.-с. 101-113.

41. Токарев С.А. Религия в истории народов мира.-М.,1982.

42. Уляновський В.І. Церква в українській державі 1917-20рр.-К.1997.

43. Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні ХІУ-ХУІ ст. - К,1994.

44. Черній А.М. Релігієзнавство: Посібник. – Київ, 2003.

45. Шангіна Л. Релігійність українського суспільства: окремі тенденції 2000-2007 років. //Національна безпека і оборона. – 2007. - №8 (92). - С.21- 44.

46. //Персонал плюс. Всеукраїнський загальнополітичний освітянській тижневик. - 2008. - №30 (282). – С.5.

47. //Україна сьогодні. – 2008. - 15 серпня. – С.1-2.

48. 1.Алаєв Г.Є., Горбань О.В., Мєшков В.М Лекції з релігієзнавства.-К,1996.

49. 2.Балух В. Політичні чинники релігійних процесів у сучасній Україні: сутність і трансформації // Релігія і соціум. Часопис. – Чернівці: Рута, 2008. - №1. – С.77-80.

50. 3.Гордиенко Н.С. Современная православная церковь. - Л.,1986.

51. 4.Докаш В.І., Лешан В.Ю. Загальне релігієзнавство: Навчальний посібник. – Чернівці, 2005.

52. 5.Історія християнської церкви на Україні. - К.,1992.

53. 6.Калінін Ю.А., Харьковщенко Є.А. Релігієзнавство.-К.,1998.

54. 7. Кислюк К.В., Кучер О.М. Релігієзнавство: Навчальний посібник. – Київ, 2004.

55. 8.Лешан В., Чорненький Я. Релігійні конфлікти та конфліктогенні зони: особливості питання // Історія. Філософія. Релігієзнавство, 2008. С.76-78.

56. 9.Лубський В.І., Лубська М.В. Історія релігій: Підручник. – Київ, 2004.

57. 10.Релігія в духовному житті українського народу. Ред. Мороз О.Х.- К. 1994.

58. 11.Черній А.М. Релігієзнавство: Посібник. – Київ, 2003.

59. 12.Шангіна Л. Релігійність українського суспільства: окремі тенденції 2000-2007 років. //Національна безпека і оборона. – 2007. - №8 (92). - С.21- 44.

60. 13.//Україна сьогодні. – 2008. - 15 серпня. – С.1-2.

61. 14.//Персонал плюс. Всеукраїнський загальнополітичний освітянській тижневик. - 2008. - №30 (282). – С.5.

13. Інформаційні ресурси

Видавництво «Мандрівець - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journal.mandrivets.com

Лиман І. Церковний устрій Запорозьких вольностей (1734-1775) - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cossackdom.com/book/bookzherkva.html

Ізборник - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/coss1/shch06.htm

Історія України. Електронна бібліотека з історії України та всесвітньої історії- [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.vn.ua/book/history4/6.html

Медієвіст. Латиномовна українська література. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.medievist.org.ua/2013/12/blog-post_18.html

Портал сучасних педагогічних ресурсів - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.intellect-